

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

**19. YÜZYILDA
OSMANLI DEVLETİ'NDE HİMÂyecİLİK**

Yüksek Lisans Tezi

Resul TURAN

Ankara-2013

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

**19. YÜZYILDA
OSMANLI DEVLETİ'NDE HİMÂYECİLİK**

Yüksek Lisans Tezi
Resul TURAN

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Bekir KOÇ
Ankara-2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

19. YÜZYILDA
OSMANLI DEVLETİ'NDE HİMÂyecİLİK

Yüksek Lisans Tezi
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Bekir KOÇ

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı ve Soyadı:

Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU

Prof. Dr. Hüseyin SEZER FETİHOĞLU

Doç. Dr. Bekir KOÇ

İmzası:

.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi: 25/07/2013.....

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ile ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. .../.../...

Resul TURAN

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	IV
ÖN SÖZ	VII
KONU ve KAYNAKLAR	1
GİRİŞ	5
BİRİNCİ BÖLÜM	8
KLASİK OSMANLI DEVLETİ'NDE YERLİ VE YABANCI GAYRİMÜSLİM HAKLARI VE TEMELLERİ	8
1.1. Zimmîler ve Müstemenler	9
1.2. Müslümanların Zimmilere Karşı Sorumlulukları	11
1.3. Osmanlı Devleti'nde Millet Sisteminin Ortaya Çıkışı	12
1.4. Osmanlı Devleti'nde Yabancılara Kapitülasyonların Verilişi.....	13
1.2. Konsolosluk ve Elçiliklerin Açılması	19
1.2.1. Konsolos ve Görevleri.....	19
1.2.2. Osmanlıda Konsolosluklar	21
1.2.3. Konsolosların Gelirleri	24
1.2.4. Konsolosların Bürokraside Gücü	25
1.3. Yabancıların Hukuki Ayrıcalıkları.....	25
1.3.1. Yabancıların Adli Alanda Ayrıcalıkları	25
1.3.2. Yabancıların Ticari Alanda Ayrıcalıkları.....	26
1.4. Ülkedışılık Kavramı	27
İKİNCİ BÖLÜM.....	30
HİMÂYE ÇEŞİTLERİ.....	30
2.1. Yabancı Himâye.....	30
2.1.1. Yabancı Himâye'nin Tanımı	30
2.1.2. Ticari Alanda Yabancı Himâye	30
2.1.3. Siyasi Alanda Yabancı Himâye.....	32
2.2. Dinî Himâye	35
2.2.1. Dinî Himâyenin Hukuksal Altyapısı	36
2.2.2. Dinî Himâye Altındaki Toplulukların Adli Ayrıcalıkları.....	40
2.3. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Dinî Himâyesi	41

2.4. Gayrimüslimlerle İlgili Yapılan Dinî Islahatlar	47
2.5. Kutsal Yerler Sorunun Ortaya Çıkması	48
2.6. Gayri-Müslimler Açısından Islahat Fermanı'nın Getirdiği Yenilikler	50
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	53
YERLİ TEBAANIN HİMÂYESİ	53
3.1. Himâye Araçları	56
3.1.1. Berat	56
3.1.2. Patente	57
3.1.3. Yol Emri	62
3.1.4. Pasaport	62
3.2. Himâye Edilenler (Mahmiler)	66
3.2.1. Konsolos Ve Konsolos Vekilleri	66
3.2.2. Tercümanlar	67
3.2.2. 1. Tercümanlık ve Osmanlıda Gelişimi	67
3.2.2. 2. Yerliden Tercüman Atama	69
3.2.2. 3. Tercümanların Görev ve Hakları	70
3.2.2. 4. Tercümanların Önemi ve Ekonomik Gelirleri	72
3.2.2. 5. Tercümanlık Beratlarının Satılması	73
3.2.3. Kavvâslar	75
3.2.4. Hizmetkârlar	77
3.2.5. Simsârlar-Aracılar	79
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	84
BERAT SUİSTİMALLERİNİ VE YABANCILARIN OSMANLI TEBASI ÜZERİNDEKİ HİMÂYECİLİĞİNİ ÖNLEME ÇABALARI	84
4.1. Tanzimat Dönemine Kadar Berat Konusunda Alınan Önlemler	84
4.1.1. Beratlı Avrupa Tüccarı Kavramının Getirilişi	88
4.1.2. Beratlı Hayriye Tüccarı Kavramının Getirilişi	92
4.2. Tanzimat Döneminde Alınan Önlemler	94
4.3. 1863 Konsolosluk Nizamnamesi	99
4.3.1. Konsolosluk Nizamnamesi'nden Sonraki Süreç	100
4.4. Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi	101
4.4.1. Tabiiyet Esasına Göre Ülkeler	103

4.4.2. Tabiiyet Kanununa Tepkiler.....	104
SONUÇ.....	108
KAYNAKÇA.....	110
EKLER.....	120
1.EK: Sahte Patente Örneği.....	120
2.EK: Belçika'nın Osmanlı tebaasına pasaport veya himâye kağıdı vermeme yasağına uyacağına dâir.....	121
3.EK: Devlet-i Aliyye reayasına patente ve pasaport verilmemesine dair.....	123
4.EK: Sicilya Kralı'nın himâyesindeki ve bayrağı altındakilere verilen imtiyaz hakkında	125
5.EK: Rum milletinden olup, Rusya tarafından himâye olunanlar	127

KISALTMALAR

A. AMD	Sadaret Amedî Kalemi
A. DVN	Sadaret Divân-ı Hümayun (Beylikçi) Kalemi
A. MKT	Sadaret Mektubî Kalemi
A. MKT. NZD	Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair
A. MKT. UM	Sadaret Mektubî Umum Vilayet
A. }MTZ.[04]	Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı
A.DVN	Sadaret Divan Kalemi Evrakı
A.DVN.DVE	Sadaret Divan Düvel-i Ecnebiye Evrakı
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale/Madde
a.g.t.	Adı Geçen tez
A.MKT.MVL	Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı
A.MKT.UM	Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet Evrakı
AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
BEO	Babıâli Evrak Odası
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
B	Recep
c	Cilt
C..İKTS	Cevdet-İktisat
C.HR	Cevded-Hariciye
Ca	Cemaziyelevvel
C	Cemaziyelahir

çev	Çeviren
DH. MKT	Dahiliye Mektubî Kalemi
DH.EUM.5.ŞB	Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5. Şube
DH.HMŞ	Dahiliye Hukuk Müşavirliği
DH.ŞFR	Dahiliye Şifre Evrakı
DH.UMVM	Dahiliye Umur-ı Mahaliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı
EI	Encyclopedia of Islam
HH	Hatt-ı Hümayun
HR. MKT	Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi
HR. SYS	Hariciye Siyasi
HR.HMŞ.İŞO	Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası
HR.İM	Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı
HR.MKT	Hariciye Nezareti Mektûbî Kalemi
HR.TO	Hariciye Nezareti Tercüme Odası
IJMES	International Journal of Middle East Studies
İ.MVL	İrade Meclis-i Vala
İA	İslam Ansiklopedisi
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
L	Şevval
M.V	Meclis-i Vükela
M	Muharrem
N	Ramazan
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi
Ra	Rebiüllevvel

R	Rebiülahir
S	Sayı
s	Sayfa
Ş.D	Şura-yı Devlet Evrakı
Ş	Şaban
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Y.MTV	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Z	Zilhicce
Za	Zilkade

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıldan itibaren siyasi ve ekonomik nedenlerle yabancılara verilen kapitülasyonlar zamanla imparatorluk sınırları içerisinde yabancılara kendi hukuklarına göre yaşamalarına imkân tanımıştır. Bu ayrıcalık yabancılara hizmetlerinde bulunan kişilere de sağlanmıştır. Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlerin sosyal ve ekonomik nedenlerden dolayı bu kesimle yakınlaşması devletin ekonomi ve toplumsal hayat üzerindeki hâkimiyetini azaltmıştır. Avrupa ile yakınlaşırken, Osmanlı toplumundan uzaklaşan bir ayrıcalıklı sınıf ortaya çıkmıştır. Bu sınıf her türlü dini, siyasî ve ticarî alanda Avrupalılar tarafından himâye edilmiştir.

Bu düzensizliği ortadan kaldırma adına birçok yenilik yapılmıştır. Ne var ki; birçoğu yetersiz kalmıştır. Gayrimüslimlerin Avrupalı devletlerle olan yakınlaşması son dönem Osmanlı toplumunda gayrimüslimlerde bağımsızlık isteği olarak ortaya çıkmışken, Müslüman kesimde ise yönetim şeklinin değiştirilmesi yönünde tezahür etmiştir. Tez çalışmam sırasında karşılaştığım sorunlarla baş etmemde ve tezimin şekillenmesinde her zaman desteğini gördüğüm, önerileri ve yardımları olmasa tezin tamamlanamayacağını düşündüğüm tez danışmanım Doç. Dr. Bekir KOÇ'a ve özellikle tez dönemimde hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Abdullah BAY'a ne kadar müteşekkir olduğumu belirtmek isterim. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Türk Tarih Kurumu ve Milli Kütüphane çalışanlarına mümkün olan en kısa zamanda verileri bana sağlamaya çalıştıkları için teşekkür ederim.

KONU ve KAYNAKLAR

“19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Himâyecilik” başlığı altında Osmanlı Devleti’ndeki ticarî faaliyetlerde bulunan yabancıların, Hıristiyan ve Yahudi cemaatlerin ve yerli tebaanın zamanla dinsel ve ticari yönden Avrupa’nın himâyesine girmesi ele alınmıştır. Genel olarak İslam hukuku ve kapitülasyonların temel oluşturduğu yabancılar hukukundan, yerli tebaanın da yararlanması üzerine toplumdaki sosyal ve ekonomik düzen sarsılmıştır. Osmanlı Devleti kanunlar, düzenlemelerle bunu önleme faaliyetlerinde bulunmuştur.

Avrupalı Devletlerin Osmanlı sınırları içerisindeki faaliyetleri gerileme döneminde daha da artmıştır. Avrupa’da artan üretim sonucu, yeni pazarlar, hammadde kaynakları arama faaliyetlerine koyulmuşlardır. Kapitülasyonlarla elde edilen haklarla yabancılar diğer bir yabancı devlete de siyasi ve ticarî alanda kendi bayrağı altında olmak koşuluyla temsil yetkisi verebilmekteydi. Bu nedenle özellikle Osmanlı Devleti’nde konsoloslukların kurmuşlardır. Gayrimüslim cemaatlerin koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. Osmanlı Devleti koruması altında olan Ortodoks kilisesine karşı Protestan ve Katolik kiliseleri siyasi bir güç haline getirilmeye çalışılmıştır. Yerli tebaadan olanları konsolosluklarda konsolos, konsolos vekili, tercüman, hizmetkâr olarak istihdam etmişlerdir. Bu mevkilerin ayrıcalıklı konumundan dolayı tercümanlık ve hizmetkârlık beratları satılmaya başlanmıştır.

Himâye altına girenlerin genelde tercümanlık beratı ile bu ayrıcalığa sahip oldukları gibi genel bir düşünce vardır. Birçok kaynakta da himâye edilenlerin berat

sahibi oldukları ifade edilir. Tercümanlık beratı satışları Tanzimat dönemiyle birlikte azalmıştır. Bundan sonra daha çok patente ve pasaport yolu ile ayrıcalık elde etme yoluna gidilmiştir. Bu nedenle konu hakkındaki çalışmalarda genel itibariyle himâye araçları olan patente, berat ve pasaport aynı şeyler olarak kabul edilmektedir. Bu farklılığı ortaya koyması açısından, Maurits H. Van den Boogert'in çalışması ufuk açıcıdır.¹ Fakat bu çalışma sadece XVIII. yüzyıl ile sınırlandırılmıştır.

Birinci el kaynak olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden Hattı Hümayunlar Dâhiliye, Hariciye, Cevdet-Hariciye, Şura-yı Devlet ve Babıâli Evrak Odası tasniflerinden çoğunlukla yararlanılmıştır. Ayrıca, konsolosluklar ve Osmanlı tebaasından olanlarla ilgili olarak *Düstur*'un² belirli bölümlerinden yararlanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde yabancıların himâyecilik faaliyetleri temel olarak kapitülasyonlarla başlamıştır. Bu alanda kaynak olarak *Muahedat Mecmuası*, Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar: (1300–1920 ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923)*, Necdet Kurdakul, *Osmanlı Devletinde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, Mahmut Esat Bozkurt, *Devletler Arası Hak "Hukuk-ı Düvel ve Mehdi Fraşirli, İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Tatbikatı Hâzırası* adlı kaynaklara başvurulmuştur.

¹ Maurits H. Van den Boogert, *The Capitulations and the Ottoman Legal System: Qadis, Consuls and the Berats in the 18. th Century*, Boston 2005.

² *Düstur*, 1. Tertip, 1. Cilt, "Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi", İstanbul 1289; A.g.e., "Nizamât-ı İdare-i Hariciye Memalik-i Mahruse-i Şahanede Bulunan Düvel-i Ecnebiye Konsoloslukları" Matbaa-i Âmire, 1289.

Himâyecilik hakkında yazılmış eser oldukça azdır. Daha çok kapitülasyonlar hakkında bilgi veren eserlerde bu konu hakkında bilgiye rastlanmaktadır. Bu alanda yazılmış en kapsamlı eser Ali İhsan Bağış'ın eseridir.³ Eser 1838 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bundan sonraki dönem hakkında bilgi sahibi olunabilecek bu türde bir eser bulunmamaktadır. Ahmet Refik'in *Onikinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı*⁴ ve Mustafa Kesbi'nin *İbret-nümâ-yı Devlet*⁵, XIX. yüzyıla kadar olan döneme ait önemli bilgiler vermektedir. Cevdet Paşa'nın *Tezâkir*⁶, Ali Fuat Türkgeldi'nin *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*⁷ ve Ahmet Lütü Efendi'nin *Vak'a-nüvis Ahmet Lütü Efendi Tarihi*⁸ adlı eserlerinde kısmen de olsa bilgiler mevcuttur. Konu açısından Halil İnalçık'ın *İmtiyazat*⁹ maddesi, kapitülasyonlar kapsamında konuya ışık tutmaktadır.

Konuyla ilgili olarak Uygur Kocabaşoğlu'nun İngiliz konsoloslarının Osmanlı Devleti'nde faaliyetlerine yönelik eseri¹⁰ ve Gülnihal Bozkurt'un gayrimüslimler üzerine çalışmaları¹¹ gayrimüslimlerin Osmanlı toplumundaki yeri hakkında değerli bilgiler içermektedir. Salahi Sonyel'in makalesi yabancı arşivlerden

³ Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Ankara 1993.

⁴ Ahmet Refik, *Onikinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı*, İstanbul 1988.

⁵ Mustafa Kesbi, *İbret-nümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, Ankara 2002.

⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 1-12; 21-39, (Yay: Cavid Baysun), 3. baskı Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

⁷ Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, (Yay: B. S.. Baykal), C.II, Ankara 1987.

⁸ Ahmet Lütü Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmet Lütü Efendi Tarihi*, (Yay: M. Münir Aktepe), C.XI, C.XIII, C.XIV, TTK, Ankara 1991.

⁹ Halil İnalçık, *İmtiyazat*, *Encyclopedia of İslam*, C.III, Leiden 1971.

¹⁰ Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsolosları (1580–1900)*, İstanbul 2004.

¹¹ Gülnihal Bozkurt, "İslâm Hukukunda Zimmîlerin Hukukî Statüleri", *Prof. Dr. Kudret Ayiter Armağanı*, DEÜHFD., c. III, no: 1-4, Ankara 1987; ABD Vatandaşlığı İddiasında Bulunan Osmanlı Vatandaşlarına Dair Bazı Amerikan Belgeleri, *Prof.Dr. Jale G. Akipek'e Armağan*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Konya, 1991; *Alman İngiliz Belgelerinin ve Siyasi gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839–1914)*, Ankara 1996; *Azınlık İmtiyazları- Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş*", *Atatürk Araştırma Merkezi*, Ankara 1998.

de yararlanılarak yazılmış en kapsamlı makalelerdendir.¹² Bunların yanında konuyla alakalı yazılmış en yakın eser Philip Marshall Brown'un eseridir¹³. Ne var ki bu eser kısa ve sadece himâyeciliğin tanımı ve çeşitleri üzerinde durmakla yetinmiştir. Daha sonraki yapılan çalışmalar bu eserin çevirisi niteliğinde olmuştur. Ayrıca konuyla ilgili diğer kitap ve makaleler de bulunmaktadır.¹⁴ Bu yayınlar ya belirli bir mesleğe yönelik kaleme alınmışlardır ya da tamamen genel çizgilerle konudan bahsetmişlerdir. Konuyu geniş bir bakış açısıyla ele alan eser bulunmamaktadır.

¹² Salahi Sonyel, Osmanlı İmparatorluğu'nda Koruma (Protégé) Sistemi ve Kötüye Kullanılışı, *Bellekten*, LV, S. 213.

¹³ Philip Marshall Brown, *Foreigners in Turkey: Their Juridical Status*, London 1914.

¹⁴ Uygur Kocabaşoğlu, Britanik Majestelerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Konsoloslukları (1856), *Toplumsal Tarih*, S.22, Ekim 1995; Hugo Wendel, The Protégé System in Morocco, *The Journal of Modern History*, S.2, No. 1 Mart-1930; Belkıs Konan, Osmanlı Devletinden Protégé (Koruma) Sistemi", *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.58, S. 1, 2009; Cihan Osmanağaoğlu; *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi*, İstanbul 2004; M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, İstanbul 2004.

GİRİŞ

Arapça kökenli bir sözcük olan *himâye*, İngilizce’de *protege*, *clientelism*, *patronage* olarak ifade edilmektedir.¹ Himâye edilene ise *mâhmî* denilmektedir.² Himâye eden ve edilen ilişkisi ilk çağlardan beri, güçlü devletlerin kendilerinden zayıf olanlar üzerinde otoritelerinin bir göstergesi olmuştur. Osmanlı Devleti’nin siyasî ve ekonomik yönden zayıflamasına paralel olarak himâye faaliyetleri artış göstermiştir.

Osmanlı Devleti toplum ve kültür olarak *himâye* kavramına yabancı değildir. İslam devletlerinden Osmanlı Devleti’ne kadar birçok dönemde bilgin ve sanatkârlar; yöneticiler ve seçkin sınıflar tarafından kültürel alanda himâye edilmiştir. Avrupa’da da İtalya’nın önde gelen ailelerinden Mediciler sanatçıları himâye ederek sanatın gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Sultan Mehmed ve II. Bayezid de büyük şairleri ülkeye getirmeye çalışmışlardır. Avrupa’dan gelen ressam, mimarlar ve bilim adamları himâye edilmişlerdir.³

Devşirme sisteminin bozulmasıyla saray ve ordudan yetişmiş olan vezir, paşa ve ulema tarafından saray ve padişah kapı halkına benzer kendi kapı halkları ortaya çıkmıştır. Bu kişiler kendi himâyelerinde bürokrasi için insan yetiştirmişlerdir. Böylece artık saray ve ordu dışında yetişmiş olanlar da devlet görevlerine gelebilmişlerdir. Devletin önemli yerleri için nitelikli insan yetiştiren bu kapıların önemi zamanla artmıştır. Kapı halkı sahipleri ellerindeki yetişmiş insan gücünü kullanarak sarayla rekabet edebilecek güce ulaşmışlardır. Vezir ve paşaların

¹ Redhouse *Büyük Eslözlüğü*, İstanbul 2005, s. 344.

² Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2012.

³ Halil İnalçık, *Şâir ve Patron*, Ankara 2005, ss. 9-10.

himâyesinde yetişen bu kişiler merkez ve taşrada önemli görevlere gelmişlerdir.⁴ Örneğin; Köprülü Mehmet Paşa'nın himâyesinde yetişmiş Merzifonlu Kara Mustafa Paşa da bunlardandır.⁵

Coğrafi Keşifler, ticarî faaliyetler ve önem kazanan diplomatik ilişkiler ticarî, siyasî ve dinî alanlarda da himâyeciliği gündeme getirmiştir. Osmanlı Devleti farklı dinlerden insanların bir arada yaşadığı ve bunu uzun yıllar sürdürebilmiş nadir güçlerden biri olmuştur. Güçlü ordu ve zengin hazinesiyle bolluk ekonomisine sahipken; yeni teknolojiler ve keşiflerle Avrupa birçok alanda Osmanlı'nın önüne geçmeye başlamıştır. Bu ortamda gayrimüslim tebaa da daha çok ekonomik ve dinî nedenlerle Avrupa'ya yakınlaşmaya başlamıştır.

Kapitülasyonlarla yabancılara tanınan haklar bir süre sonra Osmanlı Devleti içindeki dinî cemaatlerin, yerli tebaanın ve yabancının birbirlerini himâye etmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Başlangıçta yabancı menfaatlerini korumak ve yürütmek amacıyla kurulan konsolosluklar, kurum içi faaliyetleri yürütme amacıyla belirli özelliklere sahip çalışanlara ihtiyaç duymuştur. Ne var ki, her konsolosluğun kendi ülkesinden çalışan bulundurabilmesi ve bu kişilerin buldukları ülkedeki yerel dili ve resmî işlemleri takip edecek kadar bilgi sahibi olabilmeleri dönem şartları içerisinde kolay olmayan bir durumdu. Bu nedenle kapitülasyonlarla bu tür kurumlara aynı zamanda yerli tercüman ve hizmetkâr gibi çalışanların istihdam edilmesi ayrıcalığı da verilmiştir. Bu kişiler konsoloslukların ayrıcalıklı durumundan dolayı, birtakım haklar elde etmişleridir. Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu duruma paralel olarak yerli halkın ayrıcalık sahibi olmak istemesi ve

⁴ Rifa'at Ali Abou-El-Haj, The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 94, no. 4, 1974, ss. 438-9; Donald Quatert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İstanbul 2005, ss. 157-8.

⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (Yay.: Nuri Akbayır, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman), c. 4, İstanbul, 1996, s. 1198.

konsolosların da tercümanlık ve hizmetkâr beratı satmalarıyla mâhmi sınıf ortaya çıkmıştır. Yerli mâhmilerin yanında, yabancılar kendi menfaatlerinin yanı sıra başka devletleri de kendi ayrıcalıklarından faydalandırmak istemişlerdir. Yabancı himâye olarak adlandırılan bu himâye, siyasal alanda da bir devletin başka bir devleti temsili halini de almıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KLASİK OSMANLI DEVLETİ'NDE YERLİ VE YABANCI GAYRİMÜSLİM HAKLARI VE TEMELLERİ

Osmanlı Devleti'nde Tuna'dan Fırat'a, Kafkaslardan Afrika'ya kadar çeşitli ırk ve dinden toplulukların bir arada yaşadığı ve Türk diliyle yazıp konuşan kozmopolit bir yönetici sınıfın çekip çevirdiği bir devlet ve toplum yapısı vardı. XIX. Yüzyıla gelindiğinde milletler arasındaki denge sorununun da bozulmaya başladığı ortaya çıkmıştır. Bu döneme kadar belirli bir çizgide devam eden *Pax Ottomana*, artık tebaa arasındaki birliği sağlayamamıştır.¹

Osmanlı Devleti'nin bu yapısı XIX. yüzyıla gelindiğinde her alanda artan sorunlarla, belirli alanlarda yapılan reformlar, ekonominin Avrupa kıskacında olması, özellikle gayrimüslim tebaanın ticarî ve dinsel sorunlar nedeniyle, devletle olan bağları zayıflamış ve Avrupalı devletlerin himâyesine girerek onların imparatorluk içindeki aracılığı ve siyasi alanda da kozları olmuşlardır. Ticari ve siyasi alanda kendini gösteren bu “erken dönem ayrıcalıklı vatandaşlık” Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar tartışma konusu olagelmıştır. Gayrimüslim tebaanın Avrupalı devletlerin himâyesine girme döngüsünü daha iyi kavrayabilme açısından İslam'da Gayrimüslimlerin yeri anlaşılmalıdır.

¹ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul 2010, s. 169.

1.1. Zimmîler ve Müstemenler

İslam'da zimmîlik uygulaması, Hz. Muhammed'in Medine'ye göçüyle toplumda Müslümanlar, Yahudiler ve Putperestler olmak üzere 3 farklı kesimin ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Bu dönemde, bazı Putperestler Müslüman olurken, diğerleri de Medine'yi terk etmişlerdir. Bunların dışında kalan Yahudiler ise "Ehl-i zimmet" olarak kalmıştır. Bu durum İslam hukukundaki Müslüman olmayanlarla ilgili uygulamaların temelini oluşturmuştur. Hicretten sonra Bahreyn Seferi ile zimmet hukuku şekillenerek, bu dönemde Müslüman halktan öşür, Müslüman olmayanlardan ise toprak cizyesi anlamına gelen "cizyetü'l arz" vergisi alınmaya başlanmıştır. Bu vergi "capitatio", "kephaletikon" ve "gezit" gibi çeşitli isimlerle de anılmıştır.² Mesudi'ye göre ise alınan bu vergi "cizyetü'r-r'es" yani "baş cizyesi"dir ve bununla bildiğimiz cizye anlatılmak istenilmiştir. Hz. Muhammed, Akabe'de bulunan Hıristiyanların lideri Yuhanna'yı İslam'a davet ederken de "*İslamiyet'i kabul et ve cizye öde...*" denilmiştir.³ Buradaki önemli husus, İslam egemenliği altındaki gayrimüslim bir topluma, bazı vergiler vermek koşuluyla belirli hak ve özgürlüklerin verilmiş olmasıdır.⁴ Mezheplere göre belirli inançlardaki kişiler zimmî sayılmaktadır. Hanefî fihna göre Kitabî olan Sabîî, Mecusî, Yahudî ve Hıristiyanlardan başka Arap olmayan Putperestler ve Maliki fihna göre ise Kureyş kabilesi dışında kalan Putperest Araplar da Zimmî olabilir.⁵ Kanun, bunları birçok hükmünde putperestlerden ayırmıştır. Mesela, putperestler Müslümanlarla evlenemediği hâlde, zimmîler bu hakka sahipti. Ancak bu hak sadece Hıristiyan ya

² Namık Süleyman Turan, "Tefrik'ten İttihada" Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslimlerin Toplumsal ve Siyasal Statülerinde Değişim Süreci, *İktisad Fakültesi Mecmuası*, C. 58, S: 1, İstanbul 2008 s. 20.

³ Gülnihal Bozkurt, "İslâm Hukukunda Zimmîlerin Hukukî Statüleri", *Prof. Dr. Kudret Ayiter Armağanı*, D.E.Ü.H.F.D., c. III, no: 1-4, Ankara 1987, s. 119.

⁴ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Ankara 2001, ss. 2-3.

⁵ A.g.e., s.7; Philip Marshall Brown, *Foreigners in Turkey: Their Juridical Status*, London 1914, s. 4-6.

da Musevî kadınların Müslüman erkeklerle evlenebilmesiyle sınırlandırılmıştır.⁶ Zimmilerin Müslümanlara karşı şahitlikleri kabul edilmemiştir. Dinî ayinlerinin başkalarını rahatsız edecek şekilde yapmaları,⁷ toplumsal alanda at binmeleri ve silah taşımaları da yasaktı.⁸ Bu yasakların dışında zimmîler her türlü alım satım yapmak, tasarruf etmek, evlenmek, miras bırakmak, mahkeme huzuruna çıkmak haklarına sahiptiler. Fakat zimmîlerin siyasal hakları ve Müslüman kadınlarla evlenme hakları yoktu. Yalnız cizye vermek ve İslam egemenliğini tanımak değişmeyen kurallardı.⁹ Cizye uygulaması daha sonra Roma, Sasaniler ve Bizans devletlerinde de devletin resmi dini dışındakilerden alınan bir vergi olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti'nde de bu uygulamalar devam etmiş ve askerlik görevini yerine getiren zimmîlerden cizye alınmaması kuralı uygulanmıştır.¹⁰

Zimmî statüsünde olmayıp, İslam devleti egemenliğinin sınırlarının dışında kalan yani Dâru'l-harpte bulunan Müslüman olmayanlara Harbî denilmiştir. Bunlar amân dileyerek İslam topraklarına girebilirler. Müstemene olarak adlandırılırlar. Amân olarak İslam topraklarına girenler, bir tür dokunulmazlık güvencesi kazanırlar. Amân güvencesini müstemene İslam devleti veya ergin olan Müslüman erkek ve kadın verebilir.¹¹ Amânın süresi bir yıldır ve bu süreden daha fazla İslam topraklarında kalan müstemene zimmî hukuku uygulanmaya başlar. Bu kişilerden haraç ve cizye alınır.¹² Amân süresinin bir ay yılı olduğunu söyleyenler varsa da,¹³

⁶ Baheattin Yediyıldız, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış", *Türkler* (Ansiklopedisi), C.10, Ankara 2002, ss. 185-6.

⁷ Cihan Osmanağaoğlu, *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiyetinin* (Vatandaşlığının) Gelişimi, İstanbul 2004, s. 86.

⁸ Salâhi R. Sonyel, *Minorities And The Destruction of The Ottoman Empire*, Ankara 1993, s.4.

⁹ Yavuz Ercan, *a.g.e.*, s. 7.

¹⁰ Cihan Osmanağaoğulları, *a.g.e.*, s. 85.

¹¹ *A.g.e.*, s. 88.

¹² Yavuz Ercan, *a.g.e.* s. 7; Philip Marshall Brown, *a.g.e.*, ss. 4-6.

Halil İnalçık; amân süresinin uygulamada 10 yıla kadar çıkabildiğini savunmuştur.¹⁴ İslam topraklarında belli bir süreyi dolduran Harbi, zimmî hukukuna göre muamele görür olurdu. Fakat Fransa ile olan 1535 kapitülasyonlarından sonra böyle bir süre kısıtlaması görülmemektedir. Öte yandan kapitülasyonların verildiği ülkelerle artık savaş durumu ortadan kalktığı için, bu ülkelerden gelenlerin de “âman” dilemelerine gerek görülmemiştir.¹⁵

1.2. Müslümanların Zimmilere Karşı Sorumlulukları

İslam hukukuna göre Müslümanların zimmîlere karşı yükümlü oldukları bazı görevleri vardır. Bunlar zimmilere düşmanlık yapmamak, onları dışarıdan gelecek her türlü saldırıya karşı korumak, esir düştüğünde veya malları harbiler tarafından ele geçirildiğinde zimmîleri ve mallarını kurtarmaktır. Zimmîlere din konusunda baskı yapılmaz, ibadetlerinde serbestlerdi. Evvelden sahip oldukları ibadet yerleri ve dinsel vakıflarına kimse el süremezdi.¹⁶ Zimmetin süresi yoktur, süreklidir. Zimmetin âmândan bir farkı da, amân tek bir kişi için olurken, zimmetin aileyi de kapsayabilmesiydi.¹⁷

¹³ Faroqhi, Suraiya N. (Ed.), *The Cambridge History of Turkey Volume: 3 The Later Ottoman Empire, 1603–1839*, 2006 Ludwig-Maximilians-Universität München, s. 293.

¹⁴ Halil İnalçık, “İmtiyazat”, *Encyclopedia of İslam*, Leiden 1971; C.III, s. 1179–1188.

¹⁵ Maurits H. Van den Boogert, *The Capitulations and the Ottoman Legal System: Qadis, Consuls and the Beratlis in the 18. th Century*, Boston, 2005, s. 30.

¹⁶ Gülnihal Bozkurt, *a.g.m.*, ss. 123-4.

¹⁷ Yavuz Ercan, *a.g.e.*, s. 7; Philip Marshall Brown, *a.g.e.*, ss. 4-7.

1.3. Osmanlı Devleti'nde Millet Sisteminin Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti'nin batı yönünde genişlemesiyle, özellikle Balkan fetihleri ve İstanbul'un alınması sınırların içerisinde artan bir zımmî nüfusu ortaya çıkmasına neden oldu. Bu durum birtakım hukuki düzenlemeleri de beraberinde getirdi. Yeni sistem dinsel ayrıma dayanırdı. Arapça'da *Milla*,¹⁸ yani; “din”¹⁹ veya “cemaat” anlamına gelen “Millet”ten dolayı Millet Sistemi olarak adlandırılmıştır. Katolik olanlara “*Papa Milleti*”, Ortadokslar'a “Rum Milleti”, Gregoryenler'e “Ermeni Milleti”, Museviler'e “Yahudi Milleti” denilmiştir.²⁰ Daha alt dini gruplar için ise Maroniler gibi “*taife*” sözcüğü kullanılmıştır.²¹ Millet sistemi'de zamanla şekillenmiştir. İnalçık'a göre; zımmîlerin Osmanlıdaki statüsü 4 evrede şekillenmiştir. İlki İstanbul'un fethine kadar olan dönem, ikincisi; XVII. yüzyılın sonlarına kadar olan dönem, üçüncüsü; Islahat fermanının ilan edilmesi ve dördüncüsü de Lozan anlaşmasına kadar olan dönemdir.²² Gayrimüslimler kendi kilise ve havra teşkilatları; kendi aralarındaki evlenme ve boşanmaları; ekonomik değer taşıyan kilise vakıfları, kilise tarafından işletilen tarla, bağ, bahçe ve ruhani reisleri tarafından toplanan gelirleri bakımlarından kendi içlerinde özerk yaşaya gelmişlerdir.²³

¹⁸ Yuluğ Tekin Kurat, “Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu”, *Osmanlı* (Ansiklopedisi), (Ed. Güler Eren) IV, Ankara 1999, s. 218.

¹⁹ el-Munced, *fi'l-luğati'il-Arabiyyet'il-Muasıra*, Beyrut 2001, s. 1358.

²⁰ Cihan Osmanağaoğulları, *a.g.e.*, s. 87.

²¹ Cevdet Küçük, “Osmanlı İmparatorluğu'nda “Millet Sistemi” ve Tanzimat”, *Tanzimat -Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu-*, (Ed. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 2006. ss.545-458; Maurits H. Van den Boogert, *a.g.e.*, s. 53.

²² Halil İnalçık, “The Status of The Greek Orthodox Patriarch Under The Ottomans”, *Essays In Ottoman History*, İstanbul 1998, s. 196-199.

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz: M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, İstanbul 2004; Salâhi R. Sonyel, *Minorities And The Destruction Of The Ottoman Empire*, Ankara 1993, s.4.

1.4. Osmanlı Devleti'nde Yabancılara Kapitülasyonların Verilişi

Osmanlı Devleti yükselme devrinde yaşamış olduğu hoşgörü ve refah ortamının devamı ve provizyonizm amaçlı²⁴ bir yaklaşımla Avrupalı devletlere sınırları dâhilinde bir takım ayrıcalıklar vermiştir. Batıda “Kapitülasyon” olarak adlandırılan bu kavrama, Osmanlı XIX. yüzyılın sonuna kadar yabancı kalmıştır ve verilen ayrıcalıklar, Osmanlıda daha çok “ahidnâme, uhûd-i atîka, uhûd-i kadîme veya imtiyazat-ı ecnebiye” olarak adlandırılmıştır.²⁵

Kapitülasyonlar, Avrupalı devletlere verilen Darûl'l İslâm'a girme izni “amân” kurumunun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu uygulama, İslam ülkesine gelen yabancıların canına ve malına dokunulmaması ve ticaret yapabilmesi özgürlüğüdür. Nitekim İnalçık da kapitülasyonların varlığını “amân” kurumunun bir yansıması olarak görmektedir.²⁶ Temelinde kişinin ülkesi sınırları dışında olması *ülke dışılık* “*exterritorialité des Lois*”, kendi ülkesinin kurallarına göre hareket etmesi yatmaktadır. Bu durum aynı zamanda Darû'l İslâm'da devam eden yapıyı ve topluma dışarıdan gelen yabancı etkisinden korumak ve devam ettirme isteğinin de bir sonucu olarak görülebilir.²⁷

Kapitülasyonlar her ne kadar Osmanlı devleti ile özdeşleşmiş olarak algılsa da; köken itibariyle antikçağa kadar dayanmaktadır. Osmanlı öncesi kapitülasyonlar Selçukluların Anadolu'ya hâkim olmasıyla da artış göstermiştir. İtalyan şehir devletlerine ve Kıbrıs'a verilen imtiyazlarla ticaret canlı tutulmaya çalışılmıştır.

²⁴ Piyasada mümkün olduğu kadar ucuz, bol ve kaliteli mal bulunması; Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*; İstanbul 2000, s. 62.

²⁵ Onur Kınılı, *19. Yüzyıl'da Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2009, s. 32.

²⁶ Halil İnalçık, “Osmanlı Dönemi, Kapitülasyonların Karakter ve Mahiyeti”, *TDVİA*, C.XXII, İstanbul 2000, ss. 245-252.

²⁷ Onur Kınılı, *a.g.t.*, ss. 33-5.

Osmanlı Devleti de bu sistemi devam ettirmiştir. IV. yüzyılın sonlarına doğru Bursa, Edirne gibi şehirler ticarî merkezler haline gelmişlerdir. Erzincan, Amasya ve Tokat şehirlerinin alınmasıyla, İran İpek yolu, karayoluyla Bursa'ya bağlanarak Trabzon denizyolunun yerini almıştır. I. Bayezit döneminde Antalya ve Alanya'nın da Osmanlı topraklarına katılmasıyla, Hindistan'dan gelip Arap toprakları üzerinden, Batı'ya giden mallar da Osmanlı kontrolüne girmiştir.²⁸

Geneli itibariyle ilk dönem verilen imtiyazlar politik amaçlarla verilmekteydi. Mesela Osmanlılar, Venediklilerle olan mücadelelerinde diğer bir İtalya devleti olan Cenova'yı kendi taraflarına çekmek için onlara 1352'de I. Orhan zamanında, Avrupa tekstil sanayinin ihtiyacı olan Manisa civarındaki şap tekeli vermişlerdir.²⁹ Bu ayrıcalıklar dönemin siyasi durumuna göre Ragusa, Floransa gibi İtalyan kent devletlerinin vatandaşlarına da verilmiştir.³⁰

Osmanlıda vergi sistemi üretenden ürettiği ölçüde vergi alması nedeniyle, üretim artışını adeta vergiyle cezalandırmaktaydı. Devlet alımlarının da üretici üzerindeki yükü nedeniyle üretim faaliyetleri düşüş göstermekteydi. Üreticinin buna tepkisi ya üretimin miktarını azaltmak, ya da kalitesini düşürmek olmuştur.³¹ Bu da devletin fiskalizm politikasını zarara uğratmıştır. Bu nedenle piyasada her türlü malın bulunması amacıyla "provisyonizm" kapitülasyonların verilmesinde etkili olmuştur.³²

²⁸ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2011, ss. 127-138.

²⁹ Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Ankara 1993, s.2, Aybars Pamir, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2002, c.51, s. 2

³⁰ Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul 1988, s. 178

³¹ Mehmet Genç, *a.g.e.*, s. 219.

³² *A.g.e.*, ss. 61-3.

XVI. yüzyıla gelindiğinde, bu “sıradan” ve “olağan” yabancı tüccarlara verilen sınırlı imtiyazlar, sınırlarını genişletip bütün imparatorluğu kapsar hale gelmiştir.³³ Bu durumu doğuran başlıca etkilerden birisi Coğrafi keşifler ve sonrasında Avrupa’nın yaşadığı ticarî kapitalizmdi. Avrupa’nın Osmanlı’ya eklemlenme süreci bu dönemde başlamıştır. Ticarete hakim olan düşünce merkantilizmdi. Yani; devletlerin zenginleşme yolu olarak ithalatı kısıp ihracatı artırarak dış ticaret fazlası vermelerini, denizaşırı topraklarda koloniler kurarak pazarlarını genişletmelerini savunan bir öğretiydi. Devlet desteğini askeri, siyasal ve ekonomik yollardan alan tüccarlar, dünyanın dört bir yanında, öğretiye uygun biçimde, serbestçe yabancı pazarlara mallarını sokup koloniler kurabilme imkânına sahip olmuşlardır.³⁴ Bu faaliyetler için en uygun ve Avrupa’ya yakın pazarlardan biri de Osmanlı İmparatorluğuuydu.

Zamanla Akdeniz’de artan ticarî faaliyetler ve rekabet sonucu, verilen kapitülasyonlarda “*en fazla müsâdeye mazhar*” prensibi Avrupalı devletler için ekonomik yararının yanında, siyasi itibar meselesine dönüşmüştür. İşte bu nedenle, sonraları bu ibarenin kapitülasyonlara sokulması için Osmanlı devlet adamları üzerinde baskılar arttırılmıştır. Kapitülasyonların ilki Fransızlara 1535’te daha sonra, 1601’de İngilizlere verilen ayrıcalıklar takip etti.³⁵ I. Mahmud’un kendinden sonra gelecek olan padişahlar adına da kapitülasyonları onaylamasıyla, her Sultanın kendi devrinde elinde bulundurduğu gücü ortadan kaldırmıştır. Daha sonraki süreçte Fransızlar, 1673 ve 1740’da imzalanan Kapitülasyonlar gereğince; Türkiye’deki Hıristiyanların dinsel koruyucuları olduklarını iddia ediyorlar; Karlofca (1699),

³³ Onur Kınlı, *a.g.t.*, s. 35.

³⁴ Gülten Kazgan, *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul 2002, ss. 14-5.

³⁵ Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişaf Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle, *Bellekten*, C. XV, s. 60, Ankara, 1951, ss. 629-664.

Pasarofca (1718) ve Belgrat (1739) Antlaşmaları, Avusturya'ya, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Katolikler üzerinde görünürde aynı hakkı tanıyor; İngiltere'yle imzalanan Kapitülasyonların 16. maddesi, bu ülkeyi, ve 1680'de imzalanan Kapitülasyonların 40. maddesi Hollanda'yı, “*en iyi işleme tabi tutulması gerekli ulus*” olarak kabul ettirmiştir. 1718'de Venedik Cumhuriyeti'ne benzer ayrıcalıklar verilirken; 1739 Belgrad Anlaşmasının iki ülke tüccarlarına serbest dolaşım hakkı vermesiyle genişlemiştir. Ruslarca ustalıkla yanlış yorumlanan Küçük Kaynarca Antlaşması (1774), Rusya'ya Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmak özrünü veriyordu.³⁶ Rus tüccarlar Karadeniz ve boğazlara girebilecek ve Osmanlı sularında serbest ticaret yapabilecekti. En fazla müsaadeye mazhar devlet olma sırası Rusya'ya gelmişti. Rusya istediği yerde konsolosluk açma hakkı elde ettiği gibi, Rus Çarı, Padişah'a denk sayılıyordu. İstanbul'un iaşesi için gerekli olan maddelerin Rus gemileriyle taşınması ya da yerli tebaanın Rus bayrağı asması sorunlara yol açmıştır. Ticari amaçlarla Eflak, Boğdan, Sinop ve Ege adalarında açılan konsolosluklar daha da ileri giderek Osmanlı gayri müslim tebayı himâyesine almaya çalışmıştır. Rusya bazı hakları zorla almaya çalışırken, Babîali kapitülasyonların dost devletlere verildiğini tekrarlamıştır. Bu sürtüşme sonucu, 1779'da Aynalıkavak'ta dönemin Fransız elçisi St Priest'in arabuluculuğuyla, verilen imtiyazların tek tarafı olarak değiştirilemeyeceği kabul edilmiştir. Kırım'ın işgalinde Fransız ve İngiliz elçileri arabulucu rolü oynamışlardır. 1739 Belgrad anlaşmasında olduğu gibi Fransız elçileri hizmetlerine karşılık olarak, İngiliz elçisi de ülkesinin tüccarlarının bu vergiden muafiyetini istemiş ve 1784'ten itibaren buna nail olmuşlardır.³⁷

³⁶ Salâhi Sonyel, Osmanlı İmparatorluğu'nda Koruma (Protégé) Sistemi ve Kötüye Kullanılışı, *Bellekten*, LV, S. 213, Ankara 1991, s. 359-360.

³⁷ Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, s.14-5.

Ticari faaliyet amacıyla verilen kapitülasyonlar, imparatorluğun güç kaybetmesiyle ticarî imtiyazdan her türlü siyasi imtiyaza dönüşmüştür. Bu taviz Osmanlı topraklarında yabancı tüccarların zimmîlerle yakın ilişkiler kurması sonucunu doğurmuştur. Avrupalı devletlerin imparatorluğun her tarafında açtığı konsolosluklarda ağırlıklı olarak zimmîler istihdam edilmiştir. Ve bunlar, yabancıların sahip oldukları ayrıcalıklardan yararlanmışlardır. Bunlar, Rum ise Rusya'nın, Katolik ise İtalya, Fransa ve Avusturya'nın, Protestan ise İngiltere ve Almanya'nın koruması altına girmişlerdir.³⁸ Avrupa zamanla kapitülasyonları Osmanlıdan tek taraflı koparılmış ağır tavizlere dönüştürmüştür.

Kendi tüccarı için Osmanlı'ya ihraç ettiği ya da Osmanlı'dan satın aldığı malların üzerindeki vergilerde indirim yapılması; tüccarın yerleşme özgürlüğü olması ve kişisel vergilerden muaf tutulması; kendi yasalarına tabi olup, Osmanlı yasalarının dışında kalması gibi ticarî, adlî, malî, idarî, alanlarda Avrupalıya tek taraflı verilmiş tavizlerdi. Önce şahıslara verilen bu tavizler daha sonra yabancı şirketleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Avrupa Osmanlı'da toplanırken, Osmanlı kendi içinde bütünlüğünü kaybetmeye başlamıştır.³⁹

Bu dönemde, sanayi kapitalizmi ve başına buyruk olmuş ayanların yarattığı siyasal çalkantılar içinde yaşayan; cehalet içinde yüzdüğü için eski üstünlüğünü yitirip milliyetçi akımların etkisinde parçalanma sürecine giden Osmanlı kolay ve büyük bir lokma olmuştur. Önce Fransa ve İngiltere, ardından Almanya devleti paylaşma sürecine girerken, Rus Çarlığı gündemin en değişmeyen askeri gücü olarak hep sahnede kalmıştır. Teknoloji devriminin yapıcı etkileri Osmanlı topraklarına

³⁸ Salâhi Sonyel, a.g.m., s. 365.

³⁹ Gülten Kazgan, a.g.e., s. 14-5.

girmezken eski kurumların yıkım süreci başlatıldı. Yoğunlaşarak devam eden süreç siyasetten ekonomiye, hukuk düzeninden toplum düzenine giderek güçlenen kapitülasyonların etkisiyle bu yıkımı adım adım gerçekleştirmiştir. Osmanlı'yı Avrupa'ya kolay lokma yapan durum da bu olmuştur. Bunun ispatı, "kapitülasyonların en büyüğü" olma anlamına gelen ve Osmanlı'yı sanayi kapitalizminin ve ardından finans kapitalin egemenliğine sokacak olan koşulları, Fransa'yla İngiltere'nin ve onları izleyerek diğer Avrupa devletlerinin kolayca kabul ettirmesidir. İlginçtir, İngiltere, Çin pazarını kayıtsız şartsız kendi mallarına, tüccarına ve sermayesine açabilmek için üç yıl (1839-1842) "Afyon Savaşları" diye bilinen savaşları yapmak zorunda kalmıştır. Sonuçta imzalanan Nanking Antlaşması ise, Osmanlı'nın 1838'de sessiz sedasız kabul ettiği Baltalimanı Antlaşması kadar geniş kapsamlı değildi. Ne var ki, Osmanlı bunun karşılığında, Avrupa devletler sisteminin bir üyesi sayılma, siyasal bütünlüğü İngiltere tarafından garanti edilme, Fransa'yla Rusya'nın genişlemeci eğilimlerinin sınırlanması sözünü alıyordu. Ancak bu anlaşmaya karşı içeride Gedik esnafının ve Galata esnafının direnişi başladı. Antlaşmanın uygulanması için İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle Mısır'dan yola çıkan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın yarattığı tehdit karşısında (1840) bu direniş de kırılmış oluyor; Avrupa sermayesine kapılar açılıyordu. Kapitalizmin baskısına direnmenin yüksek maliyeti böylece sergilenmiş oluyordu. Yıkım dönemi XIX. yüzyılı kat ederek I. Dünya Savaşı'nın sonuna dek sürdü. Batı sermayesi yıkım sürecinde "*başat etken*" rolünü oynamanın yanında, değişimin yönünü belirleyici tohumları da atmaktan uzak kalmamıştır.⁴⁰ İlk Osmanlı kapitülasyonları sadece genel olarak tüccarlara ticarî konularda koruma verirken, zamanla gümrük ve diğer vergilerden

⁴⁰ A.g.e., ss. 17-9.

muafiyete ve sonra da yerleşme hakkı gibi artan imtiyazlarla, aynı zamanda konsoloslukların faaliyetleriyle zimmîlere ayrıcalıklı haklar verilmesiyle başlayıp, himâyelerine almaları ve vatandaşlık değiştirmeye kadar giden bir sürece dönüşmüştür.⁴¹

1.2. Konsolosluk ve Elçiliklerin Açılması

1.2.1. Konsolos ve Görevleri

Machiavelli; bir devletin, kendi kanunları altında ve hürriyet içinde yaşamaya alışmış diğer bir devleti kontrol altında tutulabilmesi için şahsen oraya gidip orada yaşaması gerekliliğinden bahsetmektedir.⁴² Bu açıdan devletlerarası dengelerde konsolosluk kurumu hayati bir öneme sahiptir. Konumuz açısından himâyecilikte de kilit bir nokta olmasından dolayı konsolosluklar önem arz etmektedir. Öncelikle, konsolos; yabancı bir şehir veya iskelesinde devletin ticarî menfaatlerini, vatandaşlarının ve tacirlerinin haklarını koruyan, ticaret gemilerine nezâret eden ve bulunduğu memleket makamlarınca da tanınmış idarî ve ticarî vazifeleri bulunan memura verilen isim olup, Latince *consul* kelimesinden gelmektedir. Bugünkünden küçük farklılıklar ve başka isimler altında, bâzı Eskiçağ devletlerinde de mevcut olduğu anlaşılmaktadır. İlk örneklerine Eski Mısır'da rastlanmaktadır. Firavun Amasis, Yunanlılarla ticari ilişkilere önem vermiş ve bu nedenle Nil Deltası'nda belli bir bölgeyi Yunanlı tacirlere bırakarak, onların kendi yöneticileriyle birlikte özerk

⁴¹ Suraiya N. Faroqi (Ed.), *The Cambridge History of Turkey Volume: 3 The Later Ottoman Empire, 1603–1839*, 2006 Ludwig-Maximilians-Universität München, s. 294.

⁴² Niccolo Machiavelli, *Hükümdar*, çev. Yusuf Adil Egeli, Ankara 1955, s. 16-7.

denebilecek bir statüde yaşamalarına imkân sağlamıştır.⁴³ Konsoloslar, Yunanlı tüccarların kendi aralarında ve Mısırlılarla olan sorunlarında aracılık etmişlerdir. Benzer şekilde bu uygulama Eski Yunan ve Roma'da da görülmektedir. Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle canlılığını yitiren konsolosluk hizmeti, XI. ve XII. yüzyıllarda ticaretin tekrar canlanmasıyla çağdaş anlamda konsoloslukların bugünkü işlevine yakın olan konsolosluklar ortaya çıkmıştır.⁴⁴ Bu dönemde İtalya ve Güney Fransa şehirlerinde, konsolosluk hizmeti verenler kara ve deniz ticareti işlerinde, ihtilâfları halletmek vazifesi ile mükellef ve “*judes consul*” ya da “*consul marchand*” gibi isimler ile adlandırılan hâkimlerdi. Daha sonra bu unvan deniz aşırı ve uzak ülkelere giden tacirlere yardımcı olan ve sorunlarına çözüm bulan temsilcilere verildi. XII. ve XIII. asırlarda Cenova, Piza, Floransa ve Venedik taraflarından şarkta Filistin, Suriye, Mısır ve İstanbul'da *potestas* ve *bailo* denilen ilk konsolosluklar ihdas olundu. Cenevizlilerin her sene Kefe 'ye gönderdikleri konsoloslar ise, 14 kişilik bir meclis vâsıtası ile, orayı idare ediyorlardı. Diğer taraftan, Sakız Adası da, XIV. yüzyıl başlarında imparator Andronik II. tarafından, imtiyazı bir Ceneviz ailesine verildikten sonra, bir konsolos vasıtası ile idare edilen kuvvetli bir ticarî merkez olmuş idi.⁴⁵

Müslüman memleketlerinde bu konsoslara, âman sonucunda gelmiş olmalarına rağmen, mensup oldukları milletin ileri gelenleri arasında seçilmiş birer rehine nazarı ile bakılmakta idi. Bunlar, kendi hüküm ve nüfuzları altında bulunan yabancıların hareketlerinden ve akdedilen muahedelerin icra ve tatbikinden doğrudan

⁴³ Tayyip Gökbilgin, *İ.A.*, c. VI, İstanbul 1977, ss. 837-40.

⁴⁴ Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, ss. 13-4.

⁴⁵ Tayyip Gökbilgin, *a.g.e.*, ss. 837-40.

doğruya mesul tutulmuşlardır.⁴⁶ Bu türlü anlaşmaların, ilk zamanlarda, yabancı hükümetlerle değil de, bu temsilci konsoloslar ile akdedilmiş olması böyle bir anlayışın yerleşmesine neden olmuştur.⁴⁷ Haçlı seferleri esnasında konsolosların ve konsoloslukların ehemmiyeti büsbütün artmış, bunlar kıymetli bir himâye vâsıtası hâlini almıştır.⁴⁸ 1238'den itibaren Mısır'da Venedikli “*balyos*”, “*bailo*” gibi isimlerle anılan bir konsolos bulunmakta idi. Saint Louis de şark memleketlerinde konsolosluk tesis eden ilk Fransa kiralı olmuştur. Bu hükümdar, biri Trablusşam, diğeri İskenderiye'de, iki konsolos bulundurmak hususunda, 1251'de Mısır Memlûk sultanı ile bir anlaşma yapmıştır. Bu konsoloslar sonraları gerektiğinde, Napolililerin ve Katalonyalıların da konsolosları olmuştur.⁴⁹

1.2.2. Osmanlıda Konsolosluklar

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise konsolosluk kurumunun başlangıcı, İstanbul'un fethinden sonra, 1460'ta Floransalıların Osmanlı hükümeti ile yapılan bir ticaret anlaşmasına dayanmaktadır. Anlaşmayla, Floransalıların “*emîn*” olarak adlandırılan “*bailo*” adlı konsoloslarını İstanbul'da buldurmağa muvaffak olduklarını, bunun kendi vatandaşları arasındaki sorunları çözmede görevli olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁰

Daha düzenli bir sisteme geçmiş olarak, günümüz işleyişine en yakın konsolosluk kurumu Fransa ile Kanunî Sultan Süleyman zamanında ortaya çıkmıştır. Bu uygulama aslında Memlûklular zamanında Fransa ile arasında başlamış olup,

⁴⁶ Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 15.

⁴⁷ Tayyip Gökbilgin, *a.g.e.*, ss. 837-40

⁴⁸ Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 15.

⁴⁹ Tayyip Gökbilgin, *a.g.e.*, ss. 837-40.

⁵⁰ *A.g.e.*, ss. 837-40.

Mısır'ın Osmanlı kontrolüne girmesiyle 1528 yılında Fransızlara ve Katalanlara Hatt-ı Şerif⁵¹, ardından 1535 yılında Fransa'ya istediği yerde konsolosluk açma hakkı tanınmasıyla devam etmiştir.⁵² Bu anlaşmayla birlikte Fransa tebaası olanların aralarındaki davalarında kendi ülkelerinin kanunları geçerli olmuştur.⁵³

Fransa konsolosları 1557'den itibaren, Halep ve daha başka yerlerde yerleşmişlerdir. II. Selim ve Şarl IX. arasında anlaşmaya varılan ahitnameyle Fransa daha önce aldığı ayrıcalıkları teyit etmiş, ahitnameye dayanarak yerliden konsolos atama çalışmalarına da başlamıştı.⁵⁴ Hollanda ve İngiltere ile 1580'de bir ahidnâme yapıldığı zaman, bu devletin İskenderiye, Trablus-Şam, Cezayir, Tunus, Trablusgarp ve diğer yerlere konsolos tayin edebileceği kararlaştırılmış ve 1583'te, iki İngiliz konsolosu, İskenderiye ve Suriye limanlarında görevlendirilmişlerdir.⁵⁵ Buna paralel olarak; İngiltere, Türkiye Şirketi'ni 1581 ve Venedik Şirket'ini 1583 kurmuştur. Bu iki şirket Osmanlı ve Venedik sahilleri boyunca Akdeniz ticaretini tekeline almıştır. Sırasıyla 1588 ve 1589 yıllarında bu iki şirket faaliyet anlaşmalarının sona ermesiyle, şirketler 1592'de Levant Şirketi adı altına birleştirilmiştir.⁵⁶ Şirket Akdeniz ticaretinin geliştirilmesini yanında İngiltere'nin Osmanlı bünyesindeki diplomatik ve konsüler temsilciliğini de üstlenmiştir. Konsolosluklar faaliyetlerine ve konsolosların maaşlarına kaynak bulmakta güçlük yaşamaktaydılar. Bunun nedeni bu dönemde konsoloslukların devlet için mi yoksa şirketler için mi hizmet ettiği soru işareti olarak kalmasıydı. Bu nedenle bu kurumların malî yönden desteklenmesini Robert

⁵¹ Reşat Ekrem (Koçu), *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar: (1300–1920 ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923)*, İstanbul 1934, s. 40; Philip Marshall Brown, *a.g.e.*, s. 32.

⁵² Reşat Ekrem, *a.g.e.*, s. 42.

⁵³ *A.g.e.*, ss. 405-8.

⁵⁴ *A.g.e.*, ss. 410-5.

⁵⁵ Tayyip Gökbilgin, *a.g.e.*, ss. 837-40.

⁵⁶ Suraiya N. Faroqi, *a.g.e.*, s. 291.

Mantran, İngiliz konsoloslarının XVII. yüzyıldan sonra konsolosların maaşlarının hükümetler tarafından finans edildiğini söylese de, Kocabaşoğlu bu süreyi XVIII. yüzyıl, ulus devlet mefhumunun yerleşmesine kadar yani; İngiliz konsoloslukları devlet tarafından değil de, Levant Şirketi tarafından finanse edildiğini işaret etmektedir.⁵⁷

1600'lere gelindiğinde Fransız ve İngilizlerin Osmanlı topraklarında sahip oldukları haklar “ülke dışılık” veya “haric-ez memleket” olarak tanımlanan, bir ülkede bulunup, başka bir ülkenin kanunlarına göre yaşama anlayışı yaygınlaşmaya başlamıştır.⁵⁸ Aynı şekilde Avusturya hükümeti de, 1606 muahedesinde sonra, Akdeniz iskelelerinde konsolos bulundurma izni istemiş ve 1615 tarihli ahidnâmede, bu husus tespit edilerek, imparatorun bayrağı altında Osmanlı memleketlerine gelen tacirlerden bu konsolosların yüzde iki konsolosluk hakkı alacakları kararlaştırılmıştır.⁵⁹

Rusya'nın Osmanlı topraklarında konsolosluk açması ise diğer devletlere göre hayli geç bir zamanda, 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile istediği yerde konsolos veya vekil bulundurma imtiyazıyla gerçek olmuştur.⁶⁰ Hemen bu imtiyazdan sonra, Rusya konsolosluk faaliyetlerini hızlandırarak, Balkanlardaki konsolosluk faaliyetlerine başlamıştır.⁶¹ XIX. yüzyıla gelindiğinde artık artan büyük devletlerin rekabetiyle, Osmanlı toprakları konsolosluk açma yarışında her türlü siyasi, ekonomik ve dini propagandaların adresi olmuştur.

⁵⁷ Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, ss. 26-7.

⁵⁸ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, c. I., s. 239. Mehdi Fraşirli, *İmtiyazat-ı Ecnebiyeyenin Tatbikat-ı Hâzırası*, Samsun, 1325. s. 2.

⁵⁹ Philip Marshall Brown, *a.g.e.*, s. 41.

⁶⁰ Necdet Kurdakul, *a.g.e.*, s. 156-8; Reşat Ekrem, *a.g.e.*, s. 102.

⁶¹ Osman Köse, “Balkanlarda Rus Konsolosluklarının Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 1/2, Fall 2006, ss. 153-172.

Konsoloslukların yerine getirdikleri görevleri yerel adaletin idaresi ve diğer limanlara gidecek olan yolcuların pasaportları ya da evraklarının işlenmesinin yanı sıra; malî kurumlarla ilişkilerde, arabuluculuk faaliyetleri ve sosyal yardım büroları gibi pek çok başka kritik rol de oynamamışlardır. Konsolosluk memurlarına bireylerin siyasi kimliklerinin saptanması ve yargıya dair ehliyetin oluşturulması için de başvurulurdu. Bu rollerde, konsolos ve onun heterojen ekibine iflas ayarlamaları, vadeli borçlar, ikamet anlaşmazlıklarını düzenlemekte başvuruluyordu. Konsoloslar da sigorta kefilliği yapıp, cenaze işlemlerini üstleniyor ve tahliye süreçlerine danışmanlık ediyorlardı. Kısaca, konsoloslar ve onların memurları polisler, papazlar yargıçlar, avukatlar, sınır devriyeleri ve sosyal görevliler ile sağlık memurlarının görevlerini doldurmuşlardır.⁶² Bu kadar çeşitli alanlarda bulunan bir kurumun yabancı ve yerli tebaayla yakın ilişkisi ileride önemli sonuçları doğurmuştur.

1.2.3. Konsolosların Gelirleri

Genel olarak Fransız ve Avusturya konsolosları, İngiliz meslektaşlarına göre daha yüksek ücret almaktaydılar. Bu durumun sebebi, daha iyi eğitilmiş ve meslektan olmaları kadar ticaretle uğraşmalarına izin verilmemesine bağlanabilir. İngiliz başkonsolosların yıllık net gelirleri 1.600 ile 1.800 Sterlin arasında değişmekteyken, konsolosların yıllık net gelirleri 250-800 Sterlin arasında değişmekteydi. Konsolosların maaşları genellikle bağlı buldukları devlet tarafından ödenmesine rağmen bunun aksi durumlar da vardı. Mesela, XIX. yüzyıla kadar Akdeniz'deki

⁶² Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Eyüp Özveren, Süha Ünsal (Ed.), *Akdeniz Dünyası: Düşünce, Tarih, Görünüm*; İstanbul 2006, s. 125.

İngiliz konsoloslarının maaşları Levant Şirketi'nce, Bağdat Başkonsolosunun maaşı da Doğu Hindistan Şirketi tarafından ödenmekteydi.⁶³

1.2.4. Konsolosların Bürokraside Gücü

Konsoloslar bürokrasi ve toplum üzerinde oldukça geniş bir etkiye sahiptiler. Bunun da en önemli nedeni, Osmanlı idarecilerine göre daha uzun süre görevde kalabilmeleriydi. Örnek olarak Konsolos Brant İzmir'deki görevinde 27 yıl, 1856'da ölene kadar kalmıştır. 1872'de Konsolos Cumberbatch İzmir'de görev yaptığı sekiz yıl görev yapmış ve bu süre zarfında en az on iki Osmanlı valisiyle uğraşmak zorunda kaldığından şikâyet etmiştir.⁶⁴ Aynı şekilde, Konya'ya atanan İzmir valisinin, İstanbul elçiliği kanalıyla atama kararının değiştirilmesi için İzmir'deki İngiltere konsoloslukuna başvurmuştur. Konsolos bu isteği yerine getirmede başarılı olmuştur.⁶⁵

1.3. Yabancıların Hukuki Ayrıcalıkları

1.3.1. Yabancıların Adli Alanda Ayrıcalıkları

Yabancılar kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı topraklarında kendi ülkeleri hukukuna bağlı olarak yaşamaktaydılar. Kendi aralarındaki davalarında isteseler de Osmanlı makamlarına başvuramıyorlardı. Farklı bir uyruktan olan şahıslarla olan sorunlarında Osmanlı mahkemelerine başvurma hakları vardı. Sahip oldukları ev, dükkân, otel, ticarethane gibi yerlerde bağlı buldukları konsolosluğun

⁶³ Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, ss. 69-70.

⁶⁴ Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi* (19. Yüzyıl), çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, 1993, s. 64.

⁶⁵ *A.g.e.*, s. 64.

bilgisi haricinde ve bir konsolosluk çalışanı olmadan arama yapılamıyordu. Konsolosluk tercümanının olmadığı yargılamalar hükümsüz sayılıyordu. Şayet Osmanlı devleti bir olay nedeniyle bir yabancıyı suçlu bulursa, suçlu cezasını vatandaşı olduğu devletin hapisanesinde cezasını çekmek zorundaydı.⁶⁶

1.3.2. Yabancıların Ticari Alanda Ayrıcalıkları

Osmanlı Devleti'nde Müslümanlara yasak olmasına rağmen, zımmî ve müstemenlere şarap imal ve ithal etme izni verilmiştir.⁶⁷ Avrupalı tacirlerin Osmanlı ülkesine geliş ve gidişleri serbest olup her türlü can ve mal güvelikleri güvence altına alınmıştır. Yabancıların köle edilmesi ve mallarına el konulması yasaklanmıştır. Denizlerde karşılıklı güven esasına dayanarak Müslümanlar ve yabancılar birbirlerinin gemilerine saldırmıyorlardı. Yasak olmayan her türlü alım ve satımı yapabiliyorlardı. Yabancıların sahip oldukları ticari işletmelere ve mekânlara konsolosluk izni olmadan yetkililerin girmesi yasaktı.⁶⁸

Müstemenler; amân ve kapitülasyonlar nedeniyle Osmanlı ülkesinde yaşamalarına rağmen haraç ve cizye vermemekteydiler. Uzun yıllar %5 olarak ödenen gümrük vergileri, 1673'ten itibaren %3'e indirilmiştir. Fransa ile yapılan anlaşma gereğince, transit malların Osmanlı devletinin topraklarından geçişlerinde alınan %3'lük vergi ise 1604 yılında kaldırılmıştır. Bunun yanında 1740 "*baç, ihtisabiye, kalemiye, ruhsatiye*" gibi belli işler için alınan ücretler de kaldırılmıştır. Müstemenler 1867'den itibaren Osmanlı topraklarında Hicaz bölgesi hariç olmak

⁶⁶ Aybars Pamir, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.51, S.2, Ankara 2002, ss. 93-4.

⁶⁷ BOA, C..HR., 171/8534, 1212 Z 21, (06.06.1798); Fethi Gedikli, "Osmanlı Devletinde Şaraptan Alınan Vergiler", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S:7, İstanbul 2009, ss. 7-19.

⁶⁸ Aybars Pamir, a.g.m., ss. 93-4.

üzere taşınmaz mal edinme hakkı kazanmışlardır. Kapitülasyonlarla elde edilen haklar, özellikle Osmanlı Devleti'nin son döneminde bankacılık, madencilik, demiryolu ve posta hanelerin kurulması gibi çeşitli alanlarda faaliyetlerini artırmışlardır.⁶⁹

1.4. Ülkedışılık Kavramı

Kapitülasyonlar ve âman sisteminin ayrıcalıklı hale getirdiği gayrimüslimler, ülkedışılık kavramı ile de statülerini daha da güçlendirmişleridir. Günümüzde bir devletin ceza davaları açısından yetkisi konusunda hâkim olan ilke, yersellik (ülkesellik) ilkesidir. Buna göre, bağımsız bir devletin, tabiiyeti ne olursa olsun ülkesinde suç işleyen kişileri, kendi kanunlarına göre yargılama yetkisi bulunmaktadır. Bu, devletin egemenlik hakkının bir tezahürüdür. Kapitülasyonlarda ise görüldüğü üzere ceza davaları alanında yersellik değil, kişisellik ilkesi benimsenmiştir. Bu durum ülkedışılıktan kaynaklanmaktadır. Bu tabir önce diplomatların istifade ettikleri imtiyaz ve muafiyetler için kullanılmıştır. Daha sonraki zamanlarda mahalli kazaya tâbi olmayan yabancıların statüsünü belirlemek için kullanılmıştır.⁷⁰

Ülkedışılık Bizans'ta da yaygın olarak kullanılmıştır. Venedikliler, Cenevizliler ve diğer ülke tüccarları Bizans içinde kendi kolonilerini oluşturmuşlardır. Bu topluluklar kendi yasal ayrıcalıklarında yararlanmışlardır. Koloni konsolosu diplomatik temsilciliğin yanında, yöneticilik ve yargıçlık vazifelerini de yerine getirmiştir. Ülke içindeki vatandaşlarının yasal temsilcisi

⁶⁹ Aybars Pamir, *a.g.m.*, ss. 93-4.

⁷⁰ Yılmaz Altuğ, Yabancılara Tanınan Kapitülasyonların Menşei ve Mahiyeti, *Ahmet Esat Arsebük'ün Aziz Hâtırasına Armağan*; Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No. 124 Ankara 1958, s. 369.

olmuştur. Bu sistem özellikle Haçlı seferleriyle Doğu'da ve Akdeniz çevresinde yayılma göstermiştir.⁷¹

Dar anlamda ülkedışılık, genellikle diplomasi ayrıcalıklarının temelini açıklama maksadıyla öne sürülmüş bir varsayımdır. Bu varsayıma göre, bir devlet ülkesinde bulunan diplomatik temsilcilikler, sanki o devlet ülkesinde değilmiş addedilir ve bundan “elçinin, vazife gördüğü memleket dışından sayılması sebebiyle o memleket kanunlarına tâbi olmadığı neticesi çıkarılır.” Yani, varsayımın tabii neticesi, temsilcinin ve diplomatik personelin buldukları devletin hukukuna tâbi olmadıklarıdır.⁷²

Geniş bir anlamda ise ülkedışılık, bir varsayım olmayıp, bir devlet ülkesinde bulunan bazı şahısların veya şeylerin bu devlet kudretine ve dolayısıyla hukukuna tâbi olmadığını göstermek üzere kullanılan muhtevası geniş bir kavramdır. Devletler hukukuna göre devletlerin temel haklarından olan, bunların bağımsızlıklarına ve eşitliklerine riayet esasından çıkan netice, bir devletin, diğer bir devletin hukuk düzenine uymak zorunda bulunmadığıdır. Bu hususta yerleşmiş kaide, “*par in parem non habet imperium*” dur⁷³.

Gerçekten, devletlerarası münasebetler, bir devletin, diğer bir devletin ülkesinde görevli şahıslar ile menkul veya gayrimenkul şeyler bulundurmasını ve tasarruflarda bulunabilmesini gerektirmektedir. Bu devletlerarası toplumsal zaruret neticesinde meydana gelmiş olan bir takım devletlerarası örf ve âdet kaideleri

⁷¹ Nasım Sousa, *The Capitulatory Regime of Turkey: its History, Origin, and Nature*, Baltimore 1933, ss. 17-28.

⁷² Ömer İlhan Akipek, *Ülke Dışılık*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Ankara 1967, S: 24, s. 28; Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul 1969, s.283.

⁷³ “*Kimse kendisiyle eşit olan kimse üzerinde egemen değildir*”.

lkedilik kavramı altında toplanmaktadır. Bunun dında, devletler, aralarında anlaşmalar akdi suretiyle, gene aynı kavramın muhtevasına girmekte olan bazı hak kategorileri ihdas etmişlerdir. Meselâ konsolosluk sözleşmeleriyle, konsoloslara ve konsolosluklara tanınmış olan ayrıcalıklar, bu tip haklardandır.⁷⁴ Örneğin; 24 Ekim 1886'da Japonya'daki Oshima adasına yakın bir yerde fırtınaya yakalanan İngiliz kargo gemisi kayaya çarpası sonucu batmıştır. Geminin kaptanı ve yardımcıları filikalara binerek gemiden uzaklaşmışlardır. Ne var ki; geride kalan 24 Japon vatandaşı boğulmaktan kurtulamamıştı. Böyle bir olayda hukuken kaptanın suçlu bulunması gerekirken, lkedilik ve İngiliz dokunulmazlığı sahibi olmaları nedeniyle haklarındaki suçlamalardan beraat etmişlerdir.⁷⁵

⁷⁴ Ömer İlhan Akipek, a.g.m., , ss. 28-9.

⁷⁵ Turan Kayaoğlu, *Legal Imperialism: Sovereignty and Extraterritoriality in Japan, the Ottoman Empire, and China*, Newyork 2010, s. 2.

İKİNCİ BÖLÜM

HİMÂYE ÇEŞİTLERİ

2.1. Yabancı Himâye

2.1.1. Yabancı Himâye'nin Tanımı

Yabancı Himâye; Osmanlı Devleti sınırları içinde, yabancı bir devletin başka bir devlet vatandaşını, kurumunu veya ticari faaliyetini kendisininmiş gibi gözetmesi olarak tanımlanmaktadır. Yabancı himâyenin Osmanlıda uygulanmasında kapitülasyonlar temel oluşturmuştur. Himâye hakkında yararlanmak isteyen kişi, himâye istediği devletin yetkili konsolosluk veyahut büyükelçiliğine başvururdu. Elçiliğin başvuruyu kabul etmesi durumunda belli bir ücret karşılığında koruma kâğıdı alınırdı. Bu belgenin asıl nüshası konsoloslukta kalır ve herhangi bir resmi durum karşısında Osmanlı makamlarıyla konsolosluk veya elçilik muhatap olurdu.⁷⁶ “Yabancı Himâye” adı altında himâye edilenler, Fraşirli Mehdi'ye göre Osmanlı topraklarında en fazla bir ay bulunma hakkına sahip olabilmekteydiler.⁷⁷

2.1.2. Ticari Alanda Yabancı Himâye

İlk defa Fransa'ya 1569 tarihinde verilen kapitülasyonla şark sularında dolaşan bütün yabancı gemilere Fransız bayrağı çekirme hakkı verilerek ticaret yapmak isteyen yabancı gemilerin Fransa bayrağı altında ticaret yapmaları izni verilmiştir.⁷⁸ Bu dönemde İngiltere'nin Fransa ile olan rekabeti ve denizlerde artan ticari gücü nedeniyle, Fransız bayrağı çekmeyi sindiremeyen Kraliçe Elizabeth,

⁷⁶ Necdet Kurdakul, *a.g.e.*, s. 93.

⁷⁷ Mehdi Fraşirli, *a.g.e.*, s. 47.

⁷⁸ Reşat Ekrem, *a.g.e.*, s. 415.

padişahın kendi tüccarlarının ülkesinin bayrağı ile ticaret yapma izni almıştır. Elindeki bu üstünlüğü kaybetmeye tepki gösteren Fransa verilen ayrıcalığı geri aldırıştır. Bu nedenle iki devlet arasında ticari rekabetten dolayı bayrak meselesi doğmuştur. 1569 ve 1581 yılında verilen kapitülasyonla Venedik gemileri hariç olmak üzere İngiliz, Portekiz, İspanyol, Katalonya, Sicilya, Ankona ve Ragozeliler'e ait olup Osmanlı denizlerinde ticaret yapan gemiler, bundan böyle sadece Fransız bayrağı altında ticaret yapabilme şartı getirilmiştir. 1597 antlaşmasıyla İngilizlere de kendi bayrağı ile ticaret yapma imkânı sağlanmıştır. 1598'de Hollandalılar Fransız bayrağı altında ticaret yapabilme iznini Kral IV Henri'den almıştır. 1612'de de Hollanda birleşmiş eyaletlerine kendi sancağı altında ticaret yapma izni verilmiştir.⁷⁹ Ticari faaliyet alanı olarak Hollandalılar İzmir'de, İngilizler de İstanbul'da öndeydiler.⁸⁰ Bu haklar 1673 ve 1740 tarihli kapitülasyonlarıyla yabancılar ve İstanbul'da elçisi olmayanların Fransız koruması altında kara ve deniz yoluyla gelebilecekleri kararı alınmıştır.⁸¹

Fransa, bayrağı altında ticaret yapan gemilerden bu himâyeciliği karşılığında ciddi miktarda gelir elde etmekteydi. İstanbul'da sefarette bulunmuş Sacgs isimindeki bir piskoposun 1573'te gönderdiği bir raporda, Fransa ile Türkiye arasındaki ticaretin mahvolduğu, ticaretin yalnız seyr-i sefâin yüzünden kâr ettiği, bu kârın da ancak sair milletlere mensup olup Fransız bayrağı çekmek mecburiyetinde kalmış olan gemilerden temin edildiği zikredilmektedir.⁸²

⁷⁹ A.g.e., s. 416-25.

⁸⁰ Robert Mantran, *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara 1995, s. 129.

⁸¹ Belkis Konan, "Osmanlı Devletinden Protégé (Koruma) Sistemi", *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.58, S. 1, 2009, s. 172.

⁸² A.g.e., s. 415; Necdet Kurdakul, *a.g.e.*, s. 107.

1827’de “İki Sicilya Kırallığı ve Karadeniz’de Seyri-sefâine Dair Mukavelename”⁸³ ile Osmanlı sularında ticaret yapma iznin verildiği vurgulanmış ve 1840 tarihli belgede ise “...kiral-ı müşarilileyhe tabi olub himâyesinde ve bayrağı altında olan reâya tüccar tâifesi...” ifadesi kullanılarak Sicilya kralına tabi ve onun himâyesi altındakilere ticaret yapma hakkı tanınmıştır.⁸⁴

Bu ticari bayrak imtiyazları bir süre sonra yerli tebaa tarafından suiistimal edilmeye başlanmıştır. Osmanlı tüccarlarının yabancı devlet bayrakları çekerek daha az vergi vererek ticaret yapmaları yasaklanmıştır. Bu konu ayrıntılı olarak yerli himâye bölümünde incelenecektir.

2.1.3. Siyasi Alanda Yabancı Himâye

XIX. yüzyılda parçalanan imparatorluklar, değişen sınırlar, ani savaşlar nedeniyle yabancı himâye yaygınlık kazanmıştır. Ülkesinden uzakta olup da, Osmanlı Devleti’nde yaşayan yabancıların mensubu oldukları devletin son bulması böyle bir durumdu. Papalık Devleti’nin 1890 yılında İtalya Krallığına katılmasıyla Osmanlı devletindeki Papalık devleti vatandaşları, İtalya yerine Fransa himâyesine girmeyi tercih etmişlerdir. Aynı şekilde Katolik Lehliler de Rusya hâkimiyeti yerine Fransa’yı tercih etmişlerdir. İspanya’daki zulümden kaçıp gelen Yahudiler de Osmanlı Devleti’ne geldikleri halde Fransa, İtalya, Hollanda ve İngiliz himâyesini kabul etmişlerdir.⁸⁵

Yabancı bir devletin başka bir ülke vatandaşını himâyesinin yanında siyasi amaçlı himâye de yapılmaktaydı. Fransız Devriminden sonra Fransa’nın dış

⁸³ A.g.e., s. 144.

⁸⁴ BOA. HAT, 1445/59419, 1255 Z 29, (04.03.1840)

⁸⁵ Mehdi Fraşirli, a.g.e., s. 47.

politikasının sekteye uğraması nedeniyle Osmanlıdaki Fransa menfaatleri kendisi de milliyetçi fikirlerle parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya olan Rusya tarafından korunmuştur. 1793 tarihli Rusya imparatoriçesinin imzasıyla Moskova elçiliğinden yazılan kararda Fransa elçisi Kont dö Şvazel Gofye'nin Rusya imparatoriçesinin himâyesinde olduğu belirtilmiştir.⁸⁶ 1835'te Bükreş'te Almanların İngilizler, Fransızların da Almanlar tarafından himâye edilmişlerdir.⁸⁷

İngilizler 19. Yüzyılda diplomasi alanında oldukça etkin olmuşlardır. İngiliz himâyesinin sınırlarını genişletmeye çalışan Canning, 1850'lerde Amerika Konsolosu bulunmayan yerlerde Birleşik Amerika vatandaşlarını himâye etmekteydi. Suriye'de bulunan Hollanda Yahudileri ve Pera Rumları da zorda kaldıkları durumlarda Canning'e başvurmaktaydılar.⁸⁸

Bir ülkeyle siyasi ilişkilerin kesilmesi durumunda da yabancı himâyeye başvurulduğu görülmektedir. Örneğin; 1897 Osmanlı-Yunan savaşında Osmanlı sınırları içinde İzmir, İstanbul, Bursa'daki Yunanlıları Fransa; Beyrut, Manastır, Edirne, Çanakkale'dekileri Rusya ve Ankara, Halep ve Kudüs'tekileri de İngiltere konsolosları himâyeye etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin itirazlarına rağmen, Avrupalılar bu kişilerin âdi mâhmi statüsünde oldukları iddia etmişlerdir. Osmanlı makamlarının uyarılarına aldırış etmeden himâyeye devam etmişlerdir.⁸⁹

Nitekim İtalya ile Trablusgarp savaşı döneminde “*İtalya ile tahaddüs îden harb-ı hükümet-i mezkûre ile mün‘akid bi‘lumûm mukavelât-ı muâhedat i‘tilâfat fesh itmîş ve düvel-i sâire-i ecnebiye tebasını İtalya konsoloslarının himâyeye itmemesi ...*”

⁸⁶ BOA. HAT 1295/50291 B, 1207 Z 29 (07.08.1793)

⁸⁷ Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s. 19.

⁸⁸ Stanley Lane Poole, *Lord Straford Canning'in Türkiye Anıları*, çev. Can Yücel, Ankara 1959, s. 115.

⁸⁹ Mehdi Fraşirli, *a.g.e.*, s. 48.

ifadesiyle İtalya'nın bundan böyle Osmanlı sınırları içerisinde yabancı ülke vatandaşlarını himâye etmesi yasaklanmıştır.⁹⁰

Trablusgarp Savaşı'nın başlamasıyla da Osmanlı topraklarında kalan İtalyanlar Almanya tarafından himâye edilirken,⁹¹ 1915'te savaş ilanı ile ilişkiler kesilmiştir. Bu ortamda Osmanlı'daki İtalyan, Rus ve Karadağ vatandaşları Amerika sefaretleri tarafından himâye edilmiştir.⁹²

Daha da karmaşık bir durum olarak, Avrupalı devletlerin sömürgeleri olan ve daha önce Osmanlı devletinin yönettiği Tunus, Cezair gibi yerlerden gelenler “...Cezâ'ir Müslümanları dahi mahâkim-i şer'iyeye tâbi...” denilerek, Osmanlı tebaası gibi muamele görürken, aynı zamanda yabancı konsolosluklar da bu kişilere kendi ülkelerinin vatandaşları gibi muamele etmişlerdir.⁹³ Bu durum modern dünya Avrupasında da geçerli olmaktadır. Polonya, Macaristan ve eski Sovyetler Birliği'nden gelen Alman kökenli kişiler Alman vatandaşı sayılmaktadır.⁹⁴

Belirli devletlerin geçici olarak Osmanlı Devleti'ndeki işlerini takip etmek amacıyla da bu koruma kullanılmaktaydı. 1903'te Küba hükümetince Memalik-i Şahaneye konsolos tayin oluncaya kadar buradaki Kübalılar üzerinde Amerika konsolosları⁹⁵, 1916'da İspanya konsolos vekilinin yerine Amerika genel konsolosunun İspanya menfaatlerinin geçici olarak himâye etmesi kararı alınmıştır⁹⁶. 1922'de İstanbul'daki Yunan konsolos ve memurini ile fevkalade komiserliği

⁹⁰ BOA. DH.HMŞ. 9-42, 1329 Za 11, (03.11.1911)

⁹¹ Mehdi Fraşirli, *a.g.e.*, s. 48.

⁹² BOA, DH.EUM.5.Şb. 19-32, 1334 M 24, (02.12.1915)

⁹³ Mehdi Fraşirli, *a.g.e.*, s. 326.

⁹⁴ Rogers Brubaker, *Fransa ve Almanya'da Vatandaşlık ve Ulus Ruhu*, Çev: Vahide Pekel, Ankara 2009, s. 13.

⁹⁵ BOA. DH.MKT. 2602/25, 1321 N 21, (11.12.1903)

⁹⁶ BOA. DH.ŞFR. 65/68, 1334 Ş 20, (22.06.1916)

memurlarının İstanbul'dan ayrılmalarından sonra, Yunan menafini İspanyollarca himâye edilmiştir.⁹⁷

2.2. Dinî Himâye

Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bulunduğu coğrafya bakımından birçok dinin ortaya çıktığı ve yayıldığı kadim bölgedir. Birçok devlet kurulmuş, yıkılmış ve bu güçlerin himâyesinde dinler devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu da kapladığı geniş coğrafya nedeniyle, farklı inançların bir arada yaşadığı bir topluma sahipti. İmparatorluğun bu yapısını yabancı devletler sanayileşme sonrasında nüfuz alanlarını genişletmek için siyasî ve iktisadî amaçlarına yönelik olarak kullanmaya başlamışlardır. Yani dinî kisve altında aslında siyasî ve iktisadî çıkarlar gözetilmektedir. Osmanlı Devleti de gücü yettiği oranda buna müdahale etmeye çalışmıştır. Bu tür suiistimalleri önlemek için kanunlar çıkararak, hukuk alanında Avrupa'ya benzer adımlar atarak yenileşme yoluna gitmiştir.

Dinî ve Yabancı Himâye arasında belirli farklar bulunmaktadır. İlk önce yabancı korumada, korumaya konu olan kişidir. Ve koruyan devlet kendi vatandaşı gibi muamelede bulunur. Dinî korumada ise korunan taraf kilise veya cemaat olmaktadır. Bir başka deyişle; yabancı korumada kişi korunurken, dini korumada topluluğun korunması söz konusudur.⁹⁸

⁹⁷ BOA. HR.İM..13/107, 1922 12-19, (19.12.1922)

⁹⁸ Belkıs Konan, a.g.m., s. 175.

2.2.1. Dinî Himâyenin Hukuksal Altyapısı

Dinî himâye; Osmanlıda ilk dönemler Ceneviz ve Venedik'e verilmiştir. Kudüs'te daha önce kilise olan bir yapının, camiye çevrilmesi üzerine, 1528 yılında Fransa kralının tekrar kiliseye çevrilmesi isteği geri çevrilmesine rağmen, dostluğa binaen Fransızlara Hıristiyanların her türlü dini ibadetlerinde özgür oldukları beyan etmiştir.⁹⁹

Resmi olarak ise Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonlarla garanti altına alınan din özgürlüğü ilk olarak 1535 tarihinde Fransız Kapitülasyonunun 6. maddesinde düzenlenmişti. “*Fransız tacirleri ile maiyetindeki memurlar ve hademe ve efradı saire, din ve mezhebe ait hususat ve meselelerden dolayı kadılar, sancakbeyleri ve subaşular tarafından muhakeme edilemeyeceklerdir. Bu gibi meseleleri hal be fasl etmek Bâb-ı Âliye ait olacaktır*” diye belirtilerek, Fransa kendi milletinden olanların dini himâyesini elde etmiştir.¹⁰⁰ 1604 yılında Fransa ile yapılan antlaşmanın 4. maddesinde de Fransa tebaası, dostu ve müttefiki olan Hıristiyanların, Fransa'nın himâyesi altında Kudüs'ü ve kutsal yerleri ziyaret etmeleri ayrıcalığı verilmiştir. Bunun yanında, Kudüs'te bulunan Kamame Kilisesi'nde ayin yapan rahiplere de her türlü kolaylığın sağlanacağı sözü verilmiştir.¹⁰¹

Fransa'nın müttefik bulunduğu diğer devletlerin vatandaşlarına da bu antlaşma gereğince bazı haklar tanımış olması, bunların da söz konusu antlaşmaya dayanarak Osmanlı Devleti'nden hak iddia eder konuma gelmesine neden olmuştur. 1673 tarihli Kapitülasyonun 41. maddesi ise, her ne mezhepten olursa olsun, Fransız tebaasından

⁹⁹ Mehdi Fraşirli, *a.g.e.*, ss. 76-7.

¹⁰⁰ Reşat Ekrem, *a.g.e.*, s. 407.

¹⁰¹ *A.g.e.*, s. 421.

olan tüm piskopos ve rahiplerin Osmanlı ülkesinde eskiden beri buldukları yerlerde kendi ayinlerini serbestçe icra edebileceklerini, onlardan vergi alınamayacağını, bir ihtilâf olması durumunda davanın İstanbul'a havale edilmesini hükme bağlamıştır. Madde yakından incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin, kendi uyrukluğunda bulunan zimmî din adamlarına beratlarla vermiş olduğu yetkileri Fransız uyrukluğundaki din adamlarına da tanımasından ibaret olduğu anlaşılabilir. Aynı Antlaşma'nın 43. maddesinde ise, Galata'daki Cizvit ve Kapüsan tarikatları din adamlarının eskiden beri ellerinde bulunan iki kiliseyi muhafazaya devam edecekleri, bu iki kiliseden birinin yanarak tahrip olması nedeniyle tamirine izin verileceği, İzmir, Sayda, İskenderiye ve diğer iskelelerdeki Fransız kiliselerine müdahalede bulunulamayacağı, Galata'da rahatsız edilemeyecekleri hükümleri yer almaktadır. Tıpkı 1604 Antlaşması'nda olduğu gibi 1673 Antlaşması'nın 41. ve 43. maddeleri vasıtasıyla da Fransa, Osmanlı Devleti'nin Katolik vatandaşları üzerinde himâye talebinde bulunmuştur. Hâlbuki Osmanlı Devleti'nin 1673 Antlaşmasındaki hakları Fransa'ya bir lütuf olarak sunduğu unutulmamalıdır. XIV. Lui (1643-1715) dönemine gelindiğinde artık Fransa, Maruni Katolikleri, Mirditalıkların, Kudüs'teki yerlerin, Kıbrıs, Halep, Irak, İzmir, Suriye ve Mısır'daki Hıristiyanların da himâyeciliğine soyunuyordu.¹⁰² Bu haliyle kapitülasyonlar yerli yabancı ayrımı yapmaksızın Osmanlı topraklarındaki Katoliklerin himâye hakkını Fransa'ya tanımıştır. Benzer ayrıcalıklar 1675'te İngiltere'ye verilmiştir. Katoliklerin koruyuculuğu unvanı da 1699'da Karlofça, Pasarofça ve Belgrad ile Avusturya'ya verildi. Avusturya Hükümeti Beyoğlu'nda bulunan Sainte Maria kilisesi rahipleri ve St. Georges kilisesi rahibelerini, Balkanlardaki Katolikleri ve özellikle Suriye Katoliklerini himâye

¹⁰² Mehdi Fraşirli, *a.g.e.*, s. 82.

etmekteydi. İtalya ise Beyoğlu'nda bulunan St. Antoine ve Galatada bulunan St. Pierre kilisesi rahip ve rahibelerinin koruyuculuğunu yapıyordu.¹⁰³

Fransa'nın sahip olduğu himâye hakkına 1740 Kapitülasyon Antlaşması'nın 81. maddesinde, Fransız rahiplerin Kudüs'te sahip oldukları yerler zamanla harap olursa, İstanbul'daki Fransız elçisinin aracılığı ile bunların tamirine izin verileceği hükme bağlanmıştır. İslâm Hukuku'na göre Dar'ül İslâm'daki kiliselerin tamiri Halife'nin iznine bağlıdır. Hâlbuki 1740 Kapitülasyonu ile Padişah I. Mahmut, kendisini ve kendisinden sonraki Osmanlı padişahlarını, talep halinde Kudüs'teki kiliseye tamir izni verme taahhüdü altına sokmuş olmaktadır.¹⁰⁴ 1740 kapitülasyonları ile Fransa artık tamamen Katoliklerin himâyecisi konuma gelmiştir. Bu fırsatı da hastane, yetimhane, kilise gibi kuruluşlarla desteklemiştir. Her verilen ayrıcalıkla daha da elini güçlendiren Fransa; elde ettiği ayrıcalıklarla dinî grupları güçlendirilerek içten ve dıştan Osmanlı yönetimini sıkıştıran iki taraf ortaya çıkmıştır.¹⁰⁵

Fransa Pangaltı'da yer alan St. Esprit ve Galatadaki St. Benoit, Beyoğlunda St. Louis kiliselerinin rahiplerini, ayrıca Kutsal Yerlerdeki Latin halkını koruması altında bulundurmaktaydı. Katolik Ermeniler üzerinde dinî himâye kurma faaliyetlerini de artırmaktaydı. Ne var ki; Ermeniler bu dönemde tarihten gelen sebeplerden dolayı Fransa'ya pek sıcak bakmıyorlardı. 1748'te Ermeni Katoliklerle Ortodoks Ermeni patriği arasında patlak veren bir sorunda, Fransa sefirinin gayri resmi yollarla araya girmesi ile Ortodoks patrik görevinden alınmış ve durum Ermeni

¹⁰³ Salâhi R. Sonyel, *Minorities And The Destruction Of The Ottoman Empire*, Ankara 1993, s. 110.

¹⁰⁴ Aybars Pamir, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.51, S:2, Ankara 2002, ss. 98-100.

¹⁰⁵ Abdurrahman Bozkurt, Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki Katolikleri Himâye Hakkı ve Bunun Sona Ermesi, *Tarih Dergisi*, S: 52, s. 130.

Katoliklerin lehine sonuçlanmıştır. Yine de Fransa'nın böyle bir himâye politikası içinde olması, Ermeni ruhban sınıf için milli çıkarları ve onurlarına ters olarak yorumlanmıştır.¹⁰⁶ Bu nedenle Ermeni cemaatinin Fransaya yakınlaşması biraz daha zaman almıştır.

Rus Çarlığı da, Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya, topraklarındaki Ortodoksları himâye etme hakkı verdiğini iddia ediyordu. Oysa antlaşmada buna dair bir madde bulunmamaktaydı. Sadece 7. ve 14. maddelerin yorumundan kaynaklanan ihtilaf söz konusuydu.¹⁰⁷ 14. maddede Ruslara Beyoğlu'nda bir kilise kurma izni verilmiş ve Rus elçilerine kilise ve hademelerini koruma hakkı verilmekteydi. Beyoğlu'nda Rusların koruması altında bir kiliseye sahip olma hakkı, aynı semtte Katoliklerin koruyucusu olan Fransa ile karşı karşıya gelmişti. Aynı Rusya bu maddeleri daha geniş anlamda yorumlayarak bütün Ortodoks tebaanın himâyesine teşebbüs ediyordu. Osmanlı devleti Ruslara Rum Ortodoks dinini himâye etme ama müdahale etmeme gibi muğlak bir ayrıcalık vermişti.¹⁰⁸ Bu anlaşma maddesinde suiistimale açık olan nokta yabancı bir devletin kilise kurma yetkisi almasıydı. Böyle bir durumda zimmîlerin de himâye edilmesi durumu ortaya çıkmıştı. Rusya, Balkanlarda XVIII. yüzyıldan beri kurduğu ticari ilişkiler ve daha çok kilise ve propaganda ile etkin olabilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun temellerindeki ilk çöküntü Balkanlarda başladı. Osmanlı devletinde Latin Hıristiyanların Fransa Kralı tarafından korunması ilk 1673 ve 1740 kapitülasyonlarıyla şart koşuldu. Benzer ayrıcalıklar 1675'te İngiltere'ye verildi.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Mehdi Fraşirli, *a.g.e.*, ss. 83-4.

¹⁰⁷ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 170.

¹⁰⁸ Gülnihal Bozkurt, *Alman İngiliz Belgelerinin ve Siyasi gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839–1914)*, Ankara 1996, s. 36.

¹⁰⁹ Salahi Sonyel, *a.g.e.*, s. 110.

Avusturya'ya verilen kapitülasyonlarda da din özgürlüğü ile ilgili benzer maddeler bulunmaktadır. 1699 tarihli Karlofça Antlaşması'nda da Katolik din adamlarının kiliselerini tamir edebileceklerine ve ayinlerinin engellenmeyeceğine ilişkin madde bulunmaktadır.¹¹⁰ 1739, 1784 ve 1791 tarihli antlaşmalarla bu hüküm teyit edilmiştir. Hollanda Kapitülasyonununun 52. maddesinde, hiç kimsenin Hollandalıları rencide edemeyeceği, hac ziyaretine giden ve dönenlere kötü muamele edilmeyeceği, kiliselerinde ibadetlerini yaparken rahatsız edilmeyecekleri, Luther mezhebinden olmaları nedeniyle zorluk çıkarılmayacağı bildirilmiştir. Böylece bu anlaşmalarla Avusturya da Osmanlı Hıristiyanları üzerinde himâye hakkı elde etmiş oluyordu.¹¹¹

2.2.2. Dinî Himâye Altındaki Toplulukların Adli Ayrıcalıkları

Dinî himâye altındaki cemaatler ve bireyler karşılaştıkları adli olaylarda da dini korumadan yararlanmaktaydılar. Dinî topluluktaki bir rahip ya da herhangi çalışan biri yaptığı işle ilgili olarak bir suça karışırsa dini korumadan yararlanabilmekteydiler. Dinî görevlerinin dışında bir suç işledikleri zaman da bağlı buldukları veya uyruğu oldukları konsolos tarafından korunmaktaydılar. Ayrıca; dini koruma altındaki bir kişiye karşı işlenen suçta ise uyruğuna bakılmaksızın dini himâyeci devletler kişinin hakkını savunma iddiasında bulunmuşlardır.¹¹² Örneğin; Osmanlı tebaasından olan Katolik bir din adamının evini kundaklayan Hüseyin

¹¹⁰ Mahmut Esat Bozkurt, *Devletler Arası Hak "Hukuk- ı Düvel"*, Ankara 1940, ss.128-9.

¹¹¹ Belkıs Konan, *Osmanlı Devletinde Kapitülasyonlar Kapsamında Yabancıların Hukuki Durumu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 60.

¹¹² Philip Marchall Brown, a.g.e., ss. 94-95.

Reydan adlı kişi adına görülen davada, din adamının lehine olarak yabancılar mahkemesinde tercüman bulundurma iddiasında bulunmuşlardır.¹¹³

2.3. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Dinî Himâyesi

Balkan ülkelerinde ulusalcı eylemlere yön veren akımlarda önemli bir etken de bağımsız kilise isteği biçiminde gelişmiş ve sonunda büyük devletlerin aralarındaki çatışma ve uzlaşmalarla bağımsız devletlerin doğuşu hazırlanmıştır. Bu gelişmeler her şeyden önce, Balkan halklarının iktisadî birliğinin parçalanması ve siyasal boyutta da birbirlerine düşmanlık duygulan beslemeleriyle sonuçlanmıştır.¹¹⁴

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıldan itibaren Rusya'ya karşı askeri alanda üstünlüğünü kaybetmek üzereydi. Bu bakımdan XVIII. yüzyıl Rusya için gelişmenin, Osmanlı Devleti için durgunluğun olduğu bir dönemdir. II. Katerina ile birlikte Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki faaliyetleri daha da artmıştır. Balkanlar, Akdeniz adaları, Kırım ve Kafkaslarda yaşayan Osmanlı tebaası olan gayrimüslimler üzerinde siyasî ve dinî propaganda yapmaya başlamıştır. 1768 yılında başlayan ve 6 yıl süren Osmanlı-Rus savaşıyla Rusya, Akdeniz adaları ve Balkanlarda Osmanlı tebaası Hıristiyan Ortodoks Rumları ve Kafkaslarda da Hıristiyan Gürcüleri isyana teşvik etmek suretiyle durumdan faydalanma yoluna gitmiştir. Rusya yaptığı siyasî ve dinî propagandanın semeresini savaş boyu görmüştür.¹¹⁵

Bu nedenle; Osmanlı'nın dağılması Fransız devriminin Balkanlar ve nihayet Yakın-Doğu halkları üzerinde yarattığı etkiyle açıklanamaz. Bunun altında daha çok

¹¹³ BOA. BEO; 2231/167321, 1321 N 18-10, (08.12.1903)

¹¹⁴ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, ss. 99-100.

¹¹⁵ Osman Köse, *a.g.m.*, s. 154.

kilisenin yaptığı propaganda yatmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun temellerindeki ilk çöküntü Balkanlar'da başlamıştır. Balkan halklarının ulusalcılık duyguları ve eylemlerini ise Rusya desteklemiştir. Rusya'nın Balkanlar'a nüfuzunu F. Engels şöyle açıklamaktadır;

"Batılı diplomatların Türkiye üzerindeki görüş ve düşünceleri, bir takım değersiz bilgilere dayanır ve İngiltere, Fransa, hatta Avusturya uzun bir zamandır karanlıkta el yordamıyla belli bir doğu siyaseti araştırırken, bir başka devlet hepsini geride bıraktı. Geleneklerinde ve kurumlarında, özünde ve davranışlarında yarı Asyalı olan Rusya'nın Türkiye'nin gerçek durumunu ve yapısını kavrayabilecek nitelikte insanları vardı. Rusya'nın dini, Avrupa Türkiye'sindeki insanların onda dokuzunun diniyle aynıydı. Dili Türk uyruğundaki yedi milyonun diline çok benziyordu. Bu imkânlar Rus diplomasisinin faaliyet olanağını artırdı. Ortodoks kilisesi Rusya'nın başlıca yardımcısı idi."

Gerçekten de Rusya, Balkanlar'ı parçalayabilecek birinci devletti. Bu da ortak bir dini kimlik ve koruyuculuk kimliğiyle mümkündü.¹¹⁶

Rusya'nın bu çabalarına karşın, Bükreş Anlaşması'nda da Sırların cizyeden muaf olması gibi bir durum söz konusu olmuş¹¹⁷ ve din ve mezhepleri serbest icra etme hakları tanınmıştır. Bozkurt'a göre böyle bir ayrıcalık, diğer zimmîlere verilen ayrıcalıklardan ayrı tutulması gerekmektedir. Çünkü bu davranışın tek amacı, artık devletten kopma noktasına gelen Sırların devletle bağlarını güçlendirmektir.¹¹⁸

Çar II. Alexander; 1856'da Küçük Kaynarca anlaşmasınının 7. ve 14. Maddelerini suiniyetle yorumlayarak ve abartarak Osmanlı Devletinin Ortodoks uyrukları üzerinde müdahale hakları olduğunu ileri sürdü. Çar, Sultanın Hıristiyan dinini ve kilisesinin koruyacağı ve Ruslara İstanbul'da bir kilise kurma izninin verileceği taahhütlerini içeren bu iki maddeden Rusya'nın Ortodokslar üzerinde himâye hakları olduğu sonucunu çıkarıyordu. Böylece Çariçe'ye 1774'de tanınan bir

¹¹⁶ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, ss. 169-170.

¹¹⁷ Reşat Ekrem, *a.g.e.*, s. 135.

¹¹⁸ Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s. 39.

Ortodoks kilisesi kurma ve koruma hakkı, bir sonraki yüzyılda Rusya tarafından Osmanlı topraklarındaki tüm Ortodoks kiliseleri ve halkını koruma hakkı olarak yorumlandı ve Ruslar da, maddelerin saptırılmış yorumlarına dayanarak gayrimüslimlerin dini himâyeciliğine soyunmuşlardır.¹¹⁹ Özellikle Balkanlarda nüfuzunu genişleten Rusya 1876'da Hersek'te çıkan isyanı desteklemiş ve isyanların Bulgaristan, Sırbistan ve Kardağ'a yayılmasında yardımcı olmuştur.¹²⁰ Bu ortamda Rusya Kırım harbinden sonra bir kere daha Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelerek Balkanlar'ın yeni düzenin ortaya çıkacağı alt yapıyı oluşturmuştur.¹²¹

Protestanlık özellikle İngiltere'nin öncülüğünde Amerikan misyonerleri öncülüğünde XIX. yüzyılın ikici yarısında Ermeniler arasında yayılmaya başlamıştır. Bu dönemde Protestan Ermeni sayısının 15 bin kadar olduğu varsayılmaktadır.¹²² Berlin hükümetinin desteği ile İngiltere Dışişleri bakanlığının ve Prusya veliahdi Wilhelm'in Kudüs'te bir Protestan kilisesi istemesiyle başlamıştır.¹²³ Artan sayıları ve İngiltere elçisi Lord Stratford Redcliffe'in 1850'de çabaları sonucu Protestanlar da resmen millet olarak sayılmışlardır.¹²⁴

İngiltere'nin himâyesinde Protestanlık özellikle Katolik olan (*Marunî, Melkit, Ermeni Katolik*) ve *Ermeni-Gregoryen* cemaati arasında hızla yayılmağa imkanı bulmuştur. 1830'lu yıllardan bu yana Amerikan okullarının da çabalarıyla Suriye-

¹¹⁹ A.g.e., s. 38.

¹²⁰ Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, (Yay: B.S. Baykal), C.II, Ankara 1987, ss. 3-4.

¹²¹ Y.T. Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877 -1880*, Ankara 1968, s. 31.

¹²² Yuluğ Tekin Kurat, "Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu", *Osmanlı*, (Ed. Güler Eren), c. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 219.

¹²³ Ahmet Lütfi Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, (Yay: M. Münir Aktepe), C.XIV, Ankara 1991, s. 19.

¹²⁴ Edourd-Philippe Engelhardt, *Türkiye'de Çağdaşlaşma Hareketleri-Tanzimat*, s. 101-102; Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, c. I, s. 211.

Lübnan, Doğu Anadolu ve Yukarı Mezopotamya'da Protestanlık yayılıyordu. Bu nedenle altyapı sıkıntısı çekmeyen İngiltere kendine geniş bir hâkimiyet alanı bulmuştur. Özellikle bu mezhebin ortaya çıkmasıyla birlikte ulusçuluk akımları hız kazanmıştır. İngiltere'nin Protestanlığın koruyucusu olarak, Balkanlardaki ulusalcı akım ve hareketleri aktif bir biçimde desteklemesinden dolayı, II. Abdülhamit yönetimi Protestanlığın koruyuculuğunu Alman İmparatoru'na vermekte tereddüt etmemiştir. Almanya, Osmanlı topraklarına sızdığıında, Protestanlığın liderliğini elde etmek konusunda gecikmişti; ama siyasal ve ekonomik ittifak kurduğu ülkenin yöneticileri Almanya'ya bu unvanı vermekte yarar görmüşlerdir.¹²⁵

Fransa ise 1700'lü yıllardan itibaren Eflak ve Boğdan'ın birleştirilmesi için çalışmıştır. Bu noktada Rusya ile arasında bir yakınlaşma başlarken İngiltere ve Avusturya ise bu fikre karşı çıkmaktaydılar. 4 Nisan 1826'da Rusya ile İngiltere hükümetlerinin kendi aralarında Yunan sorununu çözebilmek amacıyla Petersburg Protokolü ile anlaşmaya varmaları üzerine Fransa da bu ikiliye dâhil olmuş, sonuçta Temmuz 1827 tarihli Londra Sözleşmesi ortaya çıkmıştır. Fransa bu suretle bir yandan Balkanlarda etkin olma siyasetini takip ederken diğer yandan büyük güçler arasındaki ittifak sisteminin yıkılmasına da katkıda bulunmuştur.¹²⁶ Fransa ise Lübnan ve Suriye'de; İngiltere ise Yunanistan ve sonraları Doğu Anadolu'da himâye faaliyetlerinde bulunmuşlardır.¹²⁷

Fransa'nın dini hâmi olarak doğudaki Katolikler üzerinde hak iddia etmesi, Prusya'nın çıkarlarıyla çelişmekteydi. Bu nedenle, 1761'de Büyük Friedrich ile III.

¹²⁵ Edourd-Philippe Engelhardt, *a.g.e.*, ss. 96-8.

¹²⁶ Nîmet Ayşe Bakırcılar, *19. Yüzyılda Balkanlarda Dinsel Yapı ve Bunun Ayrılıkçı Hareketlere Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2003, s. 170.

¹²⁷ Philip Marchall Brown, *a.g.e.*, ss. 94-95.

Mustafa arasındaki dostluk ve ticaret anlaşmasında, “*dinin icrası konusunda diğer dost ülkelere tanınan davranışın Prusya için de geçerli*” olduğu belirtilmiştir. 1840 tarihinde Prusya ve diğer devletlerle yapılan ticaret anlaşmasında ve 1862’de yine Prusya ve 1890’da Almanya ile yapılan ticaret anlaşmalarında da aynı husus teyit edildi. Fransa’nın Doğu’daki tüm Katolikler üzerindeki koruyuculuk iddiası, 1871’den sonra Almanya’yı Fransa’nın Doğu’daki Katolik Alman uyruklar üzerinde hak iddia etmesini engellemeye itti. Bu konuda bir Alman- Fransız rekabeti ortaya çıktı. Sonunda Alman büyükelçileri, Alman Katoliklerinin mahkemelerde sorgulanmaları sırasında hazır bulunma hakkını elde ettiler. Ancak Almanların bu konudaki çabaları yalnız kendi uyrukları ile sınırlı kalmıştır¹²⁸

Almanya’nın birliğini tamamlamasıyla Osmanlı topraklarındaki etki alanını genişletme çabasına girmiştir. Diğer devletlerden farklı olarak Almanya’nın ıslahat taraftarı olmayan dost tavrı ve Osmanlı Devleti’yle artan ilişkileri sonrasında Almanya, Protestanların koruyuculuğunu üstlenmiştir. Alman İmparatorunun Filistin seyahati sırasında padişah, Alman imparatoruna Katoliklerin hamisi unvanını da vermiştir. Bu gelişmelerin ardından Alman Katolik ve Protestanları Osmanlı topraklarında koloniler oluşturmaya başladılar. Suriye ve Filistin’de halkın sempatisini kazanarak, verimli topraklara Alman halkını yerleştirmeye çalıştılar. Almanlar, İngiliz ve Amerikalı Protestan misyonerlerin aksine Osmanlı idarecileriyle çatışmaya girmediler.¹²⁹ Alman İmparatorunun 1897 yılında Kudüs’e yapacak olduğu gezisi, 1 yıl öncesinden Küçük Asya’daki Protestan cemaati tarafından artık

¹²⁸ Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s. 39.

¹²⁹ Cenk Reyhan, Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914, *Bellekten*, LXIX/254, Nisan 2005, ss. 228-231 .

daha da güçlenecekleri nedeniyle heyecanla beklenmiştir.¹³⁰ Bu nedenle; Kayzer II. Wilhelm'in Hıristiyanların koruyuculuğu yanında 1898'de Şam'da "300 milyon Müslüman'ın koruyuculuğunu üstlendiğini" belirten konuşması sevinçle karşılanmıştır.¹³¹ Alman Katolik, Protestan ve Yahudiler arasında ayrılık olmasına rağmen, Kayzer gezisinde Yahudilerin de kendisini karşılamasını istemiştir. Bu da Almanların dini himâyenin yanında, Alman milleti üzerinde de hâkimiyet kurmaya çalıştıklarını göstermiştir. Almanya'nın artan himâyesi, Papalığın üstünlüğünü ortadan kaldırmak üzereydi. Kudüs İngiltere konsolosu da, Osmanlı'nın Almanlara gösterdiği hoşgörünün diğer devletlerin zararına olduğu ve ilerleyen zamanlarda Alman etkisinin daha da artacağını raporunda belirtmekteydi. Rusya'nın ünlü gazetesi *Zerkovniye Vedemosti* ise Almanların Asya'yı barış yoluyla feth ettiğini ifade etmekteydi.¹³²

Filistin'deki Alman kolonisi hızla kalabalıklaşırken, Protestan misyonerler de imparatorluğun Suriye ve Filistin bölgesine dağıldılar. Üstelik Fransa ve İngiltere'nin her hareketi, Rusya'nın her sözü, Osmanlı yöneticileri arasında kuşkuyla, hatta nefretle karşılanırken, Almanya bu gibi kolonyalist faaliyetlerini Sarayın ve Bab-ı Âli'nin hoşgörüsü ile gerçekleştirmiştir. Alman İmparatoru koruyuculuk görevini sadece etkin olarak Filistin'de kullanmıştır. Bu etkinlik alanıyla Filistin; vakıflar, okullar, yardım dernekleri, tarım örgütleri ve kolonileriyle Almanların egemen olduğu bir ülke haline geldi. Böylece; 1900'lerde Osmanlı topraklarındaki en kalabalık Protestan misyonuna Almanya sahipti. Katolik Almanlar da faaliyetlerini artırmışlardı. Diğer ülkelerden farklı olarak Almanlar mezhep yaymaya çalışmadılar.

¹³⁰ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, ss. 97-98.

¹³¹ *A.g.e.*, s. 21.

¹³² *A.g.e.*, ss. 97-100.

Özellikle sosyal hizmetler, tarımın geliştirilmesi gibi alanlarda faaliyet göstererek Filistin, Hayfa-Yafa-Kudüs gibi yerlerde halk ve devlet üzerinde dostane ilişkiler üzerinden faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.¹³³

2.4. Gayrimüslimlerle İlgili Yapılan Dinî Islahatlar

II. Mahmud döneminde, 1829'da Ermeni Katoliklerin bir Millet olarak kabulü ve 1831 de Ermeni patriğini bir beratla Ermeni Katolik milletinin başı olarak atanmıştır. Tüm Katolik Ermeniler yanında Katolik Marunî ve Rumlar da dinî konularda bu makama bağlanmıştır.¹³⁴ Hıristiyanlar arasında mezhep değiştirmelerin artması ve bunun yabancı devletler tarafından siyasi bir silah olarak kullanılması nedeniyle 1834'te Hıristiyanların mezhep değiştirmeleri bir kararla yasaklanmıştır. Nitekim; dış baskılar baskısı sonucu, II. Mahmud tarafından konan Hıristiyanların mezhep değiştirmeleri yasağı 1844'de kaldırılmıştır. Böylece, zimmîler, çeşitli Hıristiyan mezheplerinin propagandasına açık hale getirilmişlerdir.¹³⁵

1846'da Sultan din ve mezhep ayrılığının, tebaanın şahsi işi olduğunu, vatandaşlık hakları ile ilgisi olmadığını söyleyerek, "aynı idarede, aynı ülkede yaşadığımız halde ayırım yapmak yanlıştır" dedi. Böylece siyasal haklarla din işlerinin ayrı olduğu ilk kez bir İslam ülkesinde dile getiriliyordu. Yani Müslüman olmayanlarla olanların eşit hakları olduğu kabul edilmek üzereydi.¹³⁶

¹³³ A.g.e., ss. 169-175.

¹³⁴ Gülnihal Bozkurt, a.g.e., s. 42.

¹³⁵ Ekrem Buğra Ekici; *Osmanlı Hukuku, Adalet ve Mülk*, İstanbul 2008, s. 326.

¹³⁶ Gülnihal Bozkurt, a.g.e., s. 44.

2.5. Kutsal Yerler Sorunun Ortaya Çıkması

Katoliklerin koruyuculuğunu üzerinde taşıyan Fransa ve Ortodoksların koruyuculuğuna soyunan Rusya'nın "Kutsal Yerler" üzerindeki nüfuz rekabeti; Fransa tarafından korunan Latinler aleyhine olarak, Rusya'nın Ortodoksları koruma politikası gütmeye başlamasıyla bozulmuştur.¹³⁷ Rusya bu tarihten sonra Balkan devletleriyle olan sıkı ilişkilerine ve Ortodoks Hıristiyanlar üzerinde kendisine genel koruma hakkı verileceğini iddia ettiği anlaşmalara dayanarak, Slavları ve Rumları kendi nüfuz alanına sokmak için Rum Ortodoks kilisesini destekleme yolunu tutmuştur. Böylece Kutsal yerler için Fransa ve Rusya'nın güç çatışması ortaya çıkmaya başlamıştır. Fransız ihtilali nedeniyle, Fransa'nın dini himâyecilik faaliyetlerini ihmale uğramıştı. Fransa, Kamame Kilisesinin tamirinin 1841'de Fransa Latin rahiplerine verilmesini istemiştir. Osmanlı makamları, yapının diğer milletler için de önem taşıdığını söyleyerek bu isteği reddetmiştir.¹³⁸

Fransa ve Rusya arasında 1843 yılında Beyt-ül Lahin'de kaybolan gümüş bir yıldızdan dolayı ortaya çıkan bir sürtüşme meydana geldi.¹³⁹ Osmanlı'nın aracı olmasına rağmen sonuçsuz kaldı. Zaten olayın asıl sebebi siyasi üstünlük yarışıydı. Devletin Avrupalı devletler ve Hıristiyan tebaa arasında kalmıştı. İç politika artık tamamen dış politikaya bağlı hale gelmişti. Gelinek noktası Nesselrode'nin 3 Aralık 1844'te konuşmasında Osmanlı yetkililerini Avrupa'nın desteğini kazanmanın tek yolunun, Hıristiyanlara gösterecekleri hoşgörüyü olacağına inandırmaktan geçtiğini söylemekteydi. Avrupalı Katoliklerinin doğudaki nüfuzunu artırması amacıyla, 8

¹³⁷ Ekrem Buğra Ekici; *a.g.e.*, ss. 325-6.

¹³⁸ Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s. 45.

¹³⁹ Bu olayın 1847 tarihinde meydana geldiği belirtilmektedir: Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiye*, Yay: B.S.. Baykal, C.I, Ankara 1987, s. 265.

Ocak 1848’de Papa bir mektup yazarak doğu kiliselerinin Katoliklerin himâyesine girmesi isteğini belirtti. Bu yolla eski ihtişamlı günlere dönüleceği vurgulamaktaydı. Fakat istek Rum Ortodoks kilisesince reddedilmiş ve Protestanlar da karara destek vermişlerdir.¹⁴⁰

Fransa’nın 1740 anlaşmasına dayanarak kutsal yerler üzerinde hak iddiası ve kutsal mezar kilisesini onarma isteği Rusya ile sorun doğurdu. Sorunun çözülmesi aşamasında kararın aleyhine olacağına fark eden Rusya sonuca itiraz etti. Fransa ve Rusya arasındaki Hıristiyan tebaayı himâye yarışı devam ederken, Babıâli arada kalmıştı. Sonunda Rusya duruma tepki olarak 30 Kasım 1853’te Sinop’u bombalamış ve filoyu yakmıştı. İngiltere ve Fransa’nın Rusya’ya savaş açmasıyla Kırım Savaşı başlamıştır.¹⁴¹ Böylece Osmanlı Devleti’nin artık kendi içindeki bir soruna dahi müdahale edemediği ortaya çıkmıştır.

Rusya’yı himâyecilikle suçlayan İngiltere, bu duruma karşı olarak Osmanlı’nın yanında olduğunu belirtirken, kendi faaliyetlerine de devam etmekteydi.¹⁴² Osmanlı’nın içinde bulunduğu karmaşanın farkında olan Avusturya, Prusya, İngiltere ve Fransa 1774’te Rusya’nın elde ettiğini iddia ettiği Ortodoks tebaanın koruyuculuğunu 1 Ağustos 1853 Viyana Notası ile kendilerine de verilmesini talep ettiler. Avrupa’nın Osmanlı’nın yanında yer aldığını bildirmesi ve zimmîlerin haklarının korunduğunu söylemesi ve Osmanlı imparatorluğunda her dinden kişinin eşit haklara sahip olmaları ve buna benzer koşullarla kabul edildi ve Paris Antlaşması’yla savaş sona erdi.¹⁴³

¹⁴⁰ A.g.e., s. 45.

¹⁴¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 1, s. 230-5.

¹⁴² Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁴³ A.g.e., s. 54-5.

2.6. Gayri-Müslimler Açısından Islahat Fermanı'nın Getirdiği Yenilikler

Tanzimat Fermanı ile bütün tebaaya verilen can, mal, ırz ve konut güvenliği garantisi, 1856 Islahat Fermanı gayrimüslimlerin dini ve sosyal hayatlarını ilgilendiren düzenlemeleri ile daha da genişletildi. Devletin geleneksel İslami simgelerinden uzak, Kuran'a atıf yapılmadan, dini cemaatlerin liderlerinin yetkilerini sınırlandırırken, zimmîlerin daha önce elde ettiği haklarının korunacağını garantisini vermekteydi. Dinî liderlerin yetkilerinin sınırlandırılmasıyla gayrimüslimlerin üzerindeki her türlü himâyeciliğin önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Aynı zamanda din değiştirebilme özgürlüğü getirilmiştir. Bu ayrıcalıklarla dini himâyenin önüne geçilmeye çalışılırken aynı zamanda din değiştirmelerin serbest olmasıyla, zimmîler daha fazla yabancı müdahalesine açık hale gelmekteydi. Paris Anlaşması'nın imzalanmasıyla gayrimüslim tebaanın Sultanın himâyesinde olduğu kabul edilirken, Osmanlı Devleti tamamen Avrupa'nın himâyesine giriyordu.¹⁴⁴ Meclis-i Vala'ya gayrimüslim temsilcileri atandı. Öte yandan Hıristiyanlar Yahudilerle bir tutulmak istemiyorken, Müslümanlar da her iki grupta eşitliğe sıcak bakmıyorlardı.¹⁴⁵ Devletin tebaayı bir arada tutma politikası, vergi politikasıyla çelişmekteydi. Nüfus tahrirleri 1850'den itibaren dini ve etnik açıdan sınıflandırılmaya başlanmıştır. Bu nedenle farklı dini sınıflar farklı siyasi gruplar haline evrilmiştir. Bu süreç Müslüman tebaa açısından da Müslüman Osmanlı grubunu ortaya çıkararak, dinî toplulukları millileştirerek imparatorluklardan kopmaları hızlandırılmıştır.¹⁴⁶

¹⁴⁴ A.g.e., ss. 55-65.

¹⁴⁵ Cevdet Paşa, *Tezâkir* 1-12, (Yay. haz. Cavid Baysun), 3. baskı Ankara 1991, ss. 68-9.

¹⁴⁶ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 2010, ss. 37-8.

Fermanla birlikte Hıristiyanlara verilen ayrıcalıklarla 1861 Lübnan Nizamnamesi kabul edilerek, buranın yönetimi Hıristiyan bir mutasarrıfa ve cemaatin seçeceği iki üyeye bırakılmıştır. Hemen ardından 1866'da Girit'te kendi içinde benzer bir ayrıcalığa sahip oldu.¹⁴⁷ Aynı şekilde 1870'te Rus elçisi Ignatıyef'in öncülüğünde Bulgar Kilisesi'nin kurulmasıyla, Rum patrikliğinden bağımsız olmuş ve dinsel bağımsızlık siyasi bağımsızlık isteğini de beraberinde getirmiştir.¹⁴⁸

Hıristiyan tebaaya verilen ayrıcalıklar, Müslüman halkın ihmal edilmesine yol açmıştır. Bu konuda 1868 yılında İngiliz konsolosu Palgrave, "*Bugün görünen odur ki; Osmanlı hükümeti, Hıristiyan tebaa yararına Müslüman tebaasını ezmek gibi ağır bir suç altındadır. Ben, bu suçlamayı üzülerek doğrulamak zorundayım*".¹⁴⁹ Diğer bir konsolos ise elçilerin ve konsolosların Hıristiyanların sözcüsü haline geldikleri, ne var ki Müslüman halkın sorunları için muhatap bulamadıklarını belirtmiştir.¹⁵⁰

Kanun-i Esasi ile Tanzimat'ta başlayan eşit Osmanlı vatandaşı kavramı hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Meclislere katılımları daha da artan gayrimüslimlerin, himâyeden uzaklaşmaları beklenilmiştir. Nitekim atılan her olumlu adım işleri daha da kötüleştirmiştir. Berlin Konferansı ile birlikte Avrupalı devletler Hıristiyanların daha fazla hak sahibi olması ve doğudaki devlet kurumlarındaki Ermenilerin sayılarının artırılması isteğini öne sürmüşlerdir. Konferans sonunda Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız, Bulgaristan ise özerk oldu. 1877-8

¹⁴⁷ Ahmet Lütfi Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, (Yay: M. Münir Aktepe), C.XI, Ankara 1991, s. 71.

¹⁴⁸ Ahmet Lütfi Efendi, *a.g.e.*, s. 45; Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, ss. 72-80.

¹⁴⁹ Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri*, Ankara 1986, s. 15.

¹⁵⁰ *A.g.e.*, s. 13.

Osmanlı Rus Savaşıyla Fransa Hıristiyanlar üzerindeki gücünü bir kez daha teyit etmiş oldu. İngiltere ise bir oldubittiyle Kıbrıs üzerinde hak elde etti.¹⁵¹

Sonuç olarak himâye faaliyetlerini engelleme ve bu yöne eğilimli olan gayrimüslimleri tekrardan kazanma amacıyla yapılan Tanzimat ve Islahat fermanları gibi yenilikler durumu daha da kötüleştirmekten öteye gidememiştir. Zaten dönemin siyaseti tamamen gayrimüslimler bahanesiyle Osmanlı üzerinde daha fazla etkin olabilmekten ibaretti. II. Abdülhamit de İstanbul konferansı görüşmeleri sırasında, *“Büyük devletlerin amaçları, Hıristiyan tebaanın haklarını temin değil, önce İstanbul’u temin suretiyle imparatorluğu parçalamaktı. Bunu bu şekilde yapıyorlar: Hıristiyan ahaliyi ayaklandırıp ortalığı karıştırmak, böylece onlara arka çıkmak”* demiştir.¹⁵²

¹⁵¹ Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, ss. 83-91.

¹⁵² *A.g.e.*, s.83.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YERLİ TEBAANIN HİMÂYESİ

Ahidname ve çeşitli antlaşmalarla yabancılara tanınan kişisel ayrıcalıklar; Osmanlı Devleti'ne girme, ülke içinde seyahat etme hakkı, can ve mal güvenliğinin korunması, ikamet edinme, konut dokunulmazlığı, dini ibadetlerini yapabilme gibi, yani bir anlamda temel hak ve özgürlüklerinin güvence altında olmasıydı. Bu ayrıcalıklara yabancılara işlerini düzenli yürütebilmeleri için mâhmi sahibi olma ayrıcalığını da eklenmektedir.

Ekonomî alanında ayrıcalıkları ise ticaret yapma, bazı vergilerden muaf olma, Osmanlı Devleti'nde çalışabilme, mülkiyet edinme ve mirasçılık hakkından oluşuyordu. İdari ayrıcalıklar grubuna ise kendi postanelerini, okullarını ve hastanelerini açma, maden arama ve işletme gibi haklar giriyordu.¹⁷² Kapitülasyonlardan yararlanan büyük devletlerin Osmanlı topraklarında bulunan vatandaşlarına hac ve ticaret gibi nedenlerden pek çok imtiyaz tanınmıştır. Bu ayrıcalıklar zamanla Osmanlı vatandaşı olanlara da sağlanmıştır. Bu tür korumadan yararlananlar; tercümanlar, depocular, simsârlar, aracılar, elçilik ve konsoloslukta çalışan hizmetçiler ve kavvâslardır.¹⁷³ Karal; bu kişilere konsoloslukların alış verişi yaptıkları kasap, ekmekçi ve diğer esnafları da eklemektedir.¹⁷⁴ Berat veya koruma patentesi adında konsolosluklardan sağlanan belgeler ile mâhmi sınıfı ortaya

¹⁷² Belkıs Konan, *a.g.t.*, s. 26.

¹⁷³ Maurits H. Van den Boogert, *The Capitulations and the Ottoman Legal System: Qadis, Consuls and the Beratlis in the 18. th Century*, Boston 2005, s. 64.

¹⁷⁴ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.III, Ankara 1988, s. 175.

çıkıştır.¹⁷⁵ Bu tür kişiler “*prétendus étrangers*” yani yerli olup da yabancı olduğunu iddia edenler olarak tanımlanmıştır.¹⁷⁶

Bu sorunun temeli, büyük devletlerin, kapitülasyonlarda yer alan bazı maddeleri suiniyetle uygulamalarında yatmaktadır. 1673 tarihli kapitülasyonlarda Fransız Sefareti'nde çalışan ve sayıları 15'e ulaşan tercüman, kâtip, yasakçı ve hizmetkârların Fransız koruması altında oldukları belirtilmiştir. Bu kâtiplerin ve sefarette çalışanların sayıları zamanla arttırılmıştır. 1740 kapitülasyonlarında elçi ve konsolosların istedikleri kişileri kimseye danışmadan yasakçı ve tercüman olarak görevlendirebilmeleri, aynı zamanda bu tercümanların konsolos vekili olarak tayin edebilecekleri hükmü yer almaktaydı. Avusturya, Rusya ve İngiltere'ye çeşitli tarihlerde verilen kapitülasyonlarla da bu tür haklar tanınmıştır. Böylece kapitülasyonların yabancı ülke uyruklarına tanıdığı imtiyazlardan, artık sefaret ve konsolosluklarda çalışan Osmanlılar da yararlanmaya başlamışlardır. Anlaşmalara göre, sefaret ve konsolosluklarda çalışanlara yalnız şahsi olarak ve görev süreleri için verilen himâye hakkı, bunlar tarafından, akrabalarına ve memuriyetleri dışındaki ticari muameleler için de genişletilmiştir. Daha sonra sefaretler; manastır ve dinî kurumlarda çalışan zimmîlere ve nihayet iş yaptıkları bazı tacirlere de koruma belgelerinden vererek onların da ayrıcalıklardan yararlanmalarını sağlamışlardır.¹⁷⁷ Beratlar; bu kesimlerin dışında, önemli devlet memurlarına da satılmaktaydı. Bunlar sultan veya vezirlerin gözdeleri olan kişilerdi. I. Abdülhamid'in sadrazamlarından Kalafat Mehmet Paşa (1778-1779) İngiliz elçisi Sir Robert Ainslie'den Divân-ı

¹⁷⁵ Belkıs Konan, a.g.m, s. 171.

¹⁷⁶ Rogers Brubaker, *Fransa ve Almanya'da Vatandaşlık ve Ulus Ruhı*, Çev: Vahide Pekel, Ankara 2009, s. 38.

¹⁷⁷ Gülnihal Bozkurt, “Azınlık İmtiyazları- Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.40, Mart 1998, ss. 10-11.

Hümayun vasıtasıyla kendi adamlarından birinin beratlı statüsüne alınmasını istemiştir.¹⁷⁸ Bir çeşit hayat sigortası olarak, gözden düşmeleri halinde kendilerine bir yabancı himâyesine sığınma imkânını bulmuş oluyorlardı.

Bu davranışın altında yatan neden, zımmî Rum, Ermeni simsâr ve tüccarın koruma altına girerek dokunulmazlık kazanmasıdır. Böylelikle devlet adamları kendi servetlerini bu kişiler aracılığıyla yönetmekte ve devlet müdahalesinden korunmuş olmaktaydılar.¹⁷⁹ Bu sisteme Osmanlıdan ayrılmış olan Fas'ta rastlanmaktaydı. Faslı Si-ben-Allah adlı kişi 1864 yılında Fransa himâyesine girmesinin sebebi olarak, Fas Sultanının mallarına el koymasını engel olmak olarak açıklamıştır.¹⁸⁰ Aynı şekilde yönetimde söz sahibi olmak isteyen paşa ve ulemalar kendi himâyelerinde yetiştirdikleri adamlarını devletin kilit noktalarında göreve getirmektedirler. Bu kişiler özellikle taşra ve merkezde sarayla rekabet edecek duruma gelmekteydiler.¹⁸¹ Köprülü Mehmet Paşa'nın himâyesinde yetişmiş Merzifonlu Kara Mustafa Paşa da bunlardandır.¹⁸²

¹⁷⁸ Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁷⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.VII, Ankara 1988, s. 175-176.

¹⁸⁰ Hugo C.M. Wendel, The Protégé System in Morocco, *The Journal of Modern History*, S.2, No. 1 Mart-1930, s. 53.

¹⁸¹ Donald Quataert, Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922, İstanbul 2005, s. 157-8; Rifa'at Ali Abou-El-Haj, , The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 94, no. 4, 1974, ss. 338-343; Jane Hathaway, The Military Household in Ottoman Egypt, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 27,1995, ss. 39-43.

¹⁸² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (Yay.: Nuri Akbayır, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman), c. 4, , İstanbul, 1996, s. 1198.

3.1. Himâye Araçları

3.1.1. Berat

Elçilik ve konsoloslukta çalışan tercümanların görevlendirilmesi, üzerinde Sultanın tuğrası olan beratlarla olurdu.¹⁸³ Verilen beratlarda kişinin adı, hizmetin niteliği, yeri, verilecek maaş veya elde edilecek gelirin yanında, beratın niçin verildiği ve kendisinden ne istenildiği açıkça yazılmaktaydı. Mesela berat kumandanlık, serdarlık veya diğer önemli bir görev içinse, berat alan kimsenin salahiyyet derecesi de belirtilirdi. Beratlar da çeşitlere ayrılırdı. Tercümanlık beratı, imtiyaz beratı, tımar beratı, malikâne beratı bunlardandır. Her padişah değiştiğinde, beratlar da değiştirilerek, yeni padişahın tuğrası ile yenileri verilirdi. Berat alımında 4 kişinin rolü vardı. Bunlar Reisülküttap, Beylikçi ve iki Tezkireci idi. Berat yenilendiğinde, devre göre belirli bir ücret alınırdı. Yapılan bu işleme de “*tecdid-i berat*” denilirdi.¹⁸⁴ Halep’teki 1783 yılında David Cohen adındaki bir tüccar iki hizmetkâr sahibi olmasına rağmen, resmi kayıtlarda tek bir hizmetkârı olduğu görünmekteydi. Bunun sebebi, hizmetkâr beratının yenilenmeyişinden dolayı beratın geçerliliğini yitirmesiydi.¹⁸⁵

Her ne kadar alınan beratlarda isim hanesinin boş bırakıldığı ve isimlerin sonradan ilave edildiği ve bu nedenle de suiistimalin bu şekilde başladığı ileri sürülüyorsa da, böyle bir uygulamanın devamlı olarak yapılmakta olduğunu kabul etmeyen görüşler bulunmaktadır.¹⁸⁶ Tercüman beratlarının geçerliliği, kişi uygunsuz davranışlarda bulunmadığı sürece ömür boyuydu. İlk başlarda tercüman

¹⁸³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Berat”, *İ.A.*, İstanbul 1950, s. 523.

¹⁸⁴ *A.g.e.*, s. 523

¹⁸⁵ Maurits H. Van den Boogert, *a.g.e.*, s. 69.

¹⁸⁶ Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, ss. 24-5.

görevlendirildiği yerde ikamet etmesine rağmen, daha sonra bu mesleğin ayrıcalıklarından faydalanan kesimlerin suiistimali nedeniyle, bu kural uygulanmamıştır.¹⁸⁷

3.1.2. Patente

Elçilik ve konsoloslukların Osmanlı tebaasını berat ve fermanla himâye etmesinin yanında, Patente adı verilen, bir tür diploma veya senet yerine geçen belge de bu işler için kullanılmaktaydı. Bu belgeyi vermek tamamen elçi ve konsolosların iradesinde olup, Babîâli'nin hiçbir yetkisi yoktu. Her ne kadar kimin berat sahibi olduğunu ecnebi defterlerinden görebilmek mümkün olsa da, elçilik ve konsoloslarca dağıtılan patentelerin bir kaydı tutulmadığından, patente sahiplerini ve sayıları hakkında net bir bilgiye ulaşılması zordur.¹⁸⁸ Bu durum himâyeden yararlanan tebaanın kontrolünü de güçleştirmiştir.

Patent alan kişi, patente aldığı devletin himâyesi altında olduğunu iddia ederek bazı malî ve adlî ayrıcalıklarının yanında, askerlik hizmetinden de muaf olmaktadır. Ayrıca; Patentler koruma beratından farklı olarak sadece sahibini değil, kişinin ailesini de kapsamaktaydı. Patente sahibinin ölümünden sonra diğer aile üyeleri ayrıcalıklardan yararlanmayı sürdürürdü. Patent sahipleri bu ayrıcalıkların yanında, yabancı devlet vatandaşlarının Osmanlı topraklarında sahip oldukları her türlü ayrıcalığa da sahip olmaktadır. Patentesi olan zimmî tüccar, bulunduğu bölgenin dışına çıkarken, yol emri almakta ve yolculuğu boyunca müstemen

¹⁸⁷ A.g.e., s. 27.

¹⁸⁸ A.g.e., ss. 30-1.

tüccarların sahip olduğu ayrıcalıklardan yararlanmalarının yanında,¹⁸⁹ konut dokunulmazlıkları ve yargı ayrıcalıkları vardı. Osmanlı yönetimi tebaası üzerindeki kontrolünü ve otoritesini zayıflatan bu uygulamalara karşı elçilik ve konsolosları uyarmakla kalmamış uluslararası anlaşmalarda bunu açıkça belirten şartlar da koymuştur.¹⁹⁰ Ne var ki; Patente sahibinin ailesinin büyüklüğü, daha sonraki varislerinin sayısı gibi nedenlerle patentli korumaların sayısı hızla artmış ve kontrolden çıkmıştır. Fas'ta benzer uygulamalar görülmüştür. Bu nedenle yerel otorite koruma olduğunu iddia edenlerin Fransızca ve Arapça olmak üzere himâye edilenlerin iki farklı dilde kimlik bilgilerini gösteren bir kimlik kartı taşımlarını zorunlu tutmuştur. Böylece himâye edilenlerin resmi olarak sayısı da kontrol edilebilmiştir.¹⁹¹

Osmanlı'da patent dağıtımında Rusya önde giden devletlerdendi. Rusya, Osmanlı topraklarında konsolosluklar kurmasıyla diğer Avrupa devletlerinin uyguladığı metodu takip etmiştir. XVIII. yüzyılda Rusya'nın etkinliği Balkanlar, Akdeniz adaları, Kırım ve Kafkaslarda artmıştır. Bölgedeki gayrimüslimler üzerinde dini ve siyasi propaganda ile yandaş kazanmaya çalışmıştır. Savaşlar esnasında yandaşlarını isyana teşvik etmiştir. Küçük Kaynarca Antlaşması'yla elde ettiği konsolosluk kurma hakkını çok geniş yorumlayarak uyruğu bulunmayan fakat gayrimüslim Osmanlı tebaasının yoğun olduğu yerlerde konsolosluk kurmuştur. Bu nedenle Eflak ve Boğdan gibi yerlerde Rusya'nın konsolosluk açmasına Osmanlı Devleti karşı çıkmıştır. Nitekim bu girişimde Rusya'nın Avusturya ve Fransa ile güç yarışına girmesinden dolayı sonuç alınamamıştır. Bu nedenle XVIII. yüzyılın

¹⁸⁹ A.g.e., s. 31.

¹⁹⁰ Belkıs Konan, a.g.m., ss. 178-9.

¹⁹¹ Hugo C.M. Wendel, a.g.m, s. 53.

sonlarından itibaren Eflak ve Boğdan'da Avusturya, Rusya ve Fransız konsolosları arasında patente ve pasaport dağıtma konusunda adeta yarış söz konusu olmuştur. 1808'de Avusturya koruması altında Eflâk'ta 200.000 ve Boğdan'da 60.000 kişi varken, Rusya himâyesinde 120.000 Rum vardı. Himâye altına giren reaya malî, hukukî ve siyasi konularda ayrıcalıklı duruma kavuşmaktaydı.¹⁹²

Özellikle Avrupa'yla ticari hayatın canlı olduğu yerlerde himâye edilen tebaa sayısı artış göstermiştir. 12 Temmuz 1825 tarihinde Britanya'nın İzmir konsolos yardımcısı N.W. Werry, Dışişleri Bakanı'na 1815 Viyana Kongresi'nden sonra İyon Adaları ahalisinden 1500 kişinin İngiliz himâyesi için talepte bulduklarını rapor etmiştir.¹⁹³ Batı Anadolu'da da insanlar İngiltere'nin ticari üstünlüğü ve kapitülasyonlardan faydalanmak için İngiliz himâyesine geçmişlerdir. Çünkü bu dönemde İngiltere'nin Osmanlı imparatorluğuna ihracatı iki katına yükselmiştir. 1838 Ticaret anlaşmasına kadar bu rakam iki kat daha artmıştır.¹⁹⁴ İngiltere'nin ticari alanda artan gücü, tebaa üzerinde de himâyesini genişletme imkânı vermiştir. Moltke de anılarında 1835 yılında sadece Bükreş'teki Avusturya konsolosunun himâyesi altında 5000 kişi olduğundan bahsetmektedir.¹⁹⁵

Fransa ve Rusya arasındaki patente dağıtımındaki rekabet buldukları bölgeyi aşarak, dışarıdan gelenlere de bu belgeleri verme yoluna gitmeye başlamışlardır. Örneğin; Sakız'da bulunan Fransa ve Rusya konsolosları Sakızlılara

¹⁹² Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923*, Çev: Zülal Kılıç, İstanbul 2007, s. 416-417; Thomas Naff, *Ottoman Diplomatic Relations With Europe In The Eighteenth Century: Patterns and Trends Studies In Eighteenth Century Islamic History*, ed: Thomas Naff and Roger Owen. Carbondale &Edwardsville: Southern Illinois University Press 1977, s. 103.

¹⁹³ Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, ss. 30-31.

¹⁹⁴ Donald Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1600-1914*, Halil İnalçık-Donal Quataert (Ed.), c. 2, İstanbul 2004, s. 944.

¹⁹⁵ Helmuth Von Moltke, *a.g.e.*, s.19.

ve dışarıdan gelenlere patente kâğıdı vermekteydi. Anlaşmalarla reayadan bazı kişilerin himâye edilmesi müsaade edilmişse de, bunlar beratlar karşılığında Babîâli'nin izni dâhilinde olduğu dile getirilmiştir. Ne var ki; konsoloslar;

“Fransa Konsolosu ve gerek Rusyalu Konsolos ba ittifak bila-ı berat-ı şerif ve tabir emr-i ali mâali redif-i ekser reayayı istishab ve ba husus gerek cizye-i mezbûre ve kasaba ve çeşme ve sair iskelelerden tevariüd eden an asıl aban-ı ceddin cizye güzâr reayaların yedlerine bir patente kağıdı itasıyla himâyemizdedir diyerek cizye ve sair tekalifatdan akd ve ahmaz olunması” ¹⁹⁶ şeklinde verdikleri patentelerin üzerine yazarak, bu kişilerin cizye ve tekâliften muaf olduklarını belirtmişlerdir.

Sahip oldukları ayrıcalıklar sayesinde himâye altına girenler adeta devlet içinde bir başka devlette yaşıyorlardı. Bunun içinde devletle her başları sıkıştığında konsolos ve elçilerin yanında soluğu alıyorlardı. İngiltere'nin İstanbul sefiri Ponsoby, 1837 yılında ülkesine gönderdiği mektubunda *“yabancıların bu ülkenin yerlilerine sağladığı koruma, korumadan yararlananların kolay kolay vazgeçemeyeceği bir şeydir”* diyordu. Nitekim bu koruma sistemini ortadan kaldıracak her türlü girişime konsolosların, *“kendi bölgesinde bağımsız bir hükümdar gibi”* karşı çıktıkları ve uygulama imkânı tanımadıklarından bahsediyordu.¹⁹⁷ Çünkü sadece mahkemelerdeki avantajları nedeniyle bile İngiliz koruması başlı başına gayrimüslimlerin elde etmek için her yolun denendiği bir avantajdı.¹⁹⁸ Kırım savaşı sırasında İstanbul'da bulunan İngiliz konsoloslu, İngiliz koruması olanların sayısını “bir milyondan az” olarak bildirmekteydi. Bir Amerikan diplomatı ise sadece İstanbul'da bu sayının 50.000

¹⁹⁶ BOA. C..HR..25/1230, 1255 Z 29, (04.03.1840)

¹⁹⁷ Uygur Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 64.

¹⁹⁸ İbrahim Serbestoğlu, a.g.t., s.18-9; Gülnihal Bozkurt, a.g.e., s. 140.

olduğunu belirtmişti. Özellikle Batı ile ticaretin geliştiği XVIII. ve XIX. yüzyıllarda patentle himâye usulü sıkça uygulanmıştır.¹⁹⁹

Kırım savaşı sırasında Amerikalı bir diplomat ise sadece İstanbul'da 50.000 beratlı olduğunu yazmıştır. 1870 yılında Osmanlı topraklarındaki Britanya uyruğunda ya da himâyesinde olanların sayısı 13.678'di. Bunlardan 12.108'ini Britanya uyruğundakiler, 1570'ini de himâye görenler oluşturuyordu. 1886 yılında Osmanlı topraklarında 75 kişi Britanya uyruğuna geçerken, 1151 kişinin de diplomatik himâye gördükleri tespit edilmiştir. İstanbul'da yaşayan 640 Britanya uyruklulardan 609'u Hıristiyan, 26'sı Musevi ve 4'ü Müslüman'dı. Bunlardan 194'ünün doğum yeri Osmanlı sınırları dâhilindeydi.²⁰⁰

Patent dağıtımıyla ilgili olarak Mahmut Fuat *Tabiiyet* adlı eserinde, patente dağıtımına 1222 (1807-8)'de resmi olarak son verildiğini belirtmektedir.²⁰¹ Ne var ki; koruma patentleri beratlardan farklı olarak kişinin ölümünden sonra dahi ailesi tarafından kullanılabilirdi. Öyle ki; 17 Ağustos 1861/10 Safer 1278 tarihli belge, Kapudağlı Todaraki adlı şahsın sahte patente yapmaktan 1 yıl hapis cezasına çarptırılmasından bahsetmektedir.²⁰² Yasal olarak patente dağıtımının yasaklanmasına rağmen, insanlar, geçmişte alınan patentlerin geçerli olması nedeniyle, sahte patente temin etme yoluna gitmişlerdir.

¹⁹⁹ Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s. 140-141.

²⁰⁰ Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 163-175; İbrahim Serbestoğlu, *a.g.t.*, s. 19.

²⁰¹ Mahmut Fuat, *Tabiiyet*, Nişan Berberyan Matbaası, İstanbul 1312, s. 64.

²⁰² BOA. A.}MKT.MVL. 131/24, 10 S 1278, (17.08.1861)

3.1.3. Yol Emri

Osmanlı İmparatorluğunda, bir bölgeden diğer bölgeye gidebilmek için vatandaşların ve yabancıların ellerinde mürur tezkiresi olarak bilinen bir belge taşıma zorunluluğu vardır. Yol izinlerinde seyahat eden kişi, gittiği yer, amacı ve kaç kişi oldukları gibi bilgiler yer alıyordu. Bu belge Müstemin, Beratlı, Avrupa ve Hayriye tüccarları tarafından da kullanılmaktaydı. Bu uygulama zamanla yerli tebaa tarafından suiistimal edilmeye başlanmıştır. Özellikle zimmî tüccar bulunduğu bölgenin dışına çıkarken bu belgeyi alarak, seyahati boyunca müstemin tüccar muamelesi görmekteydi. Bununla da kalmayıp bazı tüccarlar buldukları bölgeden çıkmadan yabancı tüccar ayrıcalıklarına kavuşuyorlardı.²⁰³ Aldıkları yol emirleriyle başka bölgelere geçen zimmîler, buralara gelme amaçlarının dışına çıkarak yabancılar gibi vergi muafiyetiyle ticaret yapmakla da kalmayıp, başka ülke himâyesine girmektedirler.²⁰⁴ Bu yolla yaygın olarak yapılan ticareti Fransız elçisi Parisi suiistimalin ta kendisi olarak tanımlamıştır.²⁰⁵

3.1.4. Pasaport

Yerli tebaa için yabancıların sahip oldukları ayrıcalıklardan yararlanmanın bir yolu da yabancı pasaportu taşımaktır. Böylece zimmîler başka devlet uyruğu olduğunu iddia edebilmekteydiler. Pasaport kullanımı berat suiistimallerine göre daha geç bir dönemde çıkmıştır. Bunun nedeni de, beratlılara karşı alınan önlemlerin

²⁰³ Hamiyet Sezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri. (18-19. Yüzyıl)" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 21 S. 33, AÜDTCF, 2003 Ankara, ss. 106-111.

²⁰⁴ BOA. C..HR..54/2669, 1211 Ca 29, (30.11.1796) (Selanik'e berat ve yol emirleri ile gelerek ticaret ve başka ülke himâyesine girenlerin isim ve sıfatlarını)

²⁰⁵ Halil İnalçık, *E.I.*, İmtiyazat, s. 1179-1189; BOA. C..HR..158-7862, 1197 Ş 25; Mora Adası'ndaki İsveç konsolos vekili yanında beratla tercüman olan Evans oğlu Oseb bir hizmetkârı ile Edirne civarına gönderileceğinden kendisinden tekâlif istenilmemesi için yol hükmü verilmesi ricasına dair İsveç elcisi tarafından yazılan takrir)

gayrimüslimleri pasaport alma yoluna yöneltmiş olma ihtimalidir.²⁰⁶ Bu düşünceyi destekler nitelikte Reşat Kasaba da; pasaport satışının XIX. yüzyılda canlandığını belirtmiştir.²⁰⁷

1829'da Yunanistan'ın bağımsızlığıyla, Rumlar Yunan vatandaşlığına geçmeye başlamışlardır. Berat ya da patentelerle himâye edildikleri iddiasında olan gayrimüslimler artık, kendilerini koruyan devletin tebaası olduklarını iddia etmeye başlamışlardır. Yunanistan'ın yanında Rusya da Ortodokslar üzerindeki himâyesinin onları kendi vatandaşlığına alarak pekiştirmiştir. Bu durum gerektiğinde Osmanlı gayrimüslimler için başvuracakları bir can simidi haline gelmiştir. Örneğin; işlediği bir suç nedeniyle, 1841'de yargılanan bir zimmî, mahkemenin ertelenmesiyle Odessa'ya giderek Rus pasaportu almış ve 10 gün sonra duruşmaya yanında Rus sefaret tercümanı ile birlikte, Rus tebaası olduğunu iddia ederek gelmiştir.²⁰⁸ Diğer bir benzer uygulama da Fas'ta uygulanmıştır. Suçlu bir kişi konsolosluğa sığınması durumunda para karşılığında bu kişiye koruma sağlanmaktaydı. Nitekim bölge kâdısı da konsolosluğa gidip daha fazla para vererek kişi hapse atabilmekteydi.²⁰⁹

Aynı durumla imparatorluğun diğer bölgelerinde de karşılaşılmaktaydı. Trabzon'da bulunan İngiliz Konsolosluğundan 1848 yılında İstanbul İngiliz Büyükelçiliği'ne gönderilen bir raporda; Trabzon'da çok sayı da Ortodoks Rum'un Rus vatandaşlığına geçtiği, Gürcistan'a ticaret amacıyla giden Rumların burada işlerini bitirdikten sonra dönerken Rus pasaportu aldıkları belirtmiştir. İngiliz konsolosunun;

²⁰⁶ Gülnihal Bozkurt, "Azınlık İmtiyazları- Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.40, Mart 1998, ss. 22-3.

²⁰⁷ Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi (19. Yüzyıl)*, Çev. Kudret. Emiroğlu, İstanbul 1993, s. 63.

²⁰⁸ Enver Ziya Karal, *age.*, C. 7, s. 175.

²⁰⁹ Hugo C.M. Wendel, a.g.m, s. 59

“Büyük ölçüde suiistimal edilen bu işlemin buradaki Hıristiyanların genel olarak Osmanlı uyrukluğundan kaçmalarını önlemeyi dileyen, kimi kesin kararlar alması gereken Türk yönetiminin zararına olduğunu düşünmemek olanaksızdır. Bu yapılmazsa bir kaç yıl içinde buradaki her reaya Rusya ’ya mensup olacaktır.”

şeklindeki uyarısı suiistimalin boyutunu göstermesi bakımından önemlidir.²¹⁰ Gerçekten de, 10 yıl sonra, 1858 yılına gelindiğinde pasaport suiistimleri hala daha devam etmekteydi. Trabzon İngiltere Konsolosunun İngiliz sefaretine gönderdiği defterde Osmanlı tebaasından olanların isim, meslek, doğum yeri ve yaşları yer almıştır.²¹¹ İngiliz elçisi Stratford Cannig’in himâye ettiği başlıca müşterileri İngiliz vatandaşlığı iddiasında bulunan Maltalı ve Adalılarıdır. Maltalılar Levant’taki İngiliz ticaretini ele geçirmiş olmalarına rağmen hâla sahip oldukları himâye nedeniyle kanunsuz işlerden de geri kalmamaktaydılar.²¹²

Balkanlarda da özellikle Bosna Hersek’te Avusturya sınırında bulunan Liyubuška’da bulunan Osmanlı vatandaşları aldıkları pasaportlar ile Avusturya vatandaşı olduklarını iddia etmekteydiler. Sadece 1863 yılında Liyubuška’da 200-300 hane Avusturya himâyesine girmişti. Bunların vergi vermeyi reddetmesi üzerine, Binbaşı Hâfız Efendi özel görevle bölgeye gönderilmiştir. Hafız Efendi’nin çalışmaları ve yerel halkın da “*Biz çiftliklerimizde ecnebi istemeyiz*” istekleri doğrultusunda bazı mahmiler ellerindeki pasaportları yırtıp atmışlardır. Bu durum karşısında Avusturya Hafız Efendi’nin yargılanmasını istemiştir. Kurulan mahkemede Hafız Efendi berat etmiştir.²¹³ Yine de Bosna Hersek’te İhlivne kazasına

²¹⁰ Salahi Sonyel, a.g.m, s. 364.

²¹¹ BOA.HR.TO., 229/32, 19.02.1858

²¹² Stanley Lane Poole, *Lord Straford Canning’in Türkiye Anıları*, Çev. Can Yücel, Ankara 1959, s. 114.

²¹³ Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, (Yay. Cavid Baysun), 3. baskı Ankara 1991, ss. 14-5.

bağlı Grahova nahiyesinde bulunan dört köyde yaşayanlar Avusturya pasaportu almış, suistimallerin önüne geçilememiştir.²¹⁴

Bir politika ile konsolosluk himâyesine alınan Osmanlı vatandaşlarının; bir başka deyişle Hıristiyan Osmanlı vatandaşları arasında hileli yollarla vatandaşlık değiştirme yoluna giden kişilere karşı önlemler alma yoluna gidilmiştir. Neticede alınan önlemler pek de işe yaramamış ve vatandaşlık değiştirme işini ticaret haline getiren şirketler aracılığıyla gerekli evraklar temin edilerek, hileli yollarla tebaaya yabancı ülke pasaportları sağlamıştır. Özellikle bazı Rumlar Atina'da pasaport işini ticaret haline getirmiş acenteler aracılığıyla pasaport temin etmekteydi. Bu dönemde Osmanlı devletinde yaşayan ve Yunan vatandaşı olduğunu iddia eden 300.000 kişiden 150.000'inin anne ve babasının Osmanlı vatandaşı olduğu anlaşılmaktadır. Bu suiistimalin yanında Yunan tabiiyetine geçen Osmanlı vatandaşlarının, sadece devletin hükümlerine hakkını ihlal etmekle kalmayıp, aynı zamanda kendi Rum cemaatlerini de vergi eşitsizliğinden dolayı zor durumda bırakmışlardır.²¹⁵

Doğu bölgelerinde ise Rusya Rus pasaportu dağıtarak özellikle Ermenileri kontrolü altında tutmaktaydı. Pasaport satışı ayrı bir gelir kapısı haline gelmişti. İngiltere'nin Erzurum konsolosu olan Taylor, 1869 tarihli raporunda, elden geldiğince gizli yürütülen Rus pasaportu ticaretinin bu bölgede çok yaygın olduğunu "*sözde Ruslar*"ın bulunmadığı tek kasaba olmadığını anlatmıştır.²¹⁶

Bulgaristan da 1878'de kendi içişlerinde bağımsız bir prenslik haline gelmesiyle, Osmanlı tebaasına pasaport dağıtmaya başlamıştır. Özellikle pasaport verme usulüyle kendi himâyesini genişletmiştir. Osmanlı vatandaşlarına verilen

²¹⁴ A.g.e., s. 76.

²¹⁵ Belkıs Konan, a.g.m, s. 180.

²¹⁶ Gülnihal Bozkurt, a.g.e., s. 25.

pasaportlara Bulgar görevliler üzerlerine “mâhmi” işareti koyarak vermekteydiler. Bu suiistimali önleme amacıyla gerekli önlemler alınması kararlaştırılmıştır.²¹⁷ Görüldüğü üzere pasaport suiistimali genellikle Osmanlının çevresindeki yeni bağımsız olmuş ve büyük devletler tarafından yapılmaktaydı.

3.2. Himâye Edilenler (Mahmiler)

3.2.1. Konsolos Ve Konsolos Vekilleri

II. Selim ve IX. Şarl arasında yapılan ahitnameyle Fransa daha önce aldığı ayrıcalıkları teyit etmiş, ahitnameye dayanarak yerliden konsolos atamaya başlamıştır.²¹⁸ 1740 kapitülasyonu 54. maddesiyle, elçi ve konsolosların istedikleri kişileri kimseye danışmadan tercüman ve tercümanları konsolos vekili olarak tayin edilebilmeleri kabul edilmiştir. Böylece yerli reyanın konsolos vekili olarak tayin edilmesinin önün açılmıştır.²¹⁹ Sultan Selim de yerliden konsolos ve vekil tayini sorunu üzerine giderek, anlaşmalarda kendi cinslerinden istediklerini tayin edebilmeleri vurgulanırken, Avrupalıların yerli tebaadan konsolos ve vekil tayin ettikleri belirtmiştir. Bu suiistimal nedeniyle vergi gelirlerini azaldığı ve memleketin düzenin bozulacağını belirtmiştir.²²⁰ Yerliden konsolos ve vekil olanlar sadece bir temsilci olarak kalmaktaydılar. Gerçek bir konsolosun yetkilerine sahip olamıyorlardı. Sadece gerekli durumları en yakındaki Avrupalı konsolosa

²¹⁷ BOA. A.İMTZ.(04), 113/86, 1322 Ra 22, (06.06.1904) ; BOA. YMTV. 258-118, 1322 M 13, (30.03.1904)

²¹⁸ Reşat Ekrem, *a.g.e.*, ss. 410-5.

²¹⁹ *A.g.e.*, ss. 430-3.

²²⁰ Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Ankara 1983, ss. 30-1.

bildirmekle yetiniyorlardı. Bu himâyeden Şamlı Beni Dabbane ailesi de yararlanmaktaydı. Öyle ki; ailenin reisi Yusuf Dabbani Napoli ve Sicilya Krallıklarının konsolosluğunu yaparken, oğlu Raphael ise Fransa Konsolosluğunda tercümanlık yapmaktaydı. Ailenin Lübnan Dağı'nda yerleşmiş olan Fransa'nın önde gelen ipek üreticisi Portalis ailesi ile evlilik yoluyla bir ittifakları olmuştu. Bu tür ticari bağlar sayesinde imparatorluğun başkenti İstanbul ile sıkı ticari ilişkilere girmişlerdir.²²¹ Henry Layard anılarında Mersin'de Fransız konsolosluğu temsilciliği görevinin bir Türk tarafından yapıldığından bahsederken,²²² Antakya'yı ziyaretinde İngiliz konsolosluk temsilcisi olarak görev yapmakta olan kişinin aslen Hıristiyan bir Arab olduğundan ve bu gibi kişilerin görevleri nedeniyle sahip oldukları ayrıcalıkları sayesinde bolluk ve gösteriş içinde yaşadıklarını ifade etmiştir.²²³

3.2.2. Tercümanlar

3.2.2. 1. Tercümanlık ve Osmanlıda Gelişimi

Tercümanlık; himâye edilen ilk mesleklerden ve diğer tebaanın himâye edilme yolunu açmış olması nedeniyle konumuz açısından en önem taşımaktadır. Tercümanın yerine özellikle Batı dillerinde, daha çok “dragoman” terimi kullanılmaktadır. Osmanlıcaya Arapçadan geçen bu kelimenin hangi dilden geldiği belli olmamakla birlikte, Arami menşeden olduğu farz edilmektedir. Bu kelime, Targama'dan İbranice'ye *targum* olarak geçmiş ve buna benzer bir şekilde de,

²²¹ Ed. Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Eyüp Özveren, Süha Ünsal, *Akdeniz Dünyası: Düşünce, Tarih, Görünüm*, İstanbul 2006, ss. 145-6.

²²² A. Henry Layard, *Autobiography and Letters from His Childhood Until His Appointment as H. M. Ambassador at Madrid*, Volume 1, London 1903, s. 206.

²²³ *A.g.e.*, ss. 216-7.

Avrupa dillerinde *turcimanus*, *dragamanus*, *drugement*, *dragoman* vs, şekilde kullanılagelmiştir.²²⁴

Osmanlı'da, devletin gelişme ve büyümesine paralel olarak ortaya çıktığı düşünülen tercümanlık mesleği, XVI. yüzyıldan itibaren önem kazanmıştır.²²⁵ Fransa ilk kapitülasyonlarla tercümanları koruma hakkını elde etmişlerdir.²²⁶ Hollanda'ya, 1612 yılında aldığı kapitülasyonlarla²²⁷ artık Fransa himâyesinden çıkıp kendi elde ettiği ayrıcalıklarla Osmanlı topraklarında ticaret yapma, konsolosluk açma ve istediği kişiyi konsolos, tercüman ve yasağcı olarak atama hakkını elde etmiştir.²²⁸

Bu ayrıcalıklar sırasıyla 1675'te İngiltere, 1737'de İsveç ve daha sonra 1761'de Prusya'ya verildi. Fransa ile 1740 yılında yapılan anlaşma ile Fransa'nın istediği yerde konsolosluk açma ve kişiyi tercüman olarak atama yetkisi verildi. Ne var ki bu yetki de ileride birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir.²²⁹

Avrupalı devletlerin yerliden tercüman ataması tarihsel süreç içinde şekillenmiştir. Osmanlı'da ilk XVI. yüzyılda Venedikli elçiler tercüman yetiştirme faaliyetlerine, genç çocukları Osmanlı İmparatorluğuna göndermekle başlamışlardır. Bir süre sonra "*Giovani della lingua*" adındaki okul açılmıştır.²³⁰ Bu okulda 1612 yılında eğitim gören altı çocuk bulunmaktaydı. 1640'ta bu sayı on üçe yükselmiştir. Ne var ki, gelişmiş Osmanlı bürokrasisi ve Osmanlı dilinin karmaşıklığı nedeniyle

²²⁴ Cengiz Orhonlu, "Tercüman", *İ. A.*, s. 175

²²⁵ Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Ankara 1983, ss. 18-9.

²²⁶ Maurits H. van den Boogert, *a.g.e.*, s. 65.

²²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz; "Alexander H.de Groot, *The Ottoman Empire And The Dutch Republic, A History Of The Earliest Diplomatic Relations 1610-1630*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, Leiden/Istanbul 1978 ss. 233-246.

²²⁸ Edward A. Van Dyck, *Report of Edward A. Van Dyck, Consular Clerk of the United States at Cairo, Upon the Capitulations of the Ottoman Empire Since the Year 1150*, 1881 Washington, ss.16-7

²²⁹ Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, ss. 26-7.

²³⁰ Robert Mantran, *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara 1995, s. 87.

dil öğrenmede yeterli başarıyı gösterememişlerdir. Aynı şekilde Fransızlar da bu tür faaliyetlere girerek “*Jeunes de langue*” adındaki dil oğlanları yetiştiren okulu kurmuşlardı. Daha çok Akdeniz’deki Fransa’nın ticari amaçları düşünülerek kurulan bu okul da yüksek giderleri dolayısıyla kapanmıştır.²³¹ Bu okul tamamen kapatılmamış ve Paris’e taşınmıştır. *Ulusal Yaşayan Doğu Dilleri Okulu* adı altında faaliyetlerini sürdürmektedir.²³²

İngilizler; Fransız ve Venediklilerden farklı bir yol izleyerek dil eğitim masrafları *Levant Şirketi* tarafından karşılanmak koşuluyla bazı Rum ailelerinin zeki çocuklarını Oxford’da Gloucester College’de eğitilmek üzere İngiltere’ye gönderilmişlerdir. 1704’te diğer bir grup öğrenci daha gönderilme aşamasında iken, daha önceki öğrencilerin başarısız olmaları nedeniyle Levant Şirketi masrafları karşılamayı reddetmiştir.²³³

3.2.2. 2. Yerliden Tercüman Atama

Levant Şirketi’nin desteğini çekmesi üzerine, Avrupalı devletler yerliden tercüman ataması başlamıştır. Her ne kadar Müslümanların tercümanlıkla uğraşmadıkları gibi genel bir yargı olmasına rağmen, ilk başta Müslüman tebaadan tercümanlar atanmıştır.²³⁴ Tercümanlar daha sonra gayri Müslimlerden seçilmeye başlanmıştır.²³⁵ Böyle bir girişime ilk başta yabancı yöneticilerin çekingen yaklaşmış olsalar da, zamanla yerli tercümanların

²³¹ Thomas Naff, a.g.m., s. 304.

²³² Robert Mantran, a.g.e., s. 138.

²³³ A.g.e., ss. 76-7.

²³⁴ Thomas Naff, a.g.m., s. 299.

²³⁵ Orhunlu, Cengiz, “Osmanlı Devleti’nde Tercümanlık”, *Atatürk Konferansları V*, TTK, Ank. 1975, ss. 15-23.

memleketin örf ve adetlerine hâkim olmaları, gümrüklerde ve diğer resmi kurumlarla olan bağlantıları nedeniyle tercih sebebi olmuşlardır. Elçilerin tercüman seçmedeki bu yetkileri halk üzerinde nüfuz sahibi olmalarının yolunu da açmıştır. Tercümanlara duyulan ihtiyacın artmasının en önemli nedeni kapitülasyon verilen ülke sayısının artmasıydı. Bu nedenle, gelen yabancı tüccarların resmi işlerde Osmanlı kurumları arasındaki sorunlarda aracı konumunda olan Yahudi ve Rum tercümanların sayıları artmıştır.²³⁶

3.2.2. 3. Tercümanların Görev ve Hakları

Konsolosluklarda görevli tercümanlar yerel yöneticilerle her türlü iletişimi, kendi uyruklarını ilgilendiren ve Osmanlı mahkemelerinde görülen davalarda konsolosluğu temsil etmek ve her türlü yazışma ve haberleşmede görevliyidiler.²³⁷ Ayrıca; din değiştirmek isteyen gayrimüslim, kâdının huzuruna geldiğinde tercüman ve konsolosun da orada bulunması gerekmektedir.²³⁸

Beratlı tercüman olan gayrimüslim Osmanlı tebaası böylelikle, kapitülasyonların müstemin tüccar ve elçilik mensuplarına tanıdığı hak ve imtiyazlara sahip olmaktaydılar. Haraç ve cizyeden muaf tutulup, reyanın diğer yükümlülüklerinden kurtulmuşlardır.²³⁹ Toplum içinde farklı olduklarını gösteren kendilerine has kıyafetleri ile zimmîlerden farklı giyime kavuşmuşlardır. Son dönemlere doğru giyimleri Frenklere benzemeye başlamıştır. Üzerlerinde tercüman

²³⁶ Robert Mantran, *a.g.e.*, s. 74-7.

²³⁷ Uygur Kocabaşoğlu; "Britanik Majestelerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Konsoloslukları (1856), *Toplumsal Tarih*, S.22, Ekim 1995, ss. 49-52.

²³⁸ 1737 tarihli İsveç Ticaret Antlaşması için: MM, C. I, ss. 146-8; Reşat Ekrem, s. 406, 414, 417

²³⁹ BOA. C..HR..156-7786, 1216 S 29, (11.07.1801)

olduklarını belirten, sorulduğunda gösterdikleri bir belge taşımaktaydılar. Bu belgeyle de, tekâlif-i örfiyeden muaf olmakla kalmayıp olası durumlarda vergi memurlarının kötü muamelelerinden de kurtuluyorlardı. Tercümanlık hizmetinde bulunanların oğulları ile iki nefer hizmetkârlarından haraç, avarız, kasap akçesi ve diğer rüsum ve tekâlif-i örfiyeden muaf tutulmaktaydılar.²⁴⁰ Giyecek, ev eşyası, yiyecek ve içeceğine kimse karışmaması hükmü uygulanmaktaydı. Tercüman ile her kimin davası olur ise ellerinde olan ahidnâmeye göre İstanbul'a aktarılırdı. Elçilik tercümanları hayat boyu beratlı veya imtiyazlı olup, ayrıca iki tane hizmetkâr istihdam etme hakları vardı. Bunların ölmeleri halinde sahip oldukları beratları ve görevleri bir başkasına devredilemezdi.²⁴¹ Bunun dışında elçi ve konsolosun hizmetinde bulunan tercümanlar, hal ve hareketlerinde uygunsuz bir davranışta bulunmadığı sürece, beratı ömür boyu geçerli olmaktadır.

Kısacası, berat alan tercüman, reyalıktan özel ve imtiyazlı bir statüye kavuşurdu. 1675 İngiliz, 1680 Hollanda ve 1740 Fransız kapitülasyonları ile tercümanlar da müstemin tüccar gibi isterlerse ticari maksatla alım ve satım hakkına sahip oluyorlardı. Bir taraf bu imtiyazın Osmanlı tebaası olan tercümanları ilgilendirmediğini ileri sürerken, diğerleri aksini iddia etmişlerdir. Önemli husus Fransızlar 1740 kapitülasyonu 54. maddesiyle, elçi ve konsolosların istedikleri kişileri kimseye danışmadan tercüman tayin edebilmeleriydi ve tercümanlar konsolos vekili olarak tayin edilebileceklerdi.²⁴²

²⁴⁰ BOA. C..HR..90-4489, 1269 Ş 29, (07.06.1853)

²⁴¹ Mustafa Kesbi, *a.g.e.*, s. 35.

²⁴² Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, ss. 26-7.

3.2.2. 4. Tercümanların Önemi ve Ekonomik Gelirleri

Tercümanlar, birçok alanda elçilik ve konsoloslukların elleri kolları olmuşlardır. Babiâli ve yerel yönetimlerle olan ilişkilerde önemli rol oynamışlardır. Her türlü yazışma ellerinden geçmekteydi. Bu sebeple bu tercümanlar elçilerin “gözü, kulağı, ağzı” olarak nitelendirilmiştir. Bu meslek erbapları meydana gelen önemli olaylarda gerek ilgili makamların ve gerekse Müslüman ve Hıristiyan kamuoyunun nabzını tutmaları, ülkenin hukukunu, teamüllerini, dillerini bilmeleri bakımından önemli kaynaklara ait önemli bilgilere ulaşma imkânına sahiptiler. Bu özellikleri nedeniyle tercümanlar genellikle “*Doğu memleketlerinin değişmez diplomatları*”, “*Avrupalılar şahsında gerçekleşmiş Doğulular*” ve “*her iki memleketin adamları*” gibi adlarla adlandırılarak gelmişlerdir. Tercümanların önemini XVI. Louis zamanında Fransa’nın İstanbul elçisi Vicont de Saint Priest sözleri tercümanların önemini açık bir şekilde özetlemektedir: “*biz aslında tercümanlarımızın kâtipliğini yapıyoruz, zira yazılarımızı onların bize söylediğine uygun olarak yazmak zorundayız*”.²⁴³

Tercümanların gelirleri hakkında sınırlı da olsa bilgi bulunmaktadır. 1576’da Avusturya’nın İstanbul elçiliğinde çalışan M. Dominicus (Zessi) ve Matthias del Faro adlı iki tercüman yıllık 200 Duka altını ve 25 Taler (Avrupa’da kullanılan gümüş para) değerinde dört elbise ve yiyecek ve bir at alırdı. Maaşlar konsolosluk harçlarından elde edilen gelirlerden ödenmekteydi. 1825’te İngiliz Levant Şirketi, İzmir’de bulunan dört tercümanın maaşını ödüyordu.²⁴⁴ İzmir’de 1856’da Konsolosluk’un birinci tercümanı yıllık 270, ikinci tercüman 160, üçüncü tercüman

²⁴³ Sezai Balcı, a.g.t, ss. 31-3.

²⁴⁴ A.g.e., s. 36.

100 Sterlin maaş almaktaydı.²⁴⁵ Diğer konsoloslukların tercümanlarının maaşlarını kendilerini atayan konsoloslar tarafından ödenirdi. Bazen de konsolosluklarda çalışan tercümanlar maaş almazlar hizmetleri karşılığı İngiliz diplomatik himâyesi ile yetinirlerdi.²⁴⁶

3.2.2. 5. Tercümanlık Beratlarının Satılması

Tercümanların sahip oldukları haklar, bir süre sonra bu meslekle ilgisi olmayanlar için de cazip gelmeye başlamıştır. Osmanlı ekonomisinin içinde bulunduğu darboğaz ve uluslararası alanda azalan gücü, zımmî tüccarların yabancılarla olan yakın ilişkisi, elindeki servetleri koruma ve daha fazla kazanma istekleri tercümanlık beratı almaya iten etkenler arasındadır. Avantajları nedeniyle tercümanlık beratı alanların sayısı gün geçtikçe artmaya başlamıştır. Halep valisi Fevzi Paşa 1794 yılında Babiâli'ye gönderdiği bir raporda Hıristiyan tebaadan Mora, Kudüs, Midilli adası gibi yerlerde tercüman olarak görünen şahısların buralara daha ayak bile basmayan gerçekte ticaretle uğraşan başka şehirlerdeki tüccarlar olduğunu dile getirmiştir.²⁴⁷ Tüccarların tercümanlık beratı alarak gümrük ve diğer vergilerden muaf olması, ticaret yapması, Osmanlı idarecilerinin de farkında oldukları bir konuydu. Ne var ki; kısa süreli ve sık değişen dış politika nedeniyle sürdürülebilir bir politika sağlanamıyordu. Alınan önlemlerde de hem içerideki düzeni korumaya hem de yabancı konsolos ve elçiliklerin tepkisini en az tepki alma yolu seçilmekteydi.²⁴⁸ artışın en önemli nedenlerinden biri de, berat satışını ticaret haline getiren konsolos ve elçilerdi. Kendisi de elçilik tercümanlığı yapmış olan Mouradgea d'Ohsson (Muradcan Tosunyan), (1740-1807), beratların 2500-4000 kuruş, fermanların ise

²⁴⁵ Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, ss. 84-5.

²⁴⁶ *A.g.e.*, s. 84.

²⁴⁷ Thomas Naff, *a.g.e.*, s. 301.

²⁴⁸ BOA. HAT, 1501-40, 1222 Z 29, (27.02.1808)

400-800 kuruş arası değişen fiyatlara satıldığını belirtmiştir. İngiliz elçisi, XVIII. yüzyılın sonunda Rusya'nın da Karadeniz ticaretinde kendisinin göstermesiyle berat fiyatlarının 10.000 kuruşa kadar yükseldiğini söylemiştir.²⁴⁹ 14 Haziran 1798 tarihli Hattı-ı Hümayun da Fransız elçilerinin sürekli kendilerine yasal olarak tanınan tercümanlık sayısından daha fazlasını talep ettiklerini ve tercümanlarının yola gittiği bahanesiyle yeni beratlar istemeleri belirtilmiştir.²⁵⁰

Berat satışının altındaki nedenlerden biri de bazı konsolosların Osmanlı gibi bir ülkede her şeyden mahrum yaşamak zorunda kaldıkları, kişisel masraflarının çokluğu gibi nedenlerle dert yanmaktadırlar. Berat satışı gibi yüksek gelir getiren işler olmasa, bu mesleğin yapılacak bir meslek olmadığını ileri sürmekteydiler.²⁵¹

Tercümanlık berat suiistimali o denli yaygındı ki, 1793 yılında, Halep valisi kentte, tümüyle vergiden muaf olan ve ticaretle uğraşan 1.500'e yakın konsolosluk tercümanları bulunduğunu Babiâli'ye bildirmiştir. Durumla ilgili olarak soruşturma yapması için İstanbul'dan özel bir komisyon gönderilmiştir. Yapılan inceleme sonucu, altı kişi dışında tüm tercüman beratlı sahiplerinin gerçek veya sahte beratları geri alınmıştı. Beratlarının alınmasına engel olmak amacıyla rüşvet teklif edenler olsa da, cezalandırılmak üzere İstanbul'a gönderilmiştir.²⁵²

Tercümanlık beratı almış olanlar o kadar avantajlı bir durumda idiler ki, duruma göre Osmanlı tebaası yerine göre başka devletin hizmetindeki çalışan oluyorlardı. Örneğin; Fransa'nın Napolyon önderliğinde Mısır'ı işgalinden sonra Osmanlı sınırlarındaki Fransız konsolos, tercüman ve tüccarlarının yakalanma emri

²⁴⁹ Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, ss. 29-30.

²⁵⁰ BOA. HAT, 168-7112, 1212 Z 29, (14.06.1798)

²⁵¹ Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, ss. 78-80.

²⁵² Mustafa Kesbi, *a.g.e.*, s. 36; Salâhi Sonyel, Osmanlı İmparatorluğu'nda Koruma (Protégé) Sistemi ve Kötüye Kullanılışı, *Belleten*, LV, S. 213, ss. 360-1.

verilmiştir. Bu tür olağanüstü durumlarda konsolosluk ve elçilik çalışanlarına rehin gözüyle bakılmaktaydı.²⁵³ Ne var ki; bu emrin uygulanması esnasında Fransa himâyesindeki Osmanlı tebaasından olan yerli tercüman, oğulları ve hizmetkârlarına dokunulmamıştır.²⁵⁴

Mısır'da, Napolyon'un tercümanlığını yapmış olan Venture de Paradis'e göre iyi bir tercüman kendi ülkesinin dilinden başka, en azından sözlüklerden yararlanabilmek için Latince, İtalyanca, Rumca, Türkçe, Arapça ve Farsçayı tercüme yapabilecek derecede bilmesi gerekirdi. Ayrıca; Avrupa ülkelerinin genel politika ve çıkarlarını, ticaret, tarih ve coğrafya da bilmeleri gerektiğini de eklemekteydi. Öte yandan; berat alıp tercüman görünenlerin nerdeyse tamamı yabancı bir dil dâhi bilmiyorlardı.²⁵⁵

3.2.3. Kavvâslar

Konsolosluk ve elçiliklerde çalışan ve himâyeden yararlanan bir diğer grupta kavvâslardır. Verilen kapitülasyonlarla kavvâsların da Fransız himâyesinden yararlanabilmesi ve vergiden muaf olması kabul edilmiştir. Yasakçı olarak da bilinen kavvâslar, yeniçeri ocağının kaldırılmasına kadar yeniçerilerden seçilirdi. Bu kişiler sefaret ve konsoloslukların güvenliğini sağlamak üzere görevlendirilirdi.²⁵⁶ Konsolosluk görevlileri dışarı çıktıklarında onların güvenliğinden de sorumluydular.²⁵⁷ Kavvâsların genelde Müslümanlardan seçilmesinin nedenleri; Konsoloslukların alt sınıf Osmanlı memurlarıyla olan ilişkilerinde kavvâslardan

²⁵³ M. Tayyip Gökbilgiri, "Konsolos", *İ. A.*, C.6, s. 836.

²⁵⁴ BOA. C..HR.. 49-2443, 1213 C 29 (08.12.1798)

²⁵⁵ Sezai Balcı, a.g.t., s. 32.

²⁵⁶ Cl. Huart "Kavas" *İ.A.*, MEB, İstanbul 1977, C.6, s. 453.

²⁵⁷ Helmuth Von Moltke, a.g.e., s. 30.

yararlanması; kavvâsların sadakat ve cesaretleri seçilme nedenlerindendi. Kavvâsların maaşları kançılara harçlarından elde edilen gelire ödenmekteydi.²⁵⁸

Kavvâslar, Osmanlının son dönemlerine kadar askerlikten muaftılar. Yeniçeriler döneminde kavvâslar potur ve üst giyinir, bellerindeki kuşağa tabanca takılı gezerlerdi. Dışarı çıktıklarında çarşı pazara da düzen verdiklerine rastlanmaktaydı. Yeniçerilik kaldırıldıktan sonra sırmalı, işlemeli üniformaları, bellerindeki kılıçları, tabancaları, 120 cm ucu gümüş sopalarıyla ilginç bir görüntüye sahiptiler. XIX. yüzyıla doğru Avrupa tarzı giyinmeye başlamışlardır.²⁵⁹

1863 Konsolosluk Nizamnamesi ile kavvâsların askerlik yapmaları zorunlu olmuştur.²⁶⁰ Sayılarına sınır getirilerek, mahalli ve genel konsolosluklarda 4'er yasakçı, konsolosluklarda 3 kavvâs bulundurulabilmesi kararlaştırılmıştır. Kanunla, kavvâsların sahip oldukları ayrıcalıklar meslekleri boyunca geçerli olacak ve aile ve akrabaları yararlanamayacaktı. Bu tarihten sonra bile Namık Kemal; yasakçıların akrabalarının himâyeden yararlanmaya devam ettiğini söylemektedir.²⁶¹ Nizamnameye rağmen, yeni kurallar uygulamada zayıf kalmıştır. Kavvâsların askerlik²⁶² ve vergi verme sorunları devam etmiştir.²⁶³ Bununla birlikte silah taşıma ayrıcalıklarının 1908 İnkılâbı'yla, sefir ve konsoloslara gösterişli bir şekilde refakat etme geleneği ise Lozan Anlaşması'yla tarihe karışmıştır.²⁶⁴

²⁵⁸ Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, ss. 73-81.

²⁵⁹ *A.g.e.*, ss. 187-8.

²⁶⁰ “Memalik-i Mahruse-i Şahanede Bulunan Düvel-i Ecnebiyye Konsoloslukları Hakkında Tanzim Kılınan Nizamname” *Düstur*, 1. Tertip, 1. Cilt, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1289, s. 772-775

²⁶¹ Gülnihal Bozkurt, *Azınlık İmtiyazları- Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş*, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, ss. 25-6; 24 Mayıs 1859, Hürriyet Gazetesi.

²⁶² BOA. MV. 50/46, 1307 C 05,(27.01.1890); BOA. MV. 49 -4 1327 Ra 25, (16.04.1919)

²⁶³ BOA. BEO 1357/101748-1317 R 10, (18.08.1899), BEO 1680 125993, 1319 Ra 10, BEO 968-72566, 3 1315 M 23, (24.06.1897)

²⁶⁴ Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, ss. 187-8.

3.2.4. Hizmetkârlar

Tercümanların işlerinin yoğunluğu nedeniyle, her tercümanın de iki hizmetkâr sahibi olmasına müsaade edilmiştir. Bu hizmetkârlar da “Fermanlı” ve “Neferli” adını alıp, tercümanlar gibi kapitülasyonların ayrıcalıklarından yararlanan imtiyazlı bir grup haline gelmişlerdir. Tercüman seçiminde elçinin rolü olması nedeniyle de, bu kişiler buldukları yerde büyük itibar ve nüfuz sahibi olmaktaydılar.²⁶⁵ Koruma sistemindeki ayrıcalıklar sadece beratlardan gelmeyip, fermanlar da bunların içinde yer almaktadır.²⁶⁶

Böyle bir diplomatik koruma altına giren tercüman, ajan, ev hizmetçileri ve sefaret ya da konsoloslüğün diğer işlerini görenlere verilen bu beratlar, zamanla, konsolos veya sefirlerin alış veriş ettikleri esnafa ve Avrupa ile ticaret yapan zimmî tüccara da satılmaya başlandı. Yabancılara kapitülasyonlarla tanınan cazip haklar, tüccar zimmîleri yabancı koruması altına girmeye itti.²⁶⁷ Büyük paralar karşılığında himâye altına giren kişiler, elçiler tarafından ticaretlerinin olmadığı yerlerde konsolosluklarının olduğunu söyleyerek bu kişileri oralara tercüman olarak gönderiyorlardı. Gerçekte tayin edilmiş görünenler, İstanbul gibi büyük ticaret şehirlerinde ticaretle meşgul olmaya devam ediyorlardı. Bunlar özellikle Avrupalılarla ortak din ve kültürleri nedeniyle yakın ilişkiler kurabilmiş Rumlardan oluşmaktaydı. Böylece; XVIII. yüzyıldan itibaren himâye gören "beratlılar" olarak beliren grup ortaya çıkmıştır.²⁶⁸

²⁶⁵ Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, s. 28.

²⁶⁶ Maurits H. Van den Boogert, *a.g.e.*, s. 63.

²⁶⁷ Gülnihal Bozkurt, *Azınlık İmtiyazları- Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş*, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, ss. 11-12, Salâhi Sonyel, Osmanlı İmparatorluğu'nda Koruma (Protégé) Sistemi ve Kötüye Kullanılışı, *Belleten*, LV, S. 213, s. 359.

²⁶⁸ Robert Mantran, *a.g.e.*, s. 79.

Kapitülasyonlar kapsamında tercümanlara verilen bir ayrıcalıkta hizmetkâr sahibi olmalarıdır. Bu hizmetkârlar da koruma statüsündeydiler. Kapitülasyonlarla konsolosluk tercümanlarına verilen ayrıcalıklardan, tercümanların erkek evlatları ve hizmetkârları da yararlanabiliyordu. Oğullar, babaları tercümanlık beratına sahip olduğu müddetçe korunma haklarına sahiptiler. Tercümanlık görevindeki babanın görevinden ayrılması, kovulması veya ölmesi durumunda evlatlarının ve hizmetkârlarının ayrıcalıklı statüsü ortadan kalkıyordu. Tercümanın sahip olduğu ayrıcalıklardan kardeşleri de yararlanamıyordu. Bu nedenle kardeşlerin de hizmetkâr olarak alınması sık rastlanan bir durumdu. Böylece bu kişiler de ticari işlerinde mâhmi olmanın avantajlarından yararlanmaktaydılar. Tercüman oğulları, babalarından gelen sahip oldukları ayrıcalıkları da paylaşma ve hizmetkâr sahibi olma gibi girişimlerinde bulunmalarına rağmen, buna izin verilmemiştir. Yani, tercüman çocukları hizmetkâr sahibi olabilmekteydi; ama babaları gibi çocuklarına koruma sağlayamıyorlardı. Mesela, Halep'te Prusya'nın koruması altında olan David Murad Cohen'in kardeşi aynı zamanda oğlunun hizmetkârı idi. Aynı şekilde, Selanik'te görev yapmakta olan İsveç konsolosunun kardeşi de, konsolosun hizmetkârı olarak kayd edilmişti.²⁶⁹ Aynı dönemde Fas'ta da İngiliz ve Fransızlar himâyecilik faaliyetleri yürütmekteydi. Aile fertlerinden baba, anne ve sadece küçük çocukları yararlanabilmekteydi. Yani reşit olan evlatlar babanın sahip olduğu ayrıcalıklardan yararlanamıyordu.²⁷⁰

Hizmetkârlıkların sağladığı avantajlar nedeniyle, hizmetkârlık beratlarının da satışında da usulsüzlükler yaşanmaktaydı. Hollanda elçisinin Halep konsolosuna

²⁶⁹ Maurits H. Van den Boogert, *a.g.e.*, ss. 67-9.

²⁷⁰ Hugo C.M. Wendel, *a.g.m.*, s. 53.

yazdığı mektupta, hizmetkârlar için berat istenirken Babiâli'yi şüphelendirmemesi ve acele edilmemesini, Babiâli'yi sıkıştırmamasını, daha sonra bu beratların farklı birçok kişi için kullanılabileceğini tembihliyordu.²⁷¹ Burada kastedilen alınan beratlarla isim yazılmaması ve bunların farklı birçok kişi için kullanılabilmesiydi. Ne var ki böyle bir uygulama Bağış'ın yaptığı çalışmalara göre sık rastlanan bir durum değildi.²⁷² Bu beratları kullanan kişiler genellikle Doğu Avrupa ile ticaret yapan tüccarlardı. Tercüman beratlarının pahalı olması nedeniyle, aynı hakları veren hizmetkâr beratları zanaatkârlar ve dükkân sahipleri tarafından daha çok tercih edilmiştir.²⁷³

3.2.5. Simsârlar-Aracılar

Yabancı tüccar ve yerli üretici arasında aracı konumunda bulunan komisyoncular “simsâr” olarak tanımlanmaktadır.²⁷⁴ Kapitülasyonlarla yabancılara sağlanan ayrıcalıklardan biri de ticari işleri için “simsâr” sahibi olabilmeleri idi. Osmanlı'da simsârlar çoğunlukla Ermeni, Rum ve Yahudilerdi. Simsarlar, yerli dilleri bilmekle beraber en az bir yabancı dil daha bilirdiler.²⁷⁵ 1740 kapitülasyonlarında Fransız tüccarlarına Yahudiler de dâhil olmak üzere diledikleri milletten simsâr istihdam edebilmelerine izin verilmiştir. Yahudi vurgusunun yapılması Fransızların Yahudilere yönelik himâyeye iddialarına zemin hazırlamıştır. Zira bu madde Fransa ve kapitülasyon sahibi diğer devletlerin gayrimeşru yollardan

²⁷¹ Maurits H.Van den Boogert, *a.g.e.*, ss. 68-70.

²⁷² Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, ss. 24-5.

²⁷³ BOA. C..İKTS 19-909, 1255 Z 29 (04.03.1840); (Edirne'de Emlak ve ticaret işleri yaptıkları halde tercüman hizmetkârlığı yapanların isimleri); Maurits H.Van den Boogert, *a.g.e.*, s. 70.

²⁷⁴ Eric Calderwood, *The Beginning (or End) of Moroccan History: Historiography, Translation, and Modernity in Ahmad b. Khalid al-Nasiri and Clemente Cerdeira*, *International Journal of Middle East Studies*, Volume 44, Issue 03, s. 409.

²⁷⁵ Daniel Panzac, *International and Domestic Maritime in the Ottoman Empire During the 18th Century*, *International Journal of Middle East Studies*, S: 24, 1992, America 1992, s. 193.

himâye vesikası dağıtmak yerine “simsâr” adı altında meşru yollardan himâye vesikası dağıtmalarına imkân sağlamaktaydı.²⁷⁶ 1751’de bir fermanla kapitülasyonlara aykırı olarak, Halep ve limanlar arasında ticaret yapan yabancı Fransız tüccarların hizmetindeki simsârlardan ücret alınmasını “...*mugayir-i ahdname-i humayun akce talebi...*”²⁷⁷ denilerek yasaklanmıştır. Bunun ardından; 1756’da yeni bir fermanla simsâr ve aracılardan geleneksel vergilerin dışındaki bütün vergilerden tercümanlar gibi muaf tutulmuşlardır. 1757 Nisan’ında da diğer bir fermanla da baş vergisinden muaf olmuşlardır.²⁷⁸

Yabancı tüccarlar özellikle iç ticaret bölgeleriyle olan mal alış-veriş ve iletişimlerini simsârlar aracılığıyla sağlamaktaydılar.²⁷⁹ Yabancı tüccarlar yerli simsârları belirli bölgeleri kapsayan bir temsilci gibi kullanıyorlardı. Lasal adındaki Fransalı bir tüccar simsârını Belgrad, Selanik ve İstanbul şehirlerinin ticari işleri için temsilci olarak kullanmaktaydı.²⁸⁰

Özellikle Levant Şirketi’nin 1825’te parçalanmasından sonra ticari alanda ortaya çıkan İngiliz şirketleri Ermeni ve Rumlarla işbirliği yapmak zorunda kaldı.²⁸¹ Simsarlar iç bölgelerde tamamen İngilizlerin elleri kolları haline geldiler. Özellikle; Ermeni tüccarların ödemelerini gününde yapmaları, malları gününde teslim etmeleri nedeniyle, İngilizlerin gözünde daha güvenilirler. İngilizler Rumları güvenilir olmamakla suçluyorlardı. Şirketlerin yeni kurulmuş olmalarından dolayı mal dağıtım ve toplama ağları yetersizlik göstermekteydi. Bir diğer engel de Yed-î Vâhit

²⁷⁶ Reşat Ekrem, *a.g.e.*, s. 433, Maurits H.Van den Boogert, *a.g.e.*, s. 64.

²⁷⁷ Maurits H.Van den Boogert, *a.g.e.*, s. 71.

²⁷⁸ BOA. HR.MKT. 89/85, 22 M 1271 (15.10.1854)

²⁷⁹ BOA. C..HR. 175/8725, 27 B 1201, (15.05.1797); BOA. C..HR. 156/7754, 15 L 1215, (01.03.1801)

²⁸⁰ BOA. C..HR. 175/8724, 29 S 1201, (21.12.1786)

²⁸¹ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, 2008 İstanbul, s. 231.

sistemiydi. Bu engelin 1838 ticaret anlaşmasıyla tekelleri ortadan kaldırmasıyla yabancıların iç pazarlara aracısız girmesinin önü açılmış oldu.²⁸²

ABD’de de 1830 Osmanlı-ABD Ticaret Antlaşması’yla “*en çok gözetilen ulus*” olma ayrıcalığına sahip olmuş ve istediği kişiyi simsâr olarak atama hakkını elde etmiştir.²⁸³ Anlaşmanın üçüncü maddesi şöyledir:

*“Memalik-i mahrusada li-ecl-it ticare ikamet etmek üzere olan Amerika tüccarı sa’ir düvel-i mütehabbe tüccarı misüllü umur-i ticaretlerinde istihdam edecekleri simsârlar her ne millet ve mezhebden olur ise müdahale ve hilaf-ı mu’tad mu’amele olunmaya ve Amerika tüccar ve sefâin-i Memalik-i Mahruse iskelelerine geldiklerinde ve hin-i azimetlerinde gümrük ve liman me’murları tarafından düvel-i müşarün-ileyhim sefâininden ziyade yoklama olunmayalar.”*²⁸⁴

Amerika adına Anadolu’da faaliyet gösteren simsârlar çoğunlukla Osmanlı’nın Ermeni vatandaşlarıydı. Amerika’dan ithal edilen veya Anadolu’dan ihraç edilen mallar Ermenilerin aracılığıyla gerçekleştirilmekteydi.²⁸⁵

Simsarlar ve Avrupalılar arasındaki ilişki artık o kadar kökleşmiş hale gelmişti ki, onlar Avrupalılar olmadan satacak mal bulamazken, Avrupalılar da simsârlar olmadan ihraç edecek mal bulamıyorlardı. Aracılar, Avrupalıların kendilerini saf dışı ederek sahil kesiminden ve iç bölgelerden direk mal alışına karşı çıkmaktaydılar. Bu nedenle yabancı tüccarla sürtüşmeler yaşanmaktaydı. Böyle durumlarda, aracılara uzun süre mal verilmeyerek iflas etmeleri sağlanıyordu. Böylece diğer aracılara da gözdağı verilmiş oluyordu.²⁸⁶ Yine de iç piyasaya üzerindeki hâkimiyetleri aracılardan en büyük silahlarıydı. Piyasanın ihtiyaçları

²⁸² Orhan Kurmuş, *a.g.e.*, ss. 232-3.

²⁸³ Necdet Kurdakul, *Osmanlı Devleti’nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, İstanbul 1981, ss.195-196.

²⁸⁴ Der: Ferik Mahmud Mesud Paşa, *Amerika-Devlet-i Aliyye Münasebetleri, Muahedat Mecmuası*, c.2, Hakikat Matbaası, Ceride-i Askeriye Matbaası, İstanbul 1294-1298, s. 4.

²⁸⁵ İbrahim Serbestoğlu, *a.g.t.*, s. 52; Bilâl N. Şimşir, “Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine”, *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İle İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984 Erzurum)*, Ankara 1985, s. 81.

²⁸⁶ Orhan Kurmuş, *a.g.e.*, ss. 233-5.

bilmeleri, hangi malın ne kadar, ne tür özellikte olacağı, yeni ürünleri insanların nasıl karşılayacağına aracılar karar veriyorlardı. Bu da aracıları vazgeçilmez kılıyordu.

Ermeni simsârlar ticaretin yanında özellikle Harput ve çevresinde Avrupa ve Amerika'da iş vaadinde bulunarak, kaçak göçleri de organize ediyorlardı. Kaçaklar Mersin, Marsilya ve Liverpool üzerinden yolculuk yapılmakta ve simsârlar bu işlerden ciddi miktarda para kazanıyorlardı. Beyrut'ta simsârlık yapan bir şahıs, Amerika'ya götürmeyi vaat ettiği 1200 Suriyeliden 250'şer Frank almıştı.²⁸⁷

Simsarların yönlendirdiği göçmenlere, yerel memurlar da rüşvet karşılığı yardımcı oluyordu. Nikola Fisani adlı kişi, Cebel-i Lübnanlılara, Beyrut nüfus kaleminden aldığı mürur tezkirelerini bir İngiliz lirası (paunt) karşılığı vermektedir. Yine Beyrut polisinden Rizkullâh Efendi, yedi gümüş mecdi ve bir altılık ve bir beşlik alarak firarlara göz yummaktadır. Babîâli, bu durumun önlenmesi için Suriye valiliğini ve Cebel-i Lübnan mutasarrıflığını uyararak, Suriye'den mürur tezkiresi ve pasaport alan Cebel-i Lübnanlıların kefalete bağlanmalarını istemiştir.²⁸⁸

Liverpool'daki Osmanlı konsolosuna göre Harput ve çevresinden gerçekleştirilen kaçak göçler, Ermeniler için kazanç kapısına dönüşmüştür. Ermeni simsârlar aracılığıyla Mersin, Marsilya ve Liverpool üzerinden yolculuk yapılmaktaydı.²⁸⁹ 1886 yılında İstanbul'da İngiliz diplomatik himâyesinden yararlanan en büyük grup Osmanlı vatandaşı olan simsârlardı.²⁹⁰

²⁸⁷ Hamid Genç-İ. Murat Bozkurt, Osmanlı'dan Brezilya ve Arjantin'e Emek Göçü ve Göçmenlerin Sosyo-Ekonomik Durumu 1850-1914), *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 2010, Cilt. XXVIII. S: 1, s. 77.

²⁸⁸ İbrahim Serbestoğlu, a.g.t, ss. 188-9.

²⁸⁹ A.g.t., s. 61.

²⁹⁰ Uygur Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 174.

Gayri Müslimlerin Osmanlı ticari hayatındaki hâkimiyetinin en iyi göstergesi, XX. yüzyıl başlarında İstanbul'da kayıtlı 1.000 tüccara ait listedir. Bu tacirlerin sadece yüzde 3'ü Fransız, İngiliz veya Almandı; ama bu ülkeler Osmanlı dış ticaretinin yarısından fazlasının kontrol etmekteydi. Kalan tacirlerin çoğunu gayrimüslimler oluşturuyordu.²⁹¹

1897 yılında Osmanlı Yunan savaşı başlayınca alınan karar gereği Osmanlı Devletindeki Yunan ve bazı Rumların sınır dışı edilmesine karar verildi. Rumların sınırdışı edilmesi bir yandan da İngilizlerin ticari rakiplerinden kurtulması demektir. Diğer yandan ise yabancı tüccarlar iç bölgelerle ticari ilişkilerini sağlayacak simsâr ve aracılarını kaybedeceklerdi. Bunun üzerine diplomatik baskıyı deneyerek iki savaş gemisi İzmir körfezine gönderseler de sonuç alamamışlardır. Çare olarak; İzmir konsolosluk memurları Rum ve Yunanlara İngiliz vatandaşı olduklarına dair, 20 gün içinde 2.626 kimlik ve pasaport dağıtmışlardır. Bu çabaya rağmen, bu kişilerin dışındaki 1.530 kişi sınır dışı edilmiştir.²⁹²

²⁹¹ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İstanbul 2005, s. 194.

²⁹² Orhan Kurmuş, *a.g.e.*, ss. 240-1.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BERAT SUISTİMALLERİNİ VE YABANCILARIN OSMANLI TEBASI ÜZERİNDEKİ HİMÂYECİLİĞİNİ ÖNLEME ÇABALARI

4.1. Tanzimat Dönemine Kadar Berat Konusunda Alınan Önlemler

Gayrimüslimlerin berat ve patente yoluyla ayrıcalık sahibi olmaları sorununa 1722’de III. Ahmet dikkat çekmiştir. Gönderdiği emirle İzmir mollası Midilli, Sakız, Kuşadası, Nakşebare, Miknos, Değirmenlik (Milo), Santron (Santorin), Rados ve Hanya kadılarına; ahidnâmelerle müstemenlere verilen ayrıcalıkların zimmîler için geçerli bir hak olmadığını belirtmiştir. Tercümanlık beratı ve patente alarak vergi vermeme gibi bir hakları olmadığını dikkat çekmiştir. Tercümanlara en fazla iki hizmetkâr sahibi olma izni verilmiş olmasına rağmen, bu sayı beş, altıya varıyordu. Tercümanlık beratları alanlar akrabalarını yanlarında hizmetkârları olarak gösteriyordu. Zimmî tüccarlar yabancı bayrağı altında faaliyet göstererek müstemen ayrıcalıklarından da yararlanıyorlardı. Bu nedenle III. Ahmet, zimmîlerin ellerindeki berat ve patentlere itibar olunmamasını buyurmuştur.²⁹³

III. Mustafa da tahta çıkışıyla berat suiistimallerinin üzerine giderek elçilerin kendilerine tanınan tercüman sayısından fazla tercüman kullanmamalarını, patente dağıtımını ve zimmîlerin, müstemenlere mahsus olan elbiseler giyerek düzeni bozmaları ve mezhep değiştirmelerine dikkat çekmiş, ellerinde yasal belge olmayanların bu hallerinin önlenmesini emretmiştir. Özellikle; zimmîlerin gümrük vergilerini, zimmîlerin verdiği gibi %5 vermek yerine, müstemenler gibi %3 vergi vererek daha fazla kâr yapmak amacıyla, yabancı himâyesine girmelerinin hazineye zarar verdiğini ve bu tür çaba içerisinde olanlara itibar edilmemesini “*dühul ve iltica*

²⁹³ Ahmet Refik, *Onikinci Asr-ı Hicrî’de İstanbul Hayatı*, İstanbul, 1988, s. 74-6.

edip yedlerine patente ve sened” sahibi olanların ellerindeki belgelerin alınmasını söylemişti.²⁹⁴ Fransız ve İngiliz elçiliklerinde hizmetkârların vergiden muaf olduğunu ve elçilerin Osmanlı gayrimüslimlerine patent ve sened gibi ayrıcalıklar tanıyan kâğıtlar verilmesinin önüne geçilmesini istemiştir.²⁹⁵ Tebaadan olan bazı kişilerin vergi vermemek için konsolosluklarda çalıştığı veya patente almakta olduğu, bu gibi faaliyetlerin devlete zararının açık olduğu vurgulanmıştır. Elleri tercümanlık beratı olmayanlara itibar edilmemesi istenmiştir.²⁹⁶

Rusya, Küçük Kaynarca antlaşmasındaki her iki imparatorun da Hıristiyan ve Müslümanlar üzerindeki himâye ve dini liderlik hakkı iddiasıyla himâyecilik faaliyetlerini hızlandırmıştır.²⁹⁷ Rusya Balkanlar’da özellikle Eflak ve Boğdan’da tüccar ve esnafı himâye etmekle kalmayıp, patente kâğıtlarını isteyen her Osmanlı tebaasına dağıtmaktaydı.²⁹⁸ Gün geçtikçe artan suiistimallere karşı, I. Abdülhamit emriyle, 11 Mayıs 1786 Reisülküttap Seyyîd Feyzullâh Efendi yabancı elçilik tercümanlarını Babiâli’ye çağırmıştır. Elçilere verilen notada, İstanbul, Anadolu ve Rumeli’de görevli olan tercümanların giymek zorunda oldukları elbiselerini giymedikleri, ayrıca ecnebi mezheplerine girmekte olduklarını bildirerek tercümanlık beratı olmayanların iddialarının kabul edilmemesini,²⁹⁹ bundan sonra sadece tercümanlara berat verilmesi ve tüccarlara verilmemesi buyrulmuştur.³⁰⁰ Özellikle tercümanların kocabaşılık ve mütesellimlik; elçi ve konsolosların ise kuyumculuk ve sarraflık gibi işler yapan Rum, Ermeni ve Yahudilere berat ve patente dağıttıkları, bu işlerini “yol emri” olarak yürüttüklerini; bunların ise ahitnamelere ters olduğu

²⁹⁴ A.g.e., s. 188-9, İhsan bağış, ss. 34-5.

²⁹⁵ Gülnihal Bozkurt, a.g.e., ss.14-5.

²⁹⁶ BOA. C..HR.. 110/5458, 1172 R 29, (30.12.1758)

²⁹⁷ İlber Ortaylı, *Osmanlı İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*, 2004 Ankara, s. 377.

²⁹⁸ Ali İhsan Bağış, a.g.e., s. 35.

²⁹⁹ A.g.e., s. 36.

³⁰⁰ Ahmet Refik, a.g.e., ss. 74-75.

vurgulanarak bu faaliyetlere son verilmesi istenmiştir.³⁰¹ Sultanın bu tavrına karşı, Rusya ve Avusturya elçileri yaptıkları açıklamada böyle bir kararı tanımadıklarını dile getirirken, Prusya ve İsveç elçileri konunun araştırılmasını istemişlerdir. Hollanda, Fransa, İspanya ve İngiltere Babiâli'yi bu konuda desteklediklerini, fakat kendilerinin ahitnamelerle tanınan hakların dışına da çıkmadıklarını bildirmişlerdir. Rusya ise Babiâli'yi iddialarının asılsız olduğuyla suçlayarak, ilişkilerin daha da gerginleşmesine neden olmuş ve 1787'de Rusya'ya karşı savaş ilanı ile birlikte beratlı sorunu sonuçsuz kalmıştır.³⁰²

Osmanlı tebaası üzerindeki himâyecilik faaliyetlerine ilk ciddi tepki III. Selim'in tahta çıkmasıyla başlamıştır. Selim; ülke sorunlarının temelinde yatan nedenleri görebilmiştir. Müstemenlerin zararının yanında; beratlı tüccarın sahip olduğu ayrıcalıkların ekonomiye ne yönde kötü etkilediği görmüştür. Himâyeci devletlerin anlaşmalarla kendi vatandaşlarına Osmanlı ülkesinde verilen ayrıcalıkları, çeşitli yollarla Osmanlı tebaası gayrimüslimleri tercüman, konsolos, konsolos vekili patente sahibi gibi sıfatlarla ayrıcalıklı konuma getirip, daha sonra bu yollarla iç ticareti ellerine geçirmişlerdir. Ayrıca, yabancıların Osmanlı topraklarında mülk edinme hakları olmamasına rağmen, satın aldıkları emlak ve dükkânları kilise ve manastırlara vakf ediyorlardı. Yabancılarla evlenen gayrimüslim Osmanlı kadınları, yabancı haklarına sahip olduklarını iddia ederek vergi vermekten kaçınınmaktaydılar.³⁰³

Suiistimale yol açan diğer bir hususta, Avusturya ile 1791'de yapılan Zıştovi Anlaşması'nın 8. maddesine göre, savaş öncesi veya esnasında bir taraftan diğer

³⁰¹ Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s. 15.

³⁰² Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, ss. 36-8.

³⁰³ BOA. C.HR..8-385 1206 C 29, (23.02.1792)

tarafa geçen kimseler istedikleri ülkenin tebaası olma serbestisine sahip kılınmıştı. Şayet savaş öncesi Osmanlı reayasından birisi, şimdi Avusturya tebaasında ise, ticaret için geldiği Osmanlı İmparatorluğu'nda, aynen müstemen tüccar muamelesi görecekti. Ancak savaş sonrası “patente” elde ederek müstemen tüccar muamelesi iddiasında bulunan şahıslara katiyen müsaade edilmemesi hususunda vazifeli kimselere emir gönderilmiştir.³⁰⁴

III. Selim'e Halep'te altı konsolos himâyesindeki tercüman ve hizmetkârların yanında ticaretle meşgul 1500 kişinin olduğu bildirilmişti. Yapılan inceleme sonucu zimmîlerin ayrıcalıklardan yararlanmak için gösterdikleri tercüman beratlarının aslında uydurulmuş yol hükümleri olduğu ortaya çıkmıştır. Böylece 10 yıla yakın bir zamandan beri cizye ödemedikleri ortaya çıkmıştır. Yine, Mora, Eğriboz, Midilli, Akka ve Kudüs'de tercüman olarak görünen bazı kişilerin Halep'te ticaret yapan şahıslar olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine, bahsi geçen kişilerin üç gün içinde görevli göründükleri yerlere gitmeleri; aksi takdirde bu haklarını kaybedecekleri bildirilmiştir. Bu durum karşısında Halep Valisine büyük ticari kayıpları olacağını söyleyen tüccarlar, valiye rüşvet teklif etmişlerse de bu istekleri reddedilmiştir.³⁰⁵

III. Selim; devlet için hayati önem taşıyan kurumların düzenlenmesinin yanında, ülke içindeki Müslüman sınıfın da bir şeyler yapmasını dile getirmiştir. Sultan Selim yanındakilere yerli malı kullanmayı, servet sahibi devlet adamlarının gemiler olarak ticaret yapmasını ve böylece dış ticarete Rumlara olan bağımlılığı azaltmak istemiştir.³⁰⁶ Bir yandan da, dış ilişkilerde daha güçlü olabilmek ve

³⁰⁴ BOA, C..HR., 8/385 1206 (1792)

³⁰⁵ Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, ss. 45-6.

³⁰⁶ Musa Çadircı, II. Mahmut döneminde (1808-1839) Avrupa ve Hayriye Tüccarları, *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ed; Osman Okyar, Halil İnalçık, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1977, ss. 237-8.

Avrupa'yı yakından tanımak amacıyla Akdeniz kıyı şehirlerden başlamak üzere gayrimüslimlerden konsoloslar atamaya başlamıştır. Avrupa başkentlerine elçiler göndermiştir. Selim'in bu hamlesini, Avrupa yaklaşık üç yüz yıl önce Osmanlı topraklarında konsolosluklar açarak gerçekleştirmiştir. Avrupa'da açılan konsolosluklar Osmanlı tüccarının çıkarlarını koruyacak ve böylece Avrupa'nın himâyesinden uzaklaşacaklardı. Müstemenlerin iç piyasada faaliyetlerini sürdürebilmeleri için 1802 yılının Temmuz ayında gümrük vergisi ödemeleri kararlaştırıldı.³⁰⁷ Suiistimallerin devam etmesi üzerine, Babıâli 26 Mart 1806'da "tercümanların görevleri dışında başka işlerle uğraşmamalarını" tembihleyen bir nota verip, notaya uyulmaması durumunda, "aksi halde beratlarla tanınan ayrıcalıklara uyulmayacağı" da bildirildi.³⁰⁸

4.1.1. Beratlı Avrupa Tüccarı Kavramının Getirilişi

Babıâli'nin sonuçsuz kalan suiistimalleri önleme çabalarından hemen sonra, III. Selim beratlı tüccarlarla rekabet için "Avrupa Tüccarı" kavramını getirmiştir. Bu ismin tarih olarak ilk 1806 yılında kullanılmaya başlandığı belirtilmektedir.³⁰⁹ Buna göre yabancı himâyesindeki zımmî tüccar eski haklarına sahip olacak ve böylece yerli gayrimüslim tüccar yabancı tüccarla rekabet edecek duruma gelecekti. "Avrupa Tüccarı" olmak isteyenler Divân-ı Hümayun Beylikçisine başvuracak, padişahın onayından sonra, güvenilir iki vekil ile 1500 Kuruş karşılığında berat sahibi

³⁰⁷ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, s. 113.

³⁰⁸ Belkıs Konan, a.g.m., ss. 181-2.

³⁰⁹ Musa Çadırcı, "II. Mahmut Döneminde (1808–1839) Avrupa ve Hayriye Tüccarları" *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071–1920)*, Ed: Osman Okyar, Halil İnalçık, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1977 s. 238.

olabileceklerdi.³¹⁰ Avrupa Tüccarları Rum, Ermeni ve Yahudilerden seçilmekteydi. İstanbul, İzmir, Halep ve Şam tüccarların seçildiği başlıca şehirlerdi.³¹¹ Alınan berat sahiplerinin adı deftere yazıldığından bu tüccarlar “Defterli Tüccarlar” olarak da anılmıştır. Bu girişimle, yabancı himâyesi altında olan bazı tüccarlar Avrupa Tüccarlığına geçmiştir.³¹² Ne var ki; bu uygulama yabancı himâyesini engellemek yerine, Osmanlı Müslüman tüccarının durumunu zımmî ve yabancı tüccar karşısında daha da kötü duruma düşürmekten öteye gidememiştir.³¹³

Sultan Selim, devam eden berat suiistimallerine son vermek amacıyla 19 Ocak 1806 tarihinde elçiliklere gönderdiği notada, beratlıların kanun hükümlerine uymalarını istemiştir. Cemaat liderlerine, Avrupa tüccarlığıyla gayrimüslimlere ticari işlerinde gereken kolaylığın sağlandığı ve beratlıların koruyucu beratlarından vazgeçmesi ya da beratlarında yazılı olan kanuni ikamet yerlerinde yaşamları istenmişti. Bu notada asıl hedef olan Rus yetkililerdi. Babîâli özellikle Rus büyükelçisi d’Italinsky’yi uyarmıştır. Çünkü Ruslar Osmanlı tebaasını himâye etmeye devam ediyordu. Avusturya ve Prusya elçileri ise bu kararın daha önce verilen ayrıcalıklarla çeliştiğini iddia ediyorlardı.³¹⁴ Fransa maslahatgüzarı Ruffin ise Babîâli’nin yirmi yıldır beratlılara karşı sürdürdüğü bu anlamsız yasağına bir son vermesini istiyordu. Bunu takip eden Mart ayında Babîâli tercümanların görevleri

³¹⁰ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, ss. 113-4; T.Naff, a.g.m., s. 302.

³¹¹ BOA. HAT, 488-23951, 1244 Z 29; (02.07.1829)

³¹² BOA. HR. MKT. 167/1, 1273 Ra 18,(16.11.1856), (Fransa himâyesine girdiği halde eski tabiiyetine dönmek isteyen Trablussamlı tacir Yakub Beryoz'a Berat-ı Ali verilerek Avrupa Tüccarı olması)

³¹³ Musa Çadırcı, *a.g.e.*, ss. 113-4, T.Naff, a.g.m., s. 302.

³¹⁴ Salâhi Sonyel, a.g.m., s. 362.

dışında başka işlerle uğraşmamalarını tembihleyen bir nota daha vermiş, “aksi halde beratlarla tanınan ayrıcalıklara uyulmayacağı” da bildirilmiştir.³¹⁵

Fransız maslahatgüzarı ise devletin önleme çabalarına rağmen, berat satmaya bir yerde mecbur oldukları yoksa bu mesleğin hiçbir cazip yönünün kalmayacağını iddia etmiştir. Berat satan bir elçi görevinden ayrılırken 100.000 kuruş gibi bir para kazandığını belirtmiştir. Babiâli'nin bütün bu çabalarının himâyeci devletler açısından ne ifade ettiği, Napolyon'un gönderdiği talimatta kısa ve öz olarak, bunca zamandır devam eden berat suiistimallerinin bundan sonra da devam etmesinin normal olduğu, kaldırılmasının gereksiz olduğunu vurgulamıştır.³¹⁶

Babiâli'nin berat suiistimallerine karşı tavrına ilk başta tepki gösteren Fransa daha sonra Napolyon'un Rusya yenilgisi sonrası fikrini değiştirmiştir. Uluslararası alanda yalnız kalmamak adına 1806'da İstanbul'a elçi gönderen Fransa, berat suiistimallerine karşı Babiâli'ye desteğini bildirmiştir. Ancak elçi, Babiâli'nin diğer devletlere de beratlı imtiyazı tanımamasını, Rus bayrağı altında Osmanlı tebaasının seyr-u sefer yapmamasını ve dört yıl önce Rus himâyesine girmiş olanlar dışında başka Rum ve Ermenilerin de Rus himâyesinde tanınmamasını istemiştir. Bu istekler zaten Osmanlı hükümetinin arzularıyla paralellik taşıdığı için hemen kabul edilmiştir. İngiltere büyükelçisi Arbuthnot, Osmanlı hükümetinin bu uyarısı karşısında 5 Mayıs günü Dışişleri Bakanı Charles James Fox'a, Osmanlı hükümetinin haklı olduğunu söylemekteydi. Ancak o da özellikle Rusya'yı suçlamıştır.³¹⁷

³¹⁵ Belkıs Konan, a.g.m., ss. 181-2.

³¹⁶ Ali İhsan Bağış, a.g.e., ss. 78-81.

³¹⁷ A.g.e., ss. 81-7.

Rusya'yla ise Haziran 1806'da, Osmanlı tebaasından olup, üç sene Rusya'da ikamet edenler haricindekilerin Rus tebaası sayılmayacakları olumlu bir ortamda başlamasına rağmen sonuçsuz kalmıştır. İngiltere ile 1809 yılında yapılan Kale-i Sultaniye Antlaşması uyarınca, İngiltere Osmanlı tebaasından hiç kimseye berat ve patente vermeyeceğini taahhüt etmiştir. Arkasına Fransa ve İngiltere'nin desteğini alan Babîâli, Rusya'nın himâye faaliyetlerini engelleme çabalarını hızlandırmıştır.³¹⁸

Nihayetinde pek çok Osmanlı tebaası gemilerindeki Rus bandırasını indirerek, Osmanlı bandırası çekmişlerdir. Buna rağmen devletin içinde bulunduğu malî ve siyasi durumundan dolayı değişen dengeler nedeniyle, II. Mahmud'un iktidarında da himâye suiistimalleri devam etmiştir. Özellikle Cezayir-i Bahr-i Sefid'de bulunan adalar ve sahillerdeki konsolosluklarda Osmanlı tebaası, konsolos vekilliği yapmaktaydı. Yine pek çok Osmanlı reayası patente ve pasaport almışlardı. Burada ecnebilerin Osmanlı topraklarında emlak ve arazi sahibi olmaları yasağı manastır ve kiliselere emlak vakfederek delinmekteydi. Bu tür uygulamalara itibar edilmemesi istenerek, ellerindeki patente ve cizye belgeleri alınarak cizyelerin toplanması buyrulmuştur.³¹⁹ 1812 yılında da Divân-i Hümayun kaleminden Mehmed Arifi Efendi'nin İzmir'de yaptığı tahkikat sonucunda 130 reayanın Fransa, İngiltere, Avusturya ve Rusya himâyesine girdiği tespit edilmiştir. Bu kişilerin patenteleri iptal edilerek, tekrar zımmî statüsüne dönmeleri sağlanmıştır.³²⁰

Avrupa tüccarlığı istenen sonucu tam vermese de uzun yıllar devam etmiştir. Yine de Avrupa Tüccarlığından istenilen sonuç alınamamıştır. Sultan Selim'in stratejik hatası belki de Avrupa Tüccarlığı gibi bir hamle yerine, II. Mahmud'un daha

³¹⁸ Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company*, Humphrey Milford 1935, s. 191.

³¹⁹ BOA. HAT, 509/25014 D, 1226 Ra 23, (17.04.1811)

³²⁰ BOA. C..HR..60/2996, 1228 C 25, (25.06.1813)

sonra başlatacağı “Hayriye Tüccarı” kurumunu kurmamasıydı. Böylelikle himâye altında yükselen gayrimüslimlerin karşısına doğrudan devletin himâyesindeki Müslüman tüccar çıkarılmış olacaktı.

4.1.2. Berath Hayriye Tüccarı Kavramının Getirilişi

Napolyon harpleri sona erince, Osmanlı gayrimüslim tüccarlarla Batılı tüccarları arasında çatışma ciddi bir boyut kazanmıştı. Belirtildiği gibi, kapitülasyonlardan istifade eden yabancılar memleketin lisanını, kültürünü bilen ve dış ticareti nizamlayan görevlileri tanıyan gayri Müslim aracılara itimat ediyorlardı. XVIII. yüzyılın sonuna doğru dış ticaretin çoğu yabancı tüccarların kontrolü altına girmiştir. Fakat XIX. yüzyılın ilk yıllarında imparatorluğun her yerinde bu gayrimüslim aracılar üstün konuma gelmekteydiler. On yıllarca sonra gayrimüslimler genişleyen Avrupa ticaretini kendilerini koruyan Avrupalıların elinden almışlardır.³²¹

Bu dönemde de berat ve patente dağıtımına ve kullanımına karşı önlemler alınmaktaydı. Haziran 1809’da Osmanlı yönetimi tercüman ve diğer hizmetlilerin tayini ile ilgili olarak yabancı elçiliklerden berat ve patent almalarını yasakladı.³²² Elçilik ve konsolosluk çalışanları, ayrıcalıklarının anlaşmalarla verildiği öne sürerek düzenlemelere itiraz etmekteydiler. Pasaport, berat ve patente sahiplerinin üzerine gidilmeye başlandı.³²³ Yapılan incelemeler üzerine yabancı ülkeler adına konsolosluk

³²¹ Donald Quataert, *a.g.e.*, ss. 957-8.

³²² Sezai Balcı, *a.g.t.*, s. 39.

³²³ BOA. HAT 509 25014 D, 1226 Ra 23, (15.06.1811)

veya konsolosluk vekilliği yapan bazı reayanın belgeleri alınmış ve cizye talep edilmiştir.³²⁴

II. Mahmut, 1812’de bazı bölgelerde ticaretle uğraşan zimmîlerin patentlerini iptal etmiş; ayrıca Selim’in getirdiği “Avrupa tüccarı” kavramına karşı Müslüman tüccara “Hayriye tüccarı” statüsüne geçme izni vermiştir. Müslüman tüccara tanınan bu ayrıcalığın tarihi konusunda bir kesinlik bulunmamakla birlikte, Müslüman tüccarın şikâyetlerinin yer aldığı bir “Hayriye Tüccarı Beratı” adı altında 1810 tarihi olabileceği görüşünü desteklenmektedir.³²⁵ Hayriye tüccarı olmak isteyenler, Divân-ı Hümayun Beylikçisine birer dilekçeyle başvurup, buldukları bölgedeki kadı ve yöneticilerden aldıkları iyi hal kâğıdı ve iki kişinin kefaletlerini gösteren bir belge ve 1200 Kuruş berat harcı ödeyerek ayrıcalıklı oluyorlardı. İstanbul’daki işlerini gördürebilmeleri için onlar da bir şebender ile iki muhtar bulundurabiliyorlardı. Bunların cürüm ve kabahatleri görülmedikçe azledilmeleri yasaktı. Müslüman tüccarlar da isteğe bağlı olarak iki hizmetkâr bulundurabilme hakkına sahiptiler.³²⁶ Hizmetçi, şebender ve muhtarlar da imtiyazlardan yararlanabilmekteydiler.³²⁷ Hayriye tüccarı olan kişinin ölmesi durumunda, büyük oğlu beratı alarak tüccarlığa devam edebilmekteydi; ya da taliplerden birine berat devredilebilmekteydi.³²⁸ Hayriye Tüccarları faaliyetlerine başlarken, İzmir’de 130 mâhminin usulsüz yasadışı yollarla elde ettikleri patente ve pasaportları İzmir mahkemesinin kararıyla iptal edilmiştir.³²⁹

³²⁴ BOA. HAT 509 25014 E, 1226 R 13, (07.05.1811)

³²⁵ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c. I, İstanbul 1918, ss. 680-1, Musa Çadırcı, a.g.m, s. 238.

³²⁶ BOA. A.}DVN. 158/4, 1277 R 28, (13.11.1860)

³²⁷ Musa Çadırcı, a.g.m, s. 239.

³²⁸ Ali İhsan Bağış, s. 99.

³²⁹ BOA, C. HR, 60/2996, Arz Tezkiresi, 1228 C 25, (25.06.1813)

Yunanistan'ın 1829'da bağımsızlığını kazanmasıyla daha önce patente veya berat sahibi olan zimmîler, özellikle Yunanistan ve Rusya himâyesinde olanlar uyruk değiştirmeye başlamışlardır.³³⁰ Bu açıdan toprak kayıpları sadece sınırların daralması değil, aynı zamanda içerideki gayrimüslim nüfusun da devlete olan bağlılığını iyice azaltmıştır. Artan patente dağıtımına karşı, 1830 tarihli Amerika ile yapılan anlaşmanın beşinci maddesinde, Amerika elçi, konsolos ve konsolos vekillerinin Osmanlı tebaasına patente vermemesi açık olarak anlaşmada belirtilmiştir.³³¹

Bu çalışmalara rağmen Hayriye tüccarından istenen verim alınamamış ve 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşmasıyla, Avrupa ve Müstemen tüccara karşı daha da zayıf düşen Hayriye tüccarı ticari alanda etkisini kaybetmiştir. Tanzimat sonrası eksikliği hissedilen Müslüman burjuvazinin eksikliği de bunu kanıtlar niteliktedir.³³²

4.2. Tanzimat Döneminde Alınan Önlemler

Klasik dönemde hâkim millet olarak Müslümanlar Osmanlı toplum yapısında piramidin üst kısmını oluştururken Tanzimat'tan sonra sanki bu piramit tersine dönmüştür. Batılı devletlerin himâyesinde yeni doğan ticari sınıf tepeye yerleşmiştir. Daha önce hayat tarzı, meskeni ve kıyafeti ile Müslümanlardan pek farklı olmayan reyâ bu dönemde başkalaşmıştır. Kahve ve bakkalları ile Rum, modası ile Fransız, paltosu ile İngiliz, birahaneleri ile Alman, musikisi ile İtalyan ve İspanyol, bekçisi ve hamalı ile Türk bir İstanbul meydana çıkmıştır. Eskiden haraç ödeyen zümre bu

³³⁰ BOA. HAT, 717-34220, 1247 B 21, (26.12.1831); Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. III., s. 175.

³³¹ *Muahadat Mecmuası*, c.2, s. 5.

³³² Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, s. 99.

dönemde İstanbul'un Beyoğlu, İzmir'in Kordon vb. yerlerin sakinleri olarak dik başlı yürümeye başlamıştır.³³³ Şükrü Hanioglu da, bu sürecin Napolyon Savaşlarıyla ivme kazanarak 1820-60 yılları arasında artış gösterdiğini, bu evreyi 1830-60 yılları arasındaki ticari faaliyetlerle zenginleşen orta sınıfın daha fazla kurumsallaşmaya giderek okul, yardım kuruluşları, kafeler ve hatta spor merkezleri açarak kendilerini daha da fazla toplum hayatında göstermeye başladıklarını ifade etmiştir. Osmanlı'nın zayıflaması ve Avrupa'yla güçlü ticari ve kültürel bağları bağımsızlığa giden yola zemin hazırlamıştır.³³⁴

Gayrimüslimlerin toplumda değişen statülerinin sebebi olan berat ve patentlere karşı girişilen mücadele, tabiiyet değiştirmeleri de gün geçtikçe artırmaya başlamıştır. Normal şartlarda tabiiyet değiştirme, bir vatandaşın hakkıdır. Nitekim; konumuz açısından önemi bu kişilerin taabiiyet değiştirdikten sonra da Osmanlı toplumunda yaşamları ve hayatlarını, işlerini ve ticari ilişkilerini olageldiği üzere devam ettirmeleridir.

Yabancı ayrıcalıklarına sahip olma ile başlayan süreç yabancı vatandaşlığına geçişi doğurmuştur. 1841 yılında mahkemede yargılanan bir zimmî, duruşmanın ertelenmesi üzerine, ikinci duruşmaya Rus vatandaşı sıfatıyla duruşmaya katılmıştır.³³⁵ Bu tür gayrimeşru yollarla tabiiyet değiştirme oldukça sık rastlanan bir durum haline gelmiştir. Tabiiyet değiştirmek isteyen Rumlar, Atina'da bu tür işler için kurulmuş olan acentelere başvuruyorlardı. Böylece kapitülasyonların verdiği

³³³ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, a.g.m., ss. 642-3.

³³⁴ Şükrü Hanioglu, *The Young Türk Legacy and Nation Building*, London 2010, ss. 67-8.

³³⁵ Enver Ziya Karal, a.g.e., C. III., s. 175.

haklardan ve artık Osmanlı yönetiminin sıkı denetiminde olan berat ve patente kâğıtlarıyla uğraşmak zorunda kalmıyorlardı.³³⁶

Babîâli'nin tabiiyet değiştirmeler karşısında tamamen eli kolu bağlı kalmıştır. Devlet, hem zimmîlerin yönetimini kaybetmiş hem de vergi gelirlerinden mahrum kalmıştır. Vatandaşlıktan çıkanlar Osmanlı vatandaşlarının tüm haklarına sahip olurken vergi, askerlik gibi yükümlülüklerinden de muaf olmaktadır. Askerlik yapan Osmanlı tebaası ise ticari hayattan uzak kalıyor ve Osmanlı ekonomisinde yabancı tüccar hâkimiyeti devam ediyordu. Devletin tebaası ile arasında artan uçurum nedeniyle Müslüman ve gayrimüslim kesimde itibarı zayıflamaktaydı. Tanzimat Fermanı ile içerideki bu eşitsizliğe de bir çare bulunması amaçlanmaktaydı. Fermanın getirdiği, adaletli vergi sistemi, askerlik süresinin belli bir süreyle sınırlandırılması, müsadere sisteminin kaldırılması, kimsenin yargılandırılmadan cezalandırılmaması ve özel mülkiyete sınır getirilmesinin kaldırılması gibi kararlar alınmıştır. Ne var ki; alınan kararları uygulayacak kadrolara sahip olunamamıştır. Gayrimüslimler özellikle askerlik yapmaya yanaşmıyorlardı. Örneğin; Nüfus tahriri yapılan Sayda eyaletinde, gayrimüslimler, yabancı himâyesine sığınarak askerlik görevinden kaçmaktaydılar.³³⁷

Girişimlerin sonuçsuz kalması ve tabiiyet değiştirmeler üzerine, I. Abdülmecit döneminde elçiliklere o güne kadar suiistimler hakkında yapılan en sert uyarı gönderilerek, tarih boyunca belli anlaşmalarla yabancılara Osmanlı ülkesinde

³³⁶ Karal; bu yollarla Yunanistan'ın nüfusunun 1831'de nüfusu 750.000 iken birkaç yıl içinde 1.056.000'e yükseldiğini söylese de, bu bilgi tabiiyet değiştirip Osmanlı'da kalanlar mı yoksa Yunanistan'a göçenlerle mi arttığı soru işareti olarak kalmaktadır. Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, C. III. ss. 175-6.

³³⁷ BOA. A. }MKT.UM., 7/71, 1266 Ra 22, (05.02.1850)

verilmiş olan belli başlı ayrıcalıkların, gayrimüslim Osmanlı reayası tarafından tabiiyet değiştirme yoluyla suiistimal edilerek ayrıcalık sahibi olunmaya çalışıldığı belirtilmiştir. Yabancıların statüsünün istisna olduğu, reayanın yükümlülüklerden kaçmak amacıyla bu tür girişimlere girdikleri, bir toplumda düzenin kurulabilmesi için kanunların herkese uygulanabilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu tarihten itibaren yabancı bir ülkenin tabiiyetine geçtiğini iddia edenlerin 3 gün içerisinde ülkeyi terk etmeleri, Osmanlı Devleti'nde yaşayan akrabalarından miras haklarının olmadığı ve Osmanlı Devleti'nde bulunan mallarını satmaları gerektiği açıkça dile getirilmiştir.³³⁸ Bunun üzerine Babî'î'nin 1852'de yabancı temsilciliklere gönderdiği bir nota ile de himâyeciliğe artık bir son verilmesi istenmiştir.³³⁹ Ertesi yıl Kaptan-ı derya Mehmet Paşa'ya verilen hükümle denizlerde ve Oniki Ada'da Rus tabiiyetine geçen, bayrağı altında ticaret yapanların bundan vazgeçmesi ve yetkililere bu tür ayrıcalıklara sahip olduklarını iddia edenlere taviz verilmemesi buyrulmuştur.³⁴⁰ Uyarılara rağmen, tebaayı himâye etmeye devam eden Yunan konsolos vekili bu hareketinden dolayı engellenmiştir.³⁴¹

1858 tarihinde yabancı sefaretlere gönderilen emirde, ecnebi memurların özellikle İngiliz konsoloslarının, Osmanlı tebaasını himâye etmesinin ve devletin işlerine karışmasının devletin düzenini bozduğu, işlerinde tek yetkilinin Osmanlı organları olduğu ve buna artık son verilmesi gerektiği tekrarlandı.³⁴² Örneğin; aralarında koyun ve keçi derisi alacağı nedeniyle husumet bulunan Usta Matis ve

³³⁸ İlhan Unat, *Türk Vatandaşlık Hukuku (Metinler-Mahkeme Kararları)*, Ankara 1966. ss. 1-3

³³⁹ Gülnihal Bozkurt, *Azınlık İmtiyazları- Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s. 20.

³⁴⁰ BOA. İ.MVL. 290/11600, 1270 S.21 , (23.11.1853)

³⁴¹ BOA. HR.MKT. 145/24, 1272 Ş 29, (05.05.1856)

³⁴² BOA. HR.MKT. 210/31, 1274 S 16, (06.10.1857); BOA. A.}MKT.UM..323/17, 1275 M 15, (25.08.1858), A.}DVN.DVE.11/26, 1258 Ca 19 (Belçika Devleti'nin bu yasağa uyacağına dair)

Haha Miko adlı vatandaşlardan, Haha Miko Avusturya himâyesinde olması nedeniyle olaya Avusturya Konsolosu da müdahale etmiştir. Babiâli, konsolosa bunun bir iç ticaret olduğunu ve müdahale etme hakkının olmadığını söyleyerek uyarmıştır.³⁴³

Ali paşa, 14 Eylül 1860'da elçiliklere gönderdiği notada artık yeni mâhmi kabul edilemeyeceği ve bu gibi iddialarda bulunanların ülkeden kovulacağını ifade etmiştir.³⁴⁴ Aynı yıllarda, Amerikan orta elçiliğinin tahminine göre yaklaşık 700.000 nüfuslu İstanbul'da 50.000'e yakın himâye vesikasına sahip kişi bulunmaktaydı.³⁴⁵ Osmanlı vatandaşı olduğu halde mahmilik iddiasında bulunanların resmi işlerde vekâletlerinin kabul edilmemesi kararı alınarak bu tür girişimler engellenmeye çalışılmıştır.³⁴⁶

Ali paşa 24 Nisan 1862'de büyük devletlerin sefirlere verdiği bir notada;

*“ma'ât-te'essüf şunu da 'ilaveye mecburuz ki ekseriyyâ konsoloshaneler kendi hidmetcileri diye ba'zı yerlileri himâye itmeye kıyâm iderler halbûki hiçbir vakt bu 'ünvân tahtında hidmet itmeyüp konsoloshanlere münâsibi olmayan diğerk sanâyi' ile iştiğal iderler ve yalnız nüfûz-ı hüküm-rânî-i Osmanîden âzâde kalmak üzere mahmîler defterinde kaydedilmişlerdir”*³⁴⁷

diyerek durumu açıklamıştır. Bunun üzerine bu suiistimallerin kaynaklandığı konsolosluklara bir düzen getirmek amacıyla “Konsolosluk Nizamnamesi” yayınlanmıştır

³⁴³ BOA. HR.MKT. 235 5, 1274 Ş 29, (14.04.1858)

³⁴⁴ Gülnihal Bozkurt, *Alman İngiliz Belgelerinin ve Siyasi gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839–1914)*, Ankara 1996, s.146; Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, “Zimmi Esnaf ve Tacirlerin Yabancı Devlet ve Vatandaşlığı İddialarının Osmanlı Hukukuna Etkisi”, *Osmanlıdan Cumhuriyete Esnaf ve Ticaret*; İstanbul 2012, s. 116.

³⁴⁵ Salahi Sonyel, a.g.m., s. 367.

³⁴⁶ BOA. HR.MKT. 375/87, 1277 L 20, (01.05.1861)

³⁴⁷ Mehdi Fraşirli, a.g.e., s. 35; BOA. HR.TO.487/58, (18.06.1863) Notadan sonra; Hariciye Nezaretinden Avusturya Devleti maslahatgüzarına 18 Haziran 1863 tarihinde gönderilen tezkerede; Hersek'teki Avusturya konsolosunun Liyoşka karyesindeki 365 kişiyi himâye etmekte olduğunu ve himâye edilenlerin de ellerinde belge olmadan bunu iddia ettiği belirtilmiştir.

4.3. 1863 Konsolosluk Nizamnamesi

9 Ağustos 1863'te yayınlanan Konsolosluk Nizamnamesi ile konsolosların bulundurabilecekleri tercüman ve yasaqçı sayısı belirlenirken, Osmanlı uyruğu birinin koruma olabilmesi için o ülke otoritelerince devamlı bir işte görevlendirilmiş olması şartı getirilmiştir. Osmanlı vatandaşlarının yabancı ülke konsolosluklarında vekil ve ajan olmaları yasaklanmıştır. Yabancı diplomatların Osmanlı tüccarı üzerinde himâye iddia hakları yasaklanmıştır. Yerliden konsolos ve konsolos vekili atanması yasaklanmıştır. Konsoloslukta çalışan ve korumadan yararlananlar da, bu haklarından sadece kendileri görevleri süresince yararlanabilecek ve ölümleri durumunda, ailelerine bu haklar devr edilemeyecekti. Nizamnamenin 9. bendinde, konsolosluklarda çalışacak olanların, Osmanlı idarelerinin izni alındıktan sonra görevlerine başlamaları ve hiçbir yargı ve vergi muafiyetlerine sahip olamayacakları vurgulanmıştır. Nizamname ile kavvâsların askerlik yapmaları zorunlu olmuştur.³⁴⁸ Ne var ki; konsolosluk çalışanlarının askerliklerini bedenlen veya bedelen yapmaları veyahut tamamen muaf olmaları hep tartışma konusu olmaya devam etmiştir.³⁴⁹ Kavvâsların sayılarına sınır getirilmiş, başkonsolosluklar ve eyaletlerdeki konsolosluklarda 4'er kavvâs, genel konsolosluklarda ise 3 kavvâs bulundurulması kararı alınmıştır. Bu miktardan fazla konsolosluklarda çalışan istihdam edilmesi durumunda ise bu kişilerin hiçbir ayrıcalığı olmadan çalıştırılması kararlaştırılmıştır.³⁵⁰

³⁴⁸ “Memalik-i Mahruse-i Şahanede Bulunan Düvel-i Ecnebiyye Konsoloslukları Hakkında Tanzim Kılınan Nizamname” *Düstur*, s. 773-75.

³⁴⁹ BOA. MV. 49-4, 1307 Ra 25, (19.11.1889) BOA. MV. 50-46, 1307 C 05, (27.01.1890)

³⁵⁰ “Memalik-i Mahruse-i Şahanede Bulunan Düvel-i Ecnebiyye Konsoloslukları Hakkında Tanzim Kılınan Nizamname” *a.g.e.*, s. 773-75.

4.3.1. Konsolosluk Nizamnamesi'nden Sonraki Süreç

Nizamnameden sonra yapılan bir değişiklikle konsolosluklarda görevli imtiyazlı tercüman ve yasakçıların ticari faaliyetlerle uğraşmaları yasaklanmıştır.³⁵¹ Konsolosluklarda çalışan Osmanlı vatandaşları zımmî tercümanlar için 8 Eylül 1883'te çıkarılan kanunla askerlik yükümlülüğü ya da bedelini ödeme ve vergi vermeleri kararlaştırılmıştır. Bu kararın aksi yönünde askerlikten ve vergilerden muaf tutulma gibi elçilik ve konsoloslardan istekler olmuşsa da sonuçsuz kalmıştır.³⁵² Midilli Almanya Konsolos vekâletinde çalışan yerli tebaanın temettü vergisi vermedikleri sürece resmi olarak tanınmayacakları konsolosluğa bildirilmiştir.³⁵³ 1899 tarihinde Osmanlı tabasından olup da konsoloslukta çalışan memurlar ve diğer tercüman ve kavvâsların temettü vergisi vermelerinin hukuki olarak mümkün olup olmadığının hukukçular tarafından tespit edilmesi istenmiş³⁵⁴, beş aylık bir süre sonunda alınan karar gereğince konsolosluklarda çalışıp ticaret yapan Osmanlı tebaasından temettü vergisi alınmaması konusunda sefaretlerle anlaşmaya varılmıştır.³⁵⁵

Konsolosluk nizamnamesiyle konsolosluklarda görevleri süresince ayrıcalıklı olanlara “*muvakkat mâhmi*” denilmiştir. Bu kavramının getirilmesinden sonra 15 Ağustos 1898'de konsolosluklarda çalışmakta olan Osmanlı tebaası tercümanların, Vilayet Nizamnamesine aykırı olduğu gerekçesiyle görevlerinde buldukları süre

³⁵¹ BOA. HR.HMS.İŞO. 167/24, 1302 L 14, (27.07.1885); BOA. HR.HMS.İŞO. 167/24, 1302 L 23, (05.08.1885)

³⁵² BOA. DH.MKT. 1705/22, 1307 B 12, (04.03.1890); BOA. DH.MKT. 750/74, 1321 Ca 19, 19 Ca 1321 (13.08.1903)

³⁵³ BOA. BEO 968/72566, 1315 M 23, (24.06.1897)

³⁵⁴ BOA. BEO, 1328/99584, 1317 S 13, (23.06.1899)

³⁵⁵ BOA. BEO, 1396/104640, 1317 B 02, (06.11.1899)

boyunca muhtarlık ya da muhtarlık azalığı gibi görevlerde bulunmaları veyahut seçimlerinde oy kullanmaları yasaklanmıştır.³⁵⁶

1867 yılında yapılan yeni bir düzenleme ile de “*Tebaa-yı Ecnebiyenin Emlâke Mutasarrıf Olmaları Hakkında Kanun*” ile yabancılara Osmanlı ülkesinde gayrimenkul sahibi olmalarının önü açılmıştır. Kanunun mâhmiler açısından önemi ise daha önce Osmanlı vatandaşı olup da vatandaşlıktan ayrılanların, gayrimenkul sahibi olmalarının yasaklanmasıydı. Eskiden yabancıların haklarından yararlanmak amacıyla tabiiyet değiştirenler, yeni düzenlemeyle tabiiyetleri nedeniyle eskiden sahip oldukları haklardan da mahrum olmuşlardır.³⁵⁷ Bu kanunla amaçlanan; yabancıların yerli tebaayı himâye ederek, onlarla evlenerek veyahut kiliselere mallarını vakf ederek mal sahibi olmamalarını sağlamaktır. Böylece yerlilerin himâye edilmesinin de önüne geçilebilmesi düşünülmüştür.

4.4. Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi

Yapılan düzenlemeler ve alınan önlemlere rağmen devam eden tabiiyet değiştirmeleri önlemek amacıyla, 23 Ocak 1869 yılında Tabiiyet-i Osmaniye kanunnamesi çıkarılmıştır.³⁵⁸ Osmanlı Devleti’nin ilk ve son “Vatandaşlık Kanunu” olan kanunname 1 Ocak 1929’a kadar yürürlükte kalmıştır.³⁵⁹ Gayrimüslim tebaa daha önceleri müstemenlerin ayrıcalıklarından yararlanmak amacıyla berat veya

³⁵⁶ BOA. BEO, 1176/88193, 1316 Ra 27, (13.10.1898)

³⁵⁷ Gülnihal Bozkurt, ABD Vatandaşlığı İddiasında Bulunan Osmanlı Vatandaşlarına Dair Bazı Amerikan Belgeleri, *Prof.Dr. Jale G. Akipek'e Armağan*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Konya, 1991. s. 178.

³⁵⁸ “Tâbiyet-i Osmaniye Kanunnâmesi”, *Düstur*, I. Tertip, I. Cilt, ss. 16-8, Aybars Pamir, *a.g.e.*, s. 107.

³⁵⁹ Cihan Osmanağaoğlu, *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi*, İstanbul 2004, s. 90.

patente kâğıtlarıyla yabancı devletlerin himâyesine girerken, son zamanlarda Yunanistan'ın bağımsızlığı, Balkanlardaki isyanlar ve berat suiistimallerinin üzerine gidilmesinden dolayı iş tabiiyet değişikliğine kadar varmıştır. Bütün bu kargaşanın temelinde gayrimüslim tebaanın askerlik ve vergilerden muaf olması amacıyla yasal boşlukları kullanmaya yönelmeleridir. Yani sonradan kazanılan vatandaşlıktır. Tabiiyet değişikliği de bu sürecin son aşamasıdır. Osmanlı iç hukuku ve yabancılar hukukunun çatışma içine girdiği bu dönemde, artık daha net ve kesin hükümler içeren, tabiiyet sorununa son verecek nitelikte Tabiiyet-i Osmaniye kanunnamesi hazırlanmıştır. Dokuz maddeden oluşan kanunname özetle şu hükümleri getirmiştir: Ülkede ikamet eden herkes Osmanlıdır, yabancı tabiiyetinde olan bunu ispatlamalıdır, başka bir ülke tabiiyetine geçecek olan, Osmanlı kurumlarından izin almadıkça yeni tabiiyeti hükümsüz olacak ve Osmanlı vatandaşı sayılacaktır.³⁶⁰

Tabiiyet Kanunu, temel olarak Osmanlı vatandaşlığının kazanılmasını kan esasına (*Jus sanguinis*) dayandırırken, istisna olarak 2. maddede anne babası yabancı olan, Osmanlı topraklarında doğan kişiye, reşit olduktan sonra üç sene içinde Osmanlı tabiiyetine geçebilme seçeneği sunmuştur. Bu, toprağa bağlı (*Jus soli*) olarak tabiiyet kazanma olarak adlandırılmaktadır. Kanunnamenin 9. maddesinde ise yine toprağa bağlı olarak Osmanlı ülkesinde yaşayan herkes Osmanlı vatandaşı olup, bu şekilde muamele edilir, ibaresi bulunmaktadır. Görüldüğü gibi Osmanlı hukukunda vatandaşlık ya kan bağıyla (*Jus sanguinis*) ya da toprağa bağlı (*Jus soli*) olarak kazanılmaktadır. 9. maddeyle de Osmanlı sınırlarında yaşayan herkes Osmanlı vatandaşı sayılmıştır. Kanunname, Osmanlı vatandaşlığını düzenlediği gibi,

³⁶⁰ “Tâbiyet-i Osmaniye Kanunnâmesi”, *a.g.e.*, I. Tertip, I. Cilt, ss. 16-8.

vatandaşlıktan çıkma, çıkarılma (ıskat), evlilik yollarıyla kaybedilmesini de düzenlemiştir.³⁶¹

4.4.1. Tabiiyet Esasına Göre Ülkeler

Osmanlı Devleti ile diğer devletler arasında yaşanan vatandaşlık sorunun altında gayrimüslimlerin himâyesinin yanında, ülkelerin vatandaşlığa kabuldeki koşulları da etkiliydi. Kan esasına dayanan vatandaşlığı savunan devletler temelde bunu feodaliteye karşı bir tepki olarak ortaya atmışlardır. Bu esas, göçe müsaade eden memleketler tarafından kabul edilmiştir. Bu tür devletlerin birçok farklı ülkeye dağılmış tebaası bulunduğundan, bunların kendine bağlı kalması ülke çıkarları açısından önemlidir. Bu ülkeler Almanya, Avusturya, Macaristan, Estonya, Norveç, Felemenk, İsviçre'dir. Toprak esası ise göç alan ülkelerde daha ziyade revaçtadır. Arjantin, Bolivya, Ekvator, Guatemala, Nikaragua, Panama, Paraguay, Peru, Şili, Uruguay ve Venezüella'dır. Doğum esasına göre vatandaş kabul etmekle beraber, kan esasına da kısmen önem vermekte olan ülkeler ise Birleşik Amerika Devletleri ve İngiltere'dir. Kan esasını asıl olarak kabul etmekle beraber, toprak esasına da ehemmiyet veren devletler: Belçika, Fransa, İspanya, İsviçre, İtalya ve Polonya'dır.³⁶²

Osmanlı'da uygulanan yasaların örnek alındığı ülkelerden biri olarak Fransa'da ise Fransız Devriminden sonra modern anlamda tabiiyet geçerli olmuştur. Fransız vatandaşı olmak için Fransa'da doğmuş olmak, anne babanın Fransız olması

³⁶¹ Mahmut Fuat, *Tabiiyet*, Nişan Berberyan Matbaası, İstanbul 1312, ss. 75-83.

³⁶² Osman Fazıl Berki, "Çift Tabiiyet", *A. Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, S: 1-4, 1947, ss. 348-351.

ve daimi ikametgâhın Fransa’da olması başlıca şartlardandı. Tabiiyete geçebilmek için de Fransa’da belirli bir süre yaşamış olmak gerekiyordu. Bu süre 1791 düzenlemesi ile beş yıl iken, 1793’te bir yıl, 1795’te de yedi yıl Fransa’da yaşamış olma koşulu getirilmiştir. Ayrıca Fransız bir kadınla evlenmek, bir yaşlının ya da çocuğun bakımını üstlenmek, çocuk evlat edinmek, mülk ve meslek sahibi olmak da Fransa vatandaşlığına girmek için dikkate alınan diğer hususlardı. Ayrıca devrim döneminde bir yıldan fazla bir süre Fransa dışında kalmak da Fransız vatandaşlığından çıkartılma gerekçesi kabul edilmekteydi.³⁶³

Tabiiyet değişikliklerinde dikkate değer bir nokta da İngiliz vatandaşlığına geçen bir kişi, Osmanlı topraklarında ikamet ederken, İngiliz vatandaşı gibi ayrıcalıklardan yararlanırken, bu kişinin İngiltere’ye gitmesi durumunda, Osmanlı vatandaşı muamelesi görmekteydi. Bu durum “düzensiz çifte vatandaşlık” olarak adlandırılmıştır.³⁶⁴ Bu kapsamda verilen vatandaşlıklar, veren ülkenin ayrıcalıklarından başka bir ülkede yararlanmayı engelliyordu.

4.4.2. Tabiiyet Kanununa Tepkiler

Tabiiyet Kanunu’ndan sonra Avrupalı ülkelerin Osmanlı mâhmileri konusunda tavrıda giderek değişmiştir. Almanya ve İtalya diğer ülkelerde mâhmileri himâye ederken, Osmanlı Devleti sınırlarında bu korumanın geçerli olmayacağını kabul etmişlerdir. Aynı şekilde, İngiltere ve Rusya’da kendi vatandaşlıklarına geçenlerin haklarının savunulacağını ama daha önceki ülkelerinden izinli olarak tabiiyet değiştirmiş olma şartını getirmişlerdir. Fransa hükümeti ise izinsiz tabiiyet

³⁶³ İbrahim Serbestoğlu, "Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu", *OTAM*, 29, Bahar 2011, s. 195.

³⁶⁴ Cihan Osmanağaoğlu, *a.g.e.*, s. 90.

değiştirenleri ve daha sonra Osmanlı topraklarına dönenleri tanımayacaklarını dile getirmişlerdir. Avusturya yetkilileri de, Osmanlı topraklarında mal mülkü olanları vatandaşlığa kabul edeceğini, lakin Osmanlı Devleti'nin sınırlarının haricinde koruma sağlayacağını ileri sürmüştür. Belçika ve Hollanda'da aynı şekilde izinsiz tabiiyet değiştirenlerin isteklerini reddetmişlerdir.³⁶⁵ Aynı dönemde Osmanlı vatandaşlarını kendi tabiiyetine alarak koruyan Çarlık Rusya'sında ise; yabancı bir devletin tabiiyetine geçen ve beş seneden fazla yurtdışında ikamet edenlerin malları müsadere edilmiş ve geri döndüklerinde Sibiryaya sürgüne gönderilmişlerdir.³⁶⁶

Tabiiyet konusunda sıkıntı yaşanan ülkelerden birisi de Amerika'ydı. Babıâli, bazı Osmanlı vatandaşlarının sırf ayrıcalık kazanmak amacıyla Amerika'ya giderek vatandaşlık aldığı iddia ediyor ama ülkeye geri dönüşlerinde kendilerine Osmanlı vatandaşı muamelesi yapılıyordu. Amerikan himâyesinde olduğunu iddia edenlerin çoğunluğu Ermeni kökenliydi. Amerika'nın vatandaşlığa kabulünde diğer birçok devletten farklı olarak iki ülke arasındaki dostluk sebebiyle iyi niyet (*bona fide*) ölçüt olarak kullanılmıştır. Yani isteyen Amerika vatandaşı olabiliyordu. Tabiiyet değiştirenlerin gerçekte ayrıcalık amacıyla mı yoksa isteyerek mi Amerikan vatandaşlığına geçişlerini anlamak amacıyla yapılan bir araştırmada ortaya çıkan rapor şöyleydi:

“Bu insanlar Amerika'ya dönmeyi asla akıllarından geçirmiyorlar. Bunlar hiçbir şekilde Amerikan vatandaşı değiller. Bunların büyük bir çoğunluğu Türkiye'de mal sahibi ve vergi ödemiyorlar. Ne zaman ki, kişisel, ticari ve askerlikle ilgili bir

³⁶⁵ Leland J. Gordon, The Turkish American Controversy, *The American Journal of International Law*, Vol. 25, No. 4 (Oct., 1931), ss. 662-663.

³⁶⁶ İbrahim Serbestoğlu, a.g.m., s. 195.

durum ortaya çıksa hemen Amerika bayrağına sarıldılar ve Osmanlı devletine baş kaldırdılar.”³⁶⁷

Amerika başkanı Cleveland, yaptığı bir konuşmasında New York'ta Ermenice yayın yapan bir derginin; okuyucularına açıkça silahlanıp, organize olarak, Osmanlı aleyhine akımlara katılarak devletin Doğu Anadolu'daki otoritesini ortadan kaldırılmasını yazdığını dile getirmiştir. Bu aktiviteler nedeniyle Osmanlı Devleti 1869'dan sonra Amerikan vatandaşlığına geçen Ermenilerin ülkeden sürülmesini istemiştir.³⁶⁸

Osmanlı Devleti'nin vatandaşları üzerinde otoritesini sağlayabilmesi ve suiistimalleri önleme bakımından Tabiiyet Kanunu önem taşımaktadır. Dinsel farklılıklara bakılmaksızın gayrimüslimler de Müslümanlarla eşit görülmüştür. Ayrıca kanunnamenin hazırlanışında Fransız İhtilalî'nin ortaya çıkardığı Milliyetçilik düşüncesine de karşı bir hamle olduğu da göz ardı edilmemelidir.³⁶⁹

Abdulhamid, 1892 tarihli bir fermanla, Tabiiyet kanunundaki hükümlerin ihlal edilmemesi ve Osmanlı idaresinden izinsiz olarak tabiiyet değiştirenlerin vatandaşlıkların tanınmamasını istemiştir. Ne varki; Amerika adına Bakan Hirsch, vatandaşlıklarına geçenlerin haklarına riayet gösterecekleri ve her pasaport sahibi vatandaşlarının haklarını savunacaklarını dile getirmiştir. Bu sorun üzerine 1898'de tekrar açıklama yapan Amerika sekreteri Hay “Amerikan vatandaşlığı kanunla

³⁶⁷ İlhan Unat, *a.g.e.*, ss. 23-4, Leland J. Gordon, a.g.m., s. 659-661.

³⁶⁸ Leland J. Gordon, a.g.m., s.661-2.

³⁶⁹ Aybars Pamir, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.51, S:2, Ankara 2002, s. 111.

belirlenir ve bu kanunlar tabiiyet değiştiren kişinin daha önceki ülkesinden izin almasını gerektirmez.³⁷⁰

28 Cemaziyelâhir 1310 (17 Ocak 1893) tarihli Şûra-yı Devlet kararı ile Osmanlı vatandaşlığından çıkmak isteyenlere verilecek izin, tekrar Osmanlı topraklarına dönmek şartını zorunlu tutarak, tabiiyeti terk edenlerin ülkeyi terk ederek bir daha geri dönmeleri istenmiştir.³⁷¹ Fakat 1898 yılında alınan bir kararla tabiiyet değiştirenlerin tekrar Osmanlı vatandaşlığına geçmeleri koşuluyla ülkeye girmelerine müsaade edilmiştir.³⁷² Bu tarihten sonra da Bulgar memurlarının Memalik-i Şahane ahalisinden bazı kimselere "mâhmi" işaretiyle pasaport verdiğinin haber alınmasıyla bu durum protesto edilmiş ve gerekli tedbirleri alacağını beyan edilmiştir.³⁷³ 9 Eylül 1914'de kapitülasyonların tek tarafı olarak 1 Ekim'den itibaren kaldırıldığı ilan edilmiştir. Bunu takiben eski antlaşmalarından hükümsüz olduğu ileri sürülerek konsoloslarda hiç kimsenin imtiyazlı tercüman olarak çalışamayacağı³⁷⁴ ve konsoloslarda çalışan yerli tebaanın hiçbir ayrıcalığa sahip olmadan istihdam edilmesi kararı alınmıştır.³⁷⁵ Lozan Anlaşması'nın 39. maddesiyle de, gayrimüslimlerin Türk tebaa ile aynı haklara sahip olması ve din ayrımı yapılmaksızın herkesin kanun önünde eşit olması ilkesi kabul edilmiştir.³⁷⁶

³⁷⁰ Leland J. Gordon, a.g.m., s. 662.

³⁷¹ Cihan Osmanağaoğlu, a.g.e., s. 91.

³⁷² BOA. DH.MKT. 2112/106, 1316 Ca 18, (04.10.1898); BOA.ŞD. 2692/21 1317 Za 06, (08.03.1900)

³⁷³ BOA. A.}MTZ.(04) 113/86, 1322 M 13, (30.03.1904)

³⁷⁴ BOA. DH.HMS.9/80,1, 1335 Ra 10, (04.01.1917)

³⁷⁵ BOA. DH.UMVM 124/72, 1335 Ra 10, (04.01.1917)

³⁷⁶ Gülnihal Bozkurt, *Azınlık İmtiyazları- Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin Avrupalılara vermiş olduğu ticari kapitülasyonlar yabancılara birtakım ekonomik ayrıcalıkların yanında, diğer haklar da tanımıştır. Başlangıçta kapitülasyon verilen ülke, bu ayrıcalığını başka ülkelere kendi bayrağı altında kalmak şartıyla ticari faaliyetleri için paylaşmıştır. Böylece bu paylaşımın bayrağı altında ticaret yapılan ülke mali ve siyasi anlamda çıkarlar elde etmiştir. Bu üstünlük yarışı dini himâye alanında da kendini göstermiş ve Osmanlı Devleti sınırlarındaki kutsal yerlerin tamirinin yapılması ve din adamlarının yabancı devletlerin himâyesi altına girmesiyle devam etmiştir.

Din adamları ve mezheplerin himâye hakkı, Avrupalı devletlere her fırsatta Osmanlı içişlerine müdahale edebilme fırsatı tanımıştır. Genel anlamda uygulanan bu himâye konsoloslukta çalışan yerli tebaanın himâye edilmesiyle, siyasi ve dini misyonlar gibi genel bir himâyecilikten, bireyin himâyesine kadar inmiştir.

Himâyeciliğin gittikçe daralan bir seyir izlemesiyle, yerli tebaanın ve Avrupalıların karşılıklı çıkarları bu suiistimali devam ettirmiştir. Bu suiistimalleri engelleme amacıyla uyarılar ve düzenlemelerin yanında; özellikle bu konuya yönelik olarak Konsolosluk Nizamnamesi, Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi gibi kapsamlı değişikliklere de gidilmiştir. İçerideki zorunlu olan bu değişim, vatandaşlık kavramının da gelişimini hızlandırmıştır.

Himâye faaliyetlerine karşı, devletin dış politikadaki tavrının kısa süreli hamlelere dayanması ve denge politikası nedeniyle “dost ve düşman devlet”

kavramının sık sık değişmesi nedeniyle girişimler başarısız olmuştur. Bunların yanında; yapılan suiistimallerin birçoğu malî çıkar amacıyla yapılmış olması, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik darboğazın da yerli tebaayı buna zorladığı göz ardı edilmemelidir. Ayrıca; modern dünyada oluşan vatandaşlık kavramı ve vatandaşlığa almadaki şartların ülkeden ülkeye değişmesi Osmanlı Devleti ile bu ülkeler arasında ayrı bir tartışmayı doğurmuştur. Yine de; himâye edilenlerin ayrıcalıklı durumu, Osmanlı toplumunda ikiliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Toplum yapısı sosyal ve malî yönlerden zarar görmüştür. Toplumsal alanda Batıya bağlı bir tebaa ortaya çıkmıştır. Ayrıcalıklı haklar bir süre sonra vatandaşlıktan çıkma boyutuna kadar varmıştır. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına giden süreçte bu uygulamaların da etkisi göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

I- ARŞİV KAYNAKLARI

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1.1. Sadaret Tasnifi

Sadaret Divan Kalemî Evrakı (A.DVN.): nr.14/95; 158/4.

Sadaret Divan Düvel-i Ecnebiye Evrakı (A.DVN.DVE.): nr.11/26.

Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM.): nr.7/71; 323/17.

Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL.): nr.131/24.

Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı (A.}MTZ.[04]): nr.113/86.

Mektubî Kalemî Umum Vilayet Yazışmaları (A.MKT.UM): nr.7/71; 323/17.

1.2. Babîâli Evrak Odası

BEO: nr.2231/167321; 1357/101748; 1680/125993; 968/72566; 968/72566;
1328/99584; 1396/104640; 1176/88193.

1.3. Cevded Tasnifi

Cevded-Hariciye (C.HR): nr.171/8534; 25/1230; 54/2669; 158/7862; 156/7786;
90/4489; 49/2443; 175/8725; 156/7754; 175/8724; 110/5458; 8/385; 60/2996.

Cevdet-İktisat (C..İKTS): nr.19-909.

1.4. Dahiliye Tasnifi

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5. Şube (DH.EUM.5.ŞB): nr.19-32.

Dahiliye Şifre Evrakı (DH.ŞFR): nr.65/68.

Dahiliye Hukuk Müşavirliği (DH.HMŞ): nr.9/80-1; 9-42.

Dahiliye Mektubî Kalemi (DH. MKT): nr.1705/22; 750/74; 2112/106.

Dahiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR): nr.65/68.

Dahiliye Umur-ı Mahaliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH.UMVM): nr.124/72.

1.5. Hatt-I Hümayun

HAT: nr.1445/59419; 1295/50291; 1501-40; 168-7112; 488/23951; 509/25014 E;
717-34220.

1.6. Hariciye Tasnifi

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO): nr.167/24.

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (BOA. HR.İM): nr.13/107.

Hariciye Nezareti Mektûbî Kalemi (HR.MKT): nr.145/24; 210/31; 235/5; 375/87;
2602/25; 89/85; 167/1.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO): nr.229/32; 487/58.

1.7. İradeler Tasnifi

İrade Meclis-i Vala (İ.MVL): nr.290/11600.

1.8. Meclis-i Vükela

Meclis-i Vükela (Mv): nr.49-4, 1307; 50-46.

1.9. Şura-yı Devlet Tasnifi

Şura-yı Devlet Evrakı (Ş.D): nr.2692/21.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV): nr.258-118.

2.Kanun Ve Nizamnameler

Düstur, 1. Tertip, 1. Cilt, “Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi”, İstanbul 1289.

Düstur, 1. Tertip, 1. Cilt, “Nizamat-ı İdare-i Hariciye Memalik-i Mahruse-i Şahanede Bulunan Düvel-i Ecnebiye Konsoloslukları” Matbaa-i Âmire, 1289.

Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, C.1, İstanbul 1918.

Muâhedat Mecmûası, Amerika-Devlet-i Aliyye Münasebetleri, C.2. Der: Ferik Mahmud Mesud Paşa, 2. Cilt, Yayın yeri: Hakikat Matbaası, Ceride-i Askeriye Matbaası, 1294–1298.

3.Araştırma ve İncelemeler

Abou-El-Haj, Rifa'at Ali, The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 94, no. 4, 1974.

Ahmet Lütfi Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, (Yay: M. Münir Aktepe), C.XI, TTK, Ankara 1991.

-, *Vak'a-nüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, (Yay: M. Münir Aktepe), C.XIII, TTK, Ankara 1991.

-, Ahmet Lütfi Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, (Yay: M. Münir Aktepe), C.XIV, TTK, Ankara 1991.

AKİPEK, Ömer İlhan, Ülke Dışılık, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1967, SAYI: 24, Issue 1-4.

ALTUĞ, Yılmaz, *Ahmet Esat Arsebük'ün Aziz Hâtırasına Armağan; Yabancılara Tanınan Kapitülasyonların Menşei ve Mahiyeti*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No. 124, Ankara 1958.

BAĞIŞ, Ali İhsan, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Ankara 1993.

BALCI, Sezai, *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Âli Tercüme Odası*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2006.

BERKİ, Osman Fazıl, , “Çift Tabiiyyet”, *A. Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, S:1-4, 1947.

BOOGERT, Maurits H.Van den, *The Capitulations and the Ottoman Legal System: Qadis, Consuls and the Berathlis in the 18. th Century*, Boston 2005.

BOZKURT, Abdurrahman, Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki Katolikleri Himâye Hakkı ve Bunun Sona Ermesi, *Tarih Dergisi*, S:52, 2011.

BOZKURT, Gülnihal, "İslâm Hukukunda Zimmîlerin Hukukî Statüleri", *Prof. Dr. Kudret Ayiter Armağanı*, D.E.Ü.H.F.D., c. III, no: 1-4, Ankara 1987.

-, ABD Vatandaşlığı İddiasında Bulunan Osmanlı Vatandaşlarına Dair Bazı Amerikan Belgeleri, *Prof.Dr. Jale G. Akipek'e Armağan*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Konya, 1991.

-, *Alman İngiliz Belgelerinin ve Siyasi gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839–1914)*, Ankara 1996.

-, *Azınlık İmtiyazları- Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş*", *Atatürk Araştırma Merkezi*, Ankara 1998.

BOZKURT, Mahmut Esat, *Devletler Arası Hak "Hukuk-ı Düvel"*, Ankara 1940.

BROWN, Philip Marshall, *Foreigners in Turkey: Their Juridical Status*, London 1914.

BRUBAKER, Rogers, *Fransa ve Almanya'da Vatandaşlık ve Ulus Ruhu*, çev: Vahide Pekel, Ankara 2009.

CALDERWOOD, Eric, The Beginning (or End) of Moroccan History: Historiography, Translation, and Modernity in Ahmad b. Khalid al-Nasiri and Clemente Cerdeira, *Studies International Journal of Middle East Studies*, S: 44 -03, August Cambridge University Press 2012.

CEVDET PAŞA, *Tezâkir 21-39*, yay. haz. Cavid Baysun, 3. baskı Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

-, *Tezâkir 1-12*, yay. haz. Cavid Baysun, 3. baskı Ankara 1991

ÇADIRCI, Musa, "II. Mahmut Döneminde (1808–1839) Avrupa ve Hayriye Tüccarları" *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071–1920)*, Ed; Osman Okyar, Halil İnalçık, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1977.

-*Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 1997.

DAVİSON, Roderic H., *Osmanlı- Türk Tarihi (1774–1923)*, çev: Mehmet Moralı, İstanbul 2004.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 29. Baskı, Ankara 2012.

EKİCİ, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku, Adalet ve Mülk*, 2008 İstanbul.

el-Munced, *fi'l-luğati'il-Arabiyyet'il-Muasıra*, Beyrut 2001.

EMİROĞLU, Kudret; ÖZEL, Oktay; ÖZVEREN, Eyüp; ÜNSAL, Süha; (Ed.) *Akdeniz Dünyası: Düşünce, Tarih, Görünüm*, İstanbul 2006.

ENGELHARDT, Edourd-Philippe, *Türkiye'de Çağdaşlaşma Hareketleri Tanzimat*, 2010 İstanbul.

ERCAN, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Ankara 2001.

FAROQHİ, Suraiya N., (Ed.), *The Cambridge History of Turkey Volume: 3 The Later Ottoman Empire, 1603–1839*, Ludwig-Maximilians-Universität München 2006.

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, “Tanzimat”, “*Tanzimat'ta İçtimai Hayat*”, Ankara, 1940.

FRAŞİRLİ, Mehdi, *İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Tatbikatı Hâzırası*, Samsun, 1325.

FUAT, Mahmut, *Tabiiyet*, Nişan Berberyan Matbaası, İstanbul 1312.

GEDİKLİ, Fethi, “Osmanlı Devletinde Şaraptan Alınan Vergiler”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S:7, İstanbul 2009.

GENÇ, Hamid -İ. BOZKURT, Murat, Osmanlı'dan Brezilya ve Arjantin'e Emek Göçü ve Göçmenlerin Sosyo-Ekonomik Durumu 1850-1914), *Marmara Üni. İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt. XXVIII. S: 1, 2010.

GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000.

GORDON, Leland J., The Turkish American Controversy, *The American Journal of International Law*, Vol. 25, No. 4, Oct., 1931.

GÖKBİLGİN, Tayyip, *İslam Ansiklopedisi*, C.VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960.

GROOT, Alexander H.de, *The Ottoman Empire And The Dutch Republic, A History Of The Earliest Diplomatic Relations 1610-1630*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, Leiden, İstanbul 1978.

HALİL, Cemaleddin-HIRAND, Asador, *Ecanibin Memâlik-i Osmaniye'de Haiz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliye*, Dersadet 1331.

HANİOĞLU, Şükrü, *The Young Türk Legacy and Nation Building*, London: I. B. Tauris 2010.

HATHAWAY, Jane, The Military Household in Ottoman Egypt, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 27,1995.

IMBERT, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri, Türkiye'nin Meseleleri*, çev: Adnan Cemgil, İstanbul 1981.

İNALCIK, Halil, "İmtiyaz" maddesi, "Osmanlı Dönemi, Kapitülasyonların Karakter ve Mahiyeti", *TDVİA*, C.XXII, İstanbul 2000.

- "İmtiyazat", *Encyclopedia of İslam*, C.III, Leiden 1971;

-Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişaf Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle, *Belleten*, C. XV, s. 60, Ankara, 1951;

-*Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, YKY, İstanbul 2011;

-*Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi,(1300–1600)*, C.1, İstanbul 2004;

- *Şâir ve Patron*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2005;

- "The Status of The Greek Orthodox Patriarch Under The Ottomans", *Essays In Ottoman History*, İstanbul 1998.

KARAHASANOĞLU, Cihan Osmanağaoğlu, "Zimmî Esnaf ve Tacirlerin Yabancı Devlet ve Vatandaşlığı İddialarının Osmanlı Hukukuna Etkisi", *Osmanlıdan Cumhuriyete Esnaf ve Ticaret*, Der. DEMİREL, Fatmagül, İstanbul 2012.

KARAL, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.III, Ankara 1988.

-*Osmanlı Tarihi*, c.VII, Ankara 1988.

KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yay., İstanbul 2010.

KASABA, Reşat, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi (19. Yüzyıl)*, Çev. Kudret. Emiroğlu, İstanbul 1993.

KAYAOĞLU, Turan, *Legal Imperialism: Sovereignty and Extraterritoriality in Japan, the Ottoman Empire, and China*, Newyork 2010.

KAZGAN, Gülten, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul 2002.

KENANOĞLU, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, İstanbul 2004.

KESBÎ, Mustafa, *İbret-nümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, Ankara 2002.

KINLI, Onur, *19. Yüzyıl'da Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2009.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsolosları (1580–1900)*, İstanbul 2004.

-; “Britanik Majestelerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Konsoloslukları (1856), *Toplumsal Tarih*, S.22, Ekim 1995.

KOÇU, Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar: (1300–1920 ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923)*, İstanbul 1934.

KONAN, Belkıs, *Osmanlı Devletinde Kapitülasyonlar Kapsamında Yabancıların Hukuki Durumu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

-; “Osmanlı Devletinden Protégé (Koruma) Sistemi”, *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.58, S. 1, 2009.

KÖSE, Osman, “Balkanlarda Rus Konsolosluklarının Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 1/2, Fall 2006.

KURAT, Yuluğ Tekin, “Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu”, *Osmanlı (Ansiklopedisi)*, (Ed. Güler Eren) IV, Ankara 1999.

-; *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877 -1880*, Ankara 1968.

KURDAKUL, Necdet, *Osmanlı Devletinde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, İstanbul 1981.

KURMUŞ, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul 2008.

KÜÇÜK, Cevdet, “Osmanlı İmparatorluğu'nda “Millet Sistemi” ve Tanzimat”, *Tanzimat -Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu-*, (Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 2006.

LAYARD, A. Henry, *Autobiography and Letters from His Childhood Until His Appointment as H. M. Ambassador at Madrid*, Volume 1, London 1903.

MACHIAVELLİ, Niccolo, *Hükümdar*, Çev. Yusus Adil Egeli, Ankara 1955.

MANTRAN, Robert, *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara 1995.

NAFF, Thomas, "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807," *Journal of the American Oriental Society*, vol. 83, no. 3 (Aug.-Sep. 1963)

-, Ottoman Diplomatic Relations With Europe In The Eighteenth Century:Patterns and Trends. *Studies In Eighteenth Century Islamic History*. ed: Thomas Naff and Roger Owen. Carbondale &Edwarsville :Southern Illinois University Press 1977.

MOLTKE, Helmuth Von, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999.

ORHUNLU, Cengiz, "Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık" , *Atatürk Konferansları V*, TTK, Ank. 1975.

- "Tercüman", *İ. A*, İstanbul 1971.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, 11. Baskı, İstanbul 2010;

-, *Osmanlı İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Ankara 2004;

OSMANAĞAOĞLU, Cihan, *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi*, İstanbul 2004.

PAMİR, Aybars, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.51, S:2, Ankara 2002.

PAMUK, Şevket, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul 1988.

PANZAC, Daniel, International and Domestic Maritime in the Ottoman Empire During the 18th Century, *International Journal of Middle East Studies*, S: 24, 1992,

POOLE, Stanley Lane, *Lord Straford Canning'in Türkiye Anıları*, Çev. Can Yücel, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1959.

QUATAERT, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, 2005 İstanbul.

-, "19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1600-1914*, Halil İnalcık-Donal Quataert (Ed.), c. 2, İstanbul 2004.

REFİK, Ahmet, *Onikinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı*, İstanbul 1930.

SERBESTOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal bilimler enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2010.

-, "Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu", OTAM, 29, Bahar 2011.

SEZER, Hamiyet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri. (18–19. Yüzyıl)" Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 21 S. 33, A.Ü. DTCE, Ankara 2003.

SONYEL, Salahi R., *Minorities And The Destruction Of The Ottoman Empire*, Ankara 1993;

-, Osmanlı İmparatorluğu'nda Koruma (Protégé) Sistemi ve Kötüye Kullanılışı, *Bellekten*, LV, S. 213.

SOUSA, Nasım, *The Capitulary Regime of Turkey:its History, Origin, and Nature*, Baltimore, 1933.

SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, (Yay.: Nuri Akbayır, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman), c. 4, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30, İstanbul, Ağustos 1996.

ŞİMŞİR, Bilâl N., "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İle İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984 Erzurum)*, Ankara 1985.

TURAN, Namık Süleyman, "Tefrik'ten İttihada" Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslimlerin Toplumsal ve Siyasal Statülerinde Değişim Süreci, *İktisad Fakültesi Mecmuası*, C. 58, Sayı: 1, İstanbul 2008.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, Yay: B. S.. Baykal, C.I, Ankara 1987;

-, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, Yay: B.S.. Baykal, C.II, Ankara 1987.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, , Atatürk Araştırma Merkezi c. I, Ankara 2009.

UNAT, İlhan, *Türk Vatandaşlık Hukuku (Metinler- Mahkeme Kararları)*, Ankara 1966.

UZUNÇARŞILI, İ. H., "Berat", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1950.

WENDEL, Hugo C.M., The Protégé System in Morocco, *The Journal of Modern History*, S:2, No. 1 Mart-1930.

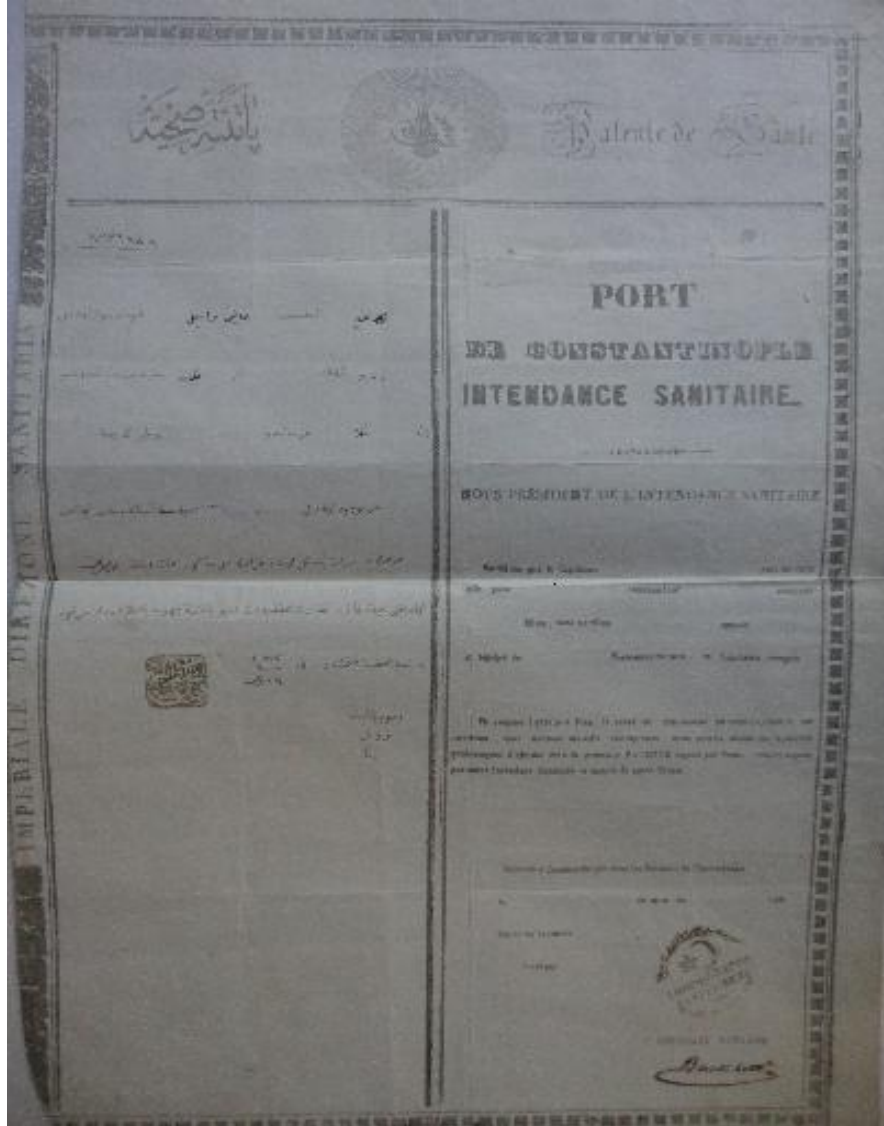
WOOD, Alfred C., *A History of the Levant Company. A History of the Levant Company*, Oxford University Press Humphrey Milford 1935.

WRATİSLAW, A. C., *A Consul in the East*, Edinburgh 1924.

YEDİYILDIZ, Baheattin, “Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”, *Türkler* (Ansiklopedisi), C.10, Ankara 2002.

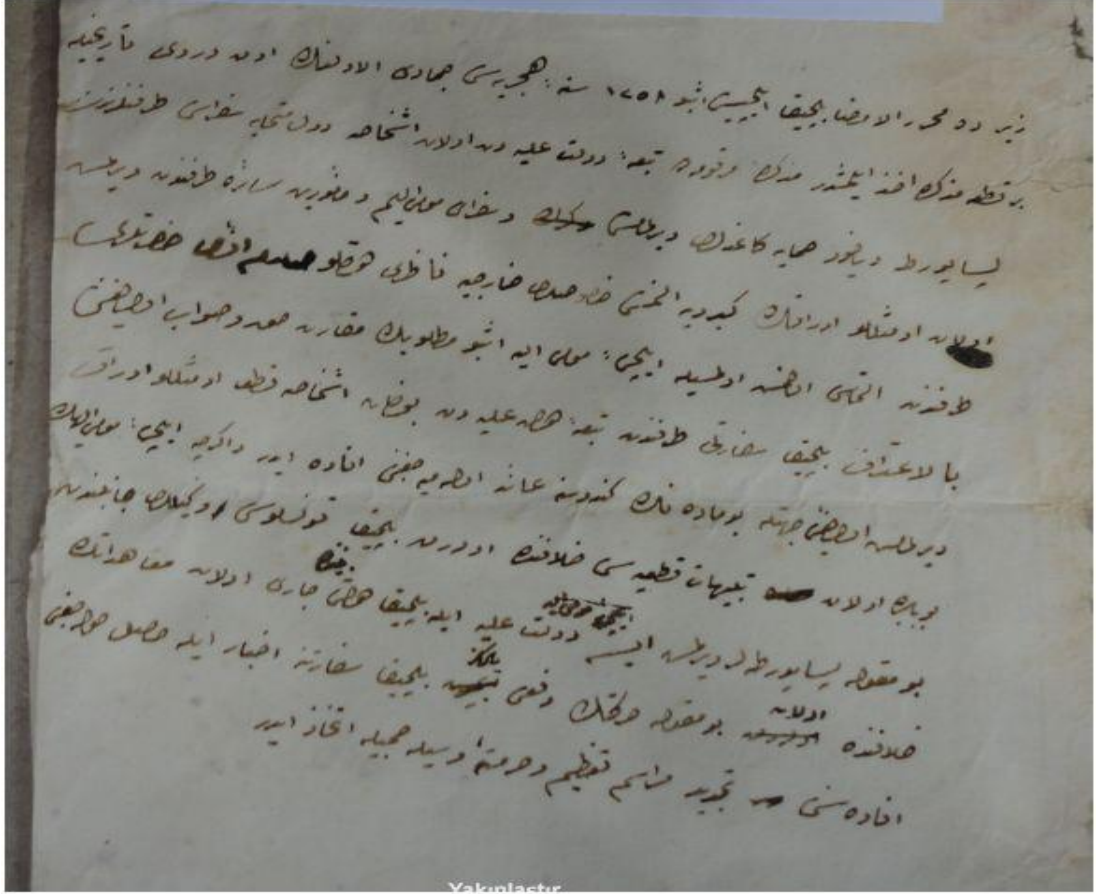
EKLER

1.EK: Sahte Patente Örneği

BOA. A.}MKT.MVL. 131/24, 10 S 1278, (17.08.1861)

2.EK: Belçika'nın Osmanlı tebaasına pasaport veya himâye kağıdı vermeme
yasağına uyacağına dâir

A.)DVN.DVE.11/26, 1258 Ca 19 (28.06.1842)

Zîrde muharrer'ül imza Belçika elçisi işbû 1258 sene-i hicriyyesi Cumâdelevvelinin on dördü tarihiyle bir kıt'a müzekkere ahz eylemiştir. Müzekkere-i merkûmede teba'â Devlet-i Aliye'den olan eşhâsa düvel-i mütehabbe süferâsı taraflarından pasaport veyâhud himâye kağıdları verilmemesi ve gerek ve süferâ-yi mûmâileyhin hususları ve me'mûrin-i sâire tarafından verilmiş olan o misillü evrâkın geriye alınması hususûnda Hâriciye Nâzırı devletlü Halim Efendi hazretleri

tarafından iltimâs olunmuş olmasıyla elçi-yi mûmâileyhe işbu matlûbun mukârin-i hak ve cevâb olduğunu bi'l-itirâf Belçika Sefâreti tarafından tebaa-i Devlet-i Aliye'den bulunan eşhasa kat'ân o misillü evrâk verilmemiş olduğu cihetle bu maddenin kendisine aid olamayacağını ifade eder. Ve eğerce elçi-i mûmâileyhin bu bâbda olan tenbihât-ı kat'iyesi olarak Belçika konsolos vekilleri cânibinden bu makûle pasaportalar verilmiş ise Devlet-i Aliye ile Belçika Devleti beyinde cârî olan muâhedâtın hilâfında olan bu makûle hareketin def'i yalnız Belçika Sefâretine ihbâr ile hâsıl olacağı ifadesini tecdîd-i merâsim-i ta'zîm ve hürmete vesîle-i cemile ittihâz eder.

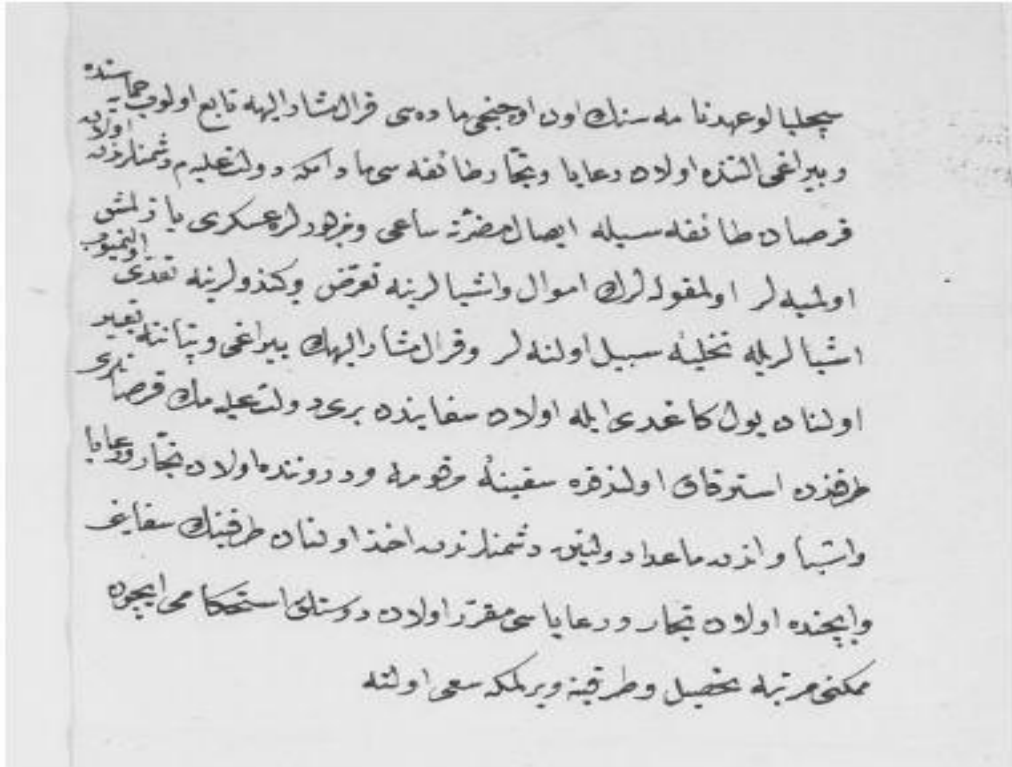
gerek Dersaadette ve gerek taşrada patente ve pasaport kağıdı itâsıyla tesahüb ve himâye olunmakda ve bu serdetse ile onlar dahi resm-i gümrük ve tekâlif-i sâirelerini tebâ'i sâire misillü tediye tereüd ve muhâlefet etmekte idüğüne binâen nizâm-ı reâyanın halelden vikâyesi lâzimedden olmak hasebiyle saltanat-ı seniye'nin ahden ve şartın istihkâk-ı âlisi muktezâsı üzere o makûle reâyayı Devlet-i Aliyeden patente ve pasaport kağıdı almış olanlara bi't-taharri raiyete irca ettirileceği ve bu husus taşra memalikde dahi icâb edenlere o evâmîr-i aliye neşriyle icra kılınacağı bi'l-cümle süferây-i mumaileyhin evvel emirde malûmları olarak fi mâ ba'd hilaf-ı ahd ve şart gerek dersaadette ve gerek taşra memalikde reâyayı Devlet-i Aliyeye patente ve pasaport kağıdı verilmemesi keyfiyeti mukteziyesi derciyle süferay-i mumaileyhe başka başka takrirât-ı resmiye verilmek üzere kaleme aldırılan müsveddesi manzûr-u âli buyurulmak için irsâl-i sûy-ı valâları kılınmış olmağla müsvedde-i mezkûrenin sebk ve ibaresi ve olvehle itâsı muvâfık irâde-i seniye-i hazret-i şehinşâhi buyurulur ise icray-i iktizâsına ibtidâr olunacağı malûm-ı âlileri buyuruldukta emr-ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Marûz-ı çakerî keminelidir ki,

Raha-pirayı ta'zîm olan işbû tezkire-i devletleriyle zikr olunan müsvedde-i mübârek ve muallâ-i şevket ihtivay-i hazret-i şehinşahiye arz ve takdîm ile meşmûl nigâh meâli iktinâh cenâb-ı hilafetpenâhi buyurulmuştur. Müsvedde-i mezkûrenin sebk ve ibâre ve sûret-i ifa'desi irâde-i aliye tevâfuk etmiş olduğundan olvecihle süferây-i mumaileyhime başka başka birer kıt'â takriyesinin itâsıyla icrây-i iktizâsına ibtidâr olunması husûsuna irâde-i seniye-i mülûkaâne mütallık buyurulmuş ve müsvedde-i

mezkûre leffen îade savb-ı sâmilere kılınmış olmağla olbabda emr-ü fermân hazret-i men lehü'l emrindir.

4.EK: Sicilya Kralı'nın himâyesindeki ve bayrağı altındakilere verilen imtiyaz hakkında

HAT. 1445/59419.1 1255.Z.29 (04.03.1840)

Sicilyalı ahidnâmesinin on üçüncü maddesi kiral-ı müşârün-ileyhe tâbi' olub himâyesinde ve bayrağı altında olan reâya ve tüccar tâifesi madem ki Devlet-i Aliyyem düşmanlarından olan korsan tâifesiyle isâl-i mazarrata sa'y ve mezburlara

askerî yazılmış olmayalar, ol mâkulelerin emvâl ve eşyalarına tâaruz ve kendülerine teâddi olunmayub eşyalarıyla tahliye-i sebîl olunalar ve kıral-ı müşârinileyhin bayrağı ve patente tabir olunan yol kâğıdı ile olan sefâinden biri devlet-i aliyemin korsanları tarafından istirkâk olundukta sefine-i merkûme ve derûnunda olan tüccâr ve reâya ve eşya ve ondan maâda devletin düşmanlarından ahz olunan tarafeynin sefâini ve içinde olan tüccâr ve reayâsı mukarrer olan dostluk istihkâmı için mümkün mertebe tahsîl-u tarafeyne sa'y oluna

5.EK: Rum milletinden olup, Rusya tarafından himâye olunanlar

دولت عدالتخانه
 اوران سارای محکماتین اولدی کسرتلج اسمائیس مقصدیه
 ۱۸۵۶ سنلی کیز حیرانلیقا و باشوور کورودوقا و
 رشیدین
 قشیشلیق و باشوور روس دولتی قشیشلیق
 روسیه اولدیله شهادهتنامه ایله استیغری اولدی روسیه دولتی همایسته برعصه ایله رشیدین قشیش

روم ملتینده

اسم	محل و اولدیگی	سن	صفت
نیقولو نوردور	قرانپور	۴۴	تاجر خدمتکاری
نیقولو آنتور	کذا	۴۵	تاجر
قرقندی اول	کذا	۴۸	تاجر خدمتکاری
القیری سبیور	کذا	۴۵	تاجر
یانی قالیو	کذا	۴۴	تاجر خدمتکاری
قرقندی و کیری	کذا	۱۸	تاجر
صاح قیشنو	کذا	۵۸	تاجر و کیش
القیس صحیح	کذا	۴۱	تاجر خدمتکاری
نیقولو قشیدی	قرانپور	۴۴	تاجر
حزالصو قشیدی	کذا	۴۴	تاجر
نورم نیقولو	مهریول	۴۶	تاجر
نیقولو نوردور	کذا	۴۴	تاجر بارکسیر
نورم نوردور	قرانپور	۴۴	تاجر
نیقولو الیا	کذا	۴۸	کذا
بولاقور نیقولو	کذا	۴۵	تاجر
قشیدی نیقولو	کذا	۴۸	تاجر
قشیدی بونکی	کذا	۴۱	تاجر
یونکی شورور	کذا	۴۷	تاجر
قرستو قشیدی	کذا	۴۰	تاجر
قشیدی اولاقور	مهریول	۴۴	تاجر
یانی بونکی	کذا	۴۴	تاجر
یونکی یانی	کذا	۴۰	تاجر
قشیدی استیغری	کذا	۴۴	تاجر
نورم نوردور	کذا	۴۶	کذا
صالح قشیدی	کذا	۴۴	کذا

۴۴	جزایر	بیتوته
۴۵	کذا	بیتوته
۴۸	کذا	بیتوته
۴۹	کذا	بیتوته
۵۰	کذا	بیتوته
۵۱	کذا	بیتوته
۵۲	کذا	بیتوته
۵۳	کذا	بیتوته
۵۴	کذا	بیتوته
۵۵	کذا	بیتوته
۵۶	کذا	بیتوته
۵۷	کذا	بیتوته
۵۸	کذا	بیتوته
۵۹	کذا	بیتوته
۶۰	کذا	بیتوته
۶۱	کذا	بیتوته
۶۲	کذا	بیتوته
۶۳	کذا	بیتوته
۶۴	کذا	بیتوته
۶۵	کذا	بیتوته
۶۶	کذا	بیتوته
۶۷	کذا	بیتوته
۶۸	کذا	بیتوته
۶۹	کذا	بیتوته
۷۰	کذا	بیتوته
۷۱	کذا	بیتوته
۷۲	کذا	بیتوته
۷۳	کذا	بیتوته
۷۴	کذا	بیتوته
۷۵	کذا	بیتوته
۷۶	کذا	بیتوته
۷۷	کذا	بیتوته
۷۸	کذا	بیتوته
۷۹	کذا	بیتوته
۸۰	کذا	بیتوته
۸۱	کذا	بیتوته
۸۲	کذا	بیتوته
۸۳	کذا	بیتوته
۸۴	کذا	بیتوته
۸۵	کذا	بیتوته
۸۶	کذا	بیتوته
۸۷	کذا	بیتوته
۸۸	کذا	بیتوته
۸۹	کذا	بیتوته
۹۰	کذا	بیتوته
۹۱	کذا	بیتوته
۹۲	کذا	بیتوته
۹۳	کذا	بیتوته
۹۴	کذا	بیتوته
۹۵	کذا	بیتوته
۹۶	کذا	بیتوته
۹۷	کذا	بیتوته
۹۸	کذا	بیتوته
۹۹	کذا	بیتوته
۱۰۰	کذا	بیتوته

Devlet-i Aliyye tebaasından olan Trabzon'da sâkin veyahûd muvakkaten mahall-i mezkûru terkle 1856 senesi şehr-i Haziranından veyahud Temmuz âhirine, Rusya pasaportu veyahûd Rusya devletine bi'at itmiş olduklarına dâir şehadetnâmeleri ile istedikleri vakit Rusya Devleti himâyesine mürâcaât etmeyle ruhsat-ı mutazammın evrâk-ı sâire derstres olmuş kimesnelerin esâmî defteridir.

Rûm milletinden

San'ât	Sinn	Mahall-i Velâdet	Esâmî
Tacir Hizmetkârı	23	Trabzon	Nikola Todor
Tacir	25	Kezâ	Nikola Anton
Tacir Hizmetkârı	38	Kezâ	Kostanti İvan
Tacir	35	Kezâ	Elefteri Simon
Tacir	23	Kezâ	Yani Kalpo
Tacir Hizmetkârı	18	Kezâ	Konstati Dimitri
Meçhul	58	Bedro Mavri, Devlet-i Aliyye tebaasından olarak Tayfal'da tevellüd etmiş	? Hirsto
Tacir ve Gemici	30	Bedro Mavri Devlet-i Aliyye tebaasından olarak Kefe'de tevellüd etmiş	Aleksi ?
Tacir Hizmetkârı	25	Trabzon	Nikola Konstanti
Tacir	23	Kezâ	Harelembo Konstanti
Meçhul	26	Meçhul	Toma Nikola
Tacir	23	Kezâ	Nikola Todor
Tacir Yazıcısı	46	Trabzon	Lifor ?
Tacir	37	Kezâ	Nikola İlya
Kezâ	28	Kezâ	Apostol Nikola
Gemici	25	Kezâ	Konstanti Nikola

Kapudan	38	Kezâ	Konstanti Yorgi
Daşcı	21	Kezâ	Yorgi Todor
Terzi	27	Kezâ	Hiristo Gabaryel
Etmekci	30	Meçhul	Konstanti Apastol
Hizmetkâr	22	Trabzon	Yani Yorgi
Tacir	44	Kezâ	Yorgi Yani
Kapudan	40	Kezâ	Konstanti Anastas
Tacir	44	Kezâ	Tanas Askambo
Kezâ	29	Kezâ	Mihail Frangili
Kezâ	43	Kezâ	Yorgi Frangili
Tacir	33	Kezâ	Yani Yorgi
Kezâ	27	Kezâ	Sefil Manol
Dükkan uşığı	14	Kezâ	Vasil Damyan
Tacir	28	Kezâ	Vasil Yani
Tacir	28	Kezâ	Hiristo Nikola
Yazıcı	27	Kezâ	Yanika Nikola
Yazıcı	25	Kezâ	Nikola Todor
Daşcı?	34	Kezâ	İstefan Yorgi
Tacir	30	Kezâ	Yani Yorgi
Tacir	23	Kezâ	Yani Yorgi
Dükkanıcı	26	Kezâ	Yani Yorgi
Yazıcı	22	Kezâ	Yorgi Emeri?
Hizmetkâr	20	Kezâ	Haralambo Kozma
Sarraf	27	Kezâ	Nikola Yorgi
Tacir	39	Kezâ	Hacı Sava Moyez?
Tacir oğlu	14	Trabzon	Yanika Danas
Tacir	25	Kezâ	Piraskuva Mais
Tacir?	46	Kezâ	Todor Galifor

Hizmetkâr	27	Kezâ	Konstanti Möise
Yazıcı	21	Kezâ	Panayot Konstanti
Hizmetkâr	27	Kezâ	Manoli
Daşçı	45	Kezâ	Simon Yani
Hamamcı	20	Kezâ	Yani Simon
Tacir	38	Meçhul	Mihail Lefter
Kezâ	26	Trabzon	Yorgi Dardismo
Kezâ	47	Kezâ	Yani Haralambo
At canbazı	40	Meçhul	Dimitri Yorgi
Hizmetkâr	21	Trabzon	Yani Talça
Tacir	25	Kezâ	Panayot Yorgi
Tacir	37	Kezâ	Yorgi Anastas
Kezâ	35	Kezâ	Hacı Simon Nikola
Kezâ	25	Meçhul	Ğorğor Dimitri
Kezâ	42	Trabzon	Yani Yorika
Kezâ	26	Kezâ	Andiriya Efreksan?
Dükkancı	25	Kezâ	Yani Yorgi
Yazıcı	25	Kezâ	Yani Konstanti
Kalaycı	22	Kezâ	Nikola Todor
Tacir	24	Kezâ	Vasil Todor
Daşçı	30	Kezâ	Ğorğor
Tacir	42	Kezâ	Tomas İstavros
Dükkancı	33	Meçhul	İlya Nikola
Gemici	35	Kezâ	Bolimazoni Yaniko?
Kapudan	40	Kezâ	Dimitri Yaniko
Tacir Hizmetkârı	52	Trabzon	Yanika Hristofor
Tacir	20	Trabzon	Nikola Yorgi
Kezâ	36	Kezâ	Yanika Yorkidi

Toğramacı	46	Kezâ	Yeraskuva? Panayot
Tacir Yazıcısı	16	Kezâ	Nikola Yorika
Tacir	25	Kezâ	Nikola Yorgi
Kezâ	47	Kezâ	Dimitri Nano
Dükkanacı	45	Kezâ	Yani Haralambo
Kezâ	37	Kezâ	Yani Filipo
Tacir yazıcısı	35	Kezâ	İstafano Yorgi
Tacir	25	Kezâ	Panayot Yorika
Mağaza uşağı	25	Kezâ	Yorika Yorgaki
Tacir	22	Kezâ	Yoriki Nikola
Hizmetkâr	22	Kezâ	Yanika Haralambo
Tacir	47	Kezâ	Dimitri Yordan
Kezâ	46	Kezâ	Pireskova? Panayot
Kezâ	25	Kezâ	Nikola Anton
Kezâ	25	Kezâ	Yoriki Fakol
Kezâ	25	Kezâ	İlya Dimitri
Kezâ	60	Kezâ	Yavli? Banoli
Kayıkçı	24	Trabzon	Tomas Hakador
Tacir	44	Kezâ	Ohannes Bedros
Kezâ	20	Kezâ	Anton Agop
Yazıcı	20	Kezâ	Kirkor Artin
Tacir	25	Kezâ	Avadis Vartavan
Kezâ	25	Kezâ	? Kayol
Kezâ	24	Kezâ	Bogos Ohannes
Kezâ	30	Kezâ	Melkon Avadis
Kezâ	35	Kezâ	Vartabed Manok
Kezâ	30	Kezâ	Hamparson Serkis
Kezâ	22	Kezâ	Ohannes İstiyân

Tacir ve Gemici	22	Kezâ	Hoseb Narsis
Tacir	34	Kezâ	Artin Tedros
Kezâ	26	Kezâ	Artin Esteban
Kezâ	50	Kezâ	Mazlom Amyar?
Kayıkcı	22	Kezâ	Mıgırdıç Mogal
Tacir	18	Kezâ	Esteban Bogoz
Tacir yazıcısı	15	Kezâ	Minas Ohannes
Tacir oğlu	22	Kezâ	Ohannes Sardiros
Tacir	25	Kezâ	Artin Vartan
Kezâ	40	Kezâ	Bogos Artin
Kezâ	30	Kezâ	Bedros Ohannes
Dükkancı	30	Kezâ	Serkis Artin
Tacir	26	Kezâ	Ohannes Karabet
Kezâ	25	Kezâ	Abraham Atam
Bakırcı	22	Kezâ	Yabican Bedros?
Tacir	36	Kezâ	Vartan Agob
Kezâ	25	Kezâ	Sahak Ohannes
Kezâ	22	Kezâ	Gabriel Arakil
Kezâ	22	Kezâ	Ohannes Yabican?
Kezâ	25	Kezâ	Bedros Bogos
Kezâ	28	Kezâ	Vahan Bogos
Kezâ	?	Kezâ	Bedros Karabed
Kezâ	40	Kezâ	Agop Bedros
Sabun Taciri	40	Kezâ	Asador Manok

XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE HİMÂYECİLİK

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıldan itibaren siyasi ve ekonomik nedenlerle yabancılara verilen kapitülasyonlar zamanla imparatorluk sınırları içerisinde yabancılara kendi hukuklarına göre yaşamalarına imkân tanımıştır. Bu ayrıcalık yabancılara hizmetlerinde bulunan kişilere de sağlanmıştır. Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlerin sosyal ve ekonomik nedenlerden dolayı bu kesimle yaklaşması devletin ekonomi ve toplumsal hayat üzerindeki hâkimiyetini azaltmıştır. Avrupa ile yaklaşırken, Osmanlı toplumundan uzaklaşan bir ayrıcalıklı sınıf ortaya çıkmıştır. Bu sınıf her türlü dini, siyasî ve ekonomik alanda Avrupalılar tarafından himâye edilmiştir.

Bu düzensizliği ortadan kaldırma adına birçok yenilik yapılmıştır. Ne var ki; birçoğu yetersiz kalmıştır. Gayrimüslimlerin Avrupalı devletlerle olan yaklaşması son dönem Osmanlı toplumunda gayrimüslimlerde bağımsızlık isteği olarak ortaya çıkmışken, Müslüman kesimde ise yönetim şeklinin değiştirilmesi yönünde tezahür etmiştir. Osmanlı Devleti kanunlar, düzenlemelerle bunu önleme faaliyetlerinde bulunmuştur. 1914 yılında kapitülasyonlar tek taraflı olarak ve 1923 Lozan Barış Antlaşmasıyla da tamamen kaldırılmıştır.

PROTEGE SYSTEM in XIX. CENTURY OTTOMAN EMPIRE

ABSTRACT

From the beginning of XVI century, Ottoman Empire favored by giving the political and economic the capitulations to foreigners to live according to their laws within the borders of the empire. Over time, the privilege was also given Ottoman nonmuslim servants and dragomans working in consulates. When Ottoman subjects, began to be closer to Europe, the Empire has reduced its grip on the economy and social life so a privileged class emerged in Ottoman society. The social and economic balance in society has damaged.

In order to eliminate all these misused practice, many attempts were implemented. The convergence of the European countries with non-muslims in the late Ottoman society has led to a request for the independence by non-muslims while Muslims tended to transform monarchy into the constitutional regime.

The Ottoman State laws, regulations, found that prevention activities. In 1914, Ottoman Empire declared abolition of the capitulations. With the peace treaty of Lausanne in 1923 capitulations completely abolished.